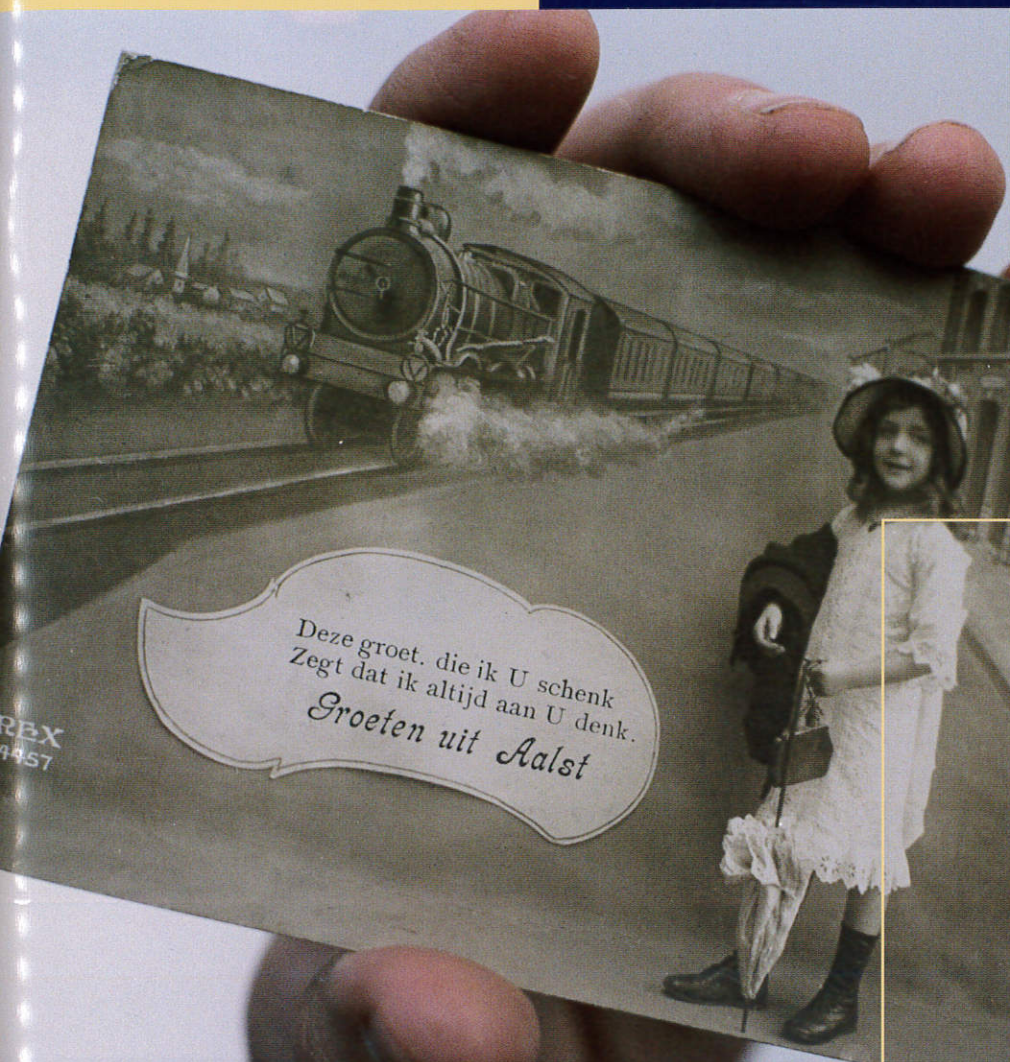

Ons Heem

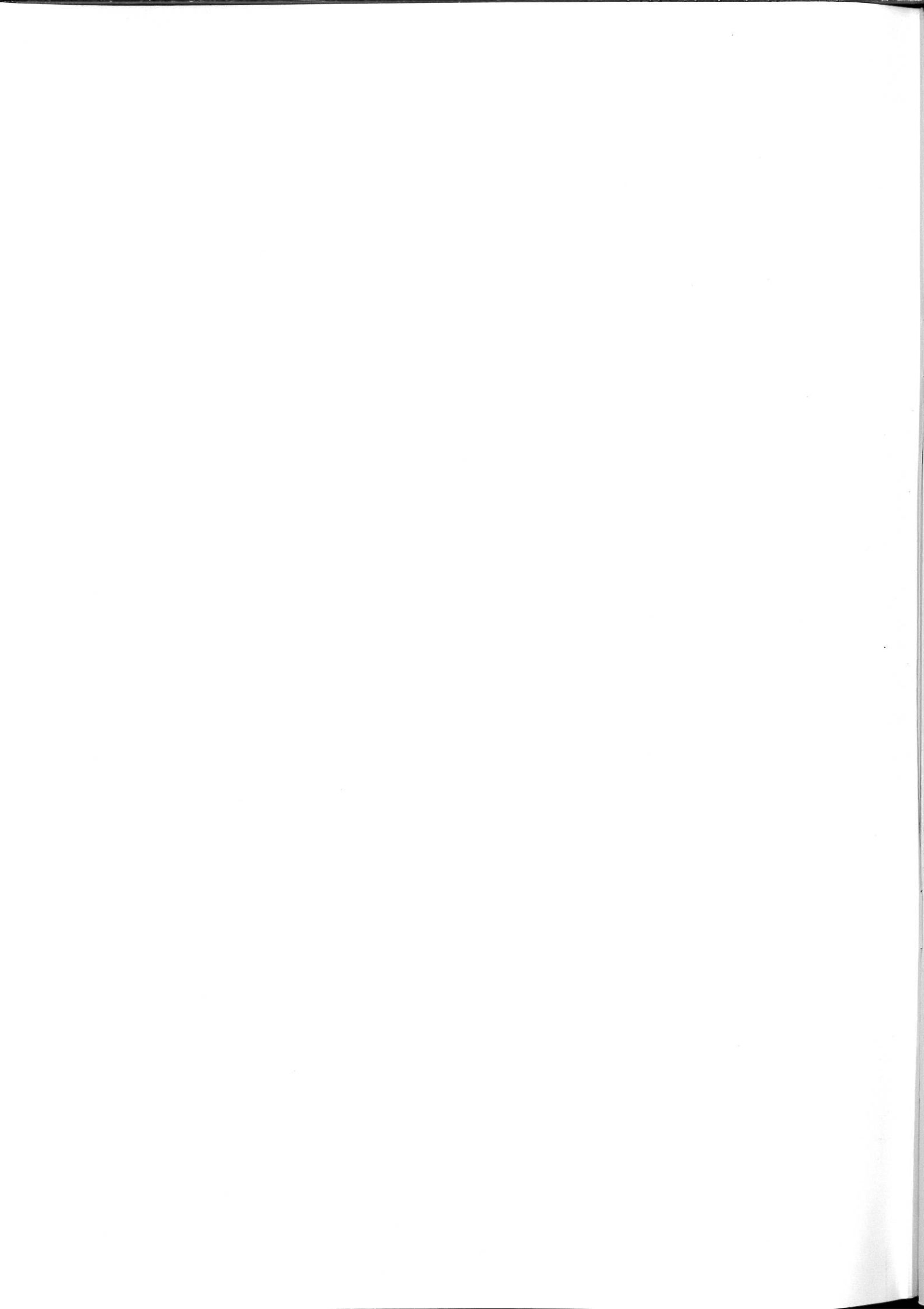

THEMANUMMER REIZEN

Kerkstraat 17
2970 's-Gravenwezel

Driemaandelijks tijdschrift
jaargang 56, nr. 1
januari-februari-maart 2003
Afgiftekantoor: 2970 SCHILDE
P 309404

Ons Heem

Driemaandelijks tijdschrift van Heemkunde Vlaanderen vzw,
Kerkstraat 17, 2970 's-Gravenwezel
jaargang 56, nummer 1
januari-februari-maart 2003

ISSN 1370-6489

Afgiftekantoor: 2970 SCHILDE
P 309404

Redactieraad:

Julien De Vuyst
Fons Dierickx
Rudy Janssens
Jean-Marie Lermyte
Didier Stragier
Henri Vannoppen
Dominique Vanpée

Luc Van de Sijpe
Karel van den Bossche
Luc Van Driessche
Luc Van Eeckhoudt
Eva Van Hoye
Harry Vermeir

VOORWOORD

Op 16 februari 2002 werd het voormalige Verbond voor Heemkunde omgevormd tot Heemkunde Vlaanderen. Dat deze transformatie niet vanzelfsprekend was, bewijst de lange periode van intense voorbereiding die aan deze operatie voorafging. Vanaf die datum werden een aantal zaken binnen de vereniging gereorganiseerd en de activiteiten ervan gevoelig opgevoerd. Een verzorgde en mooi ogende informatiebrochure en dito propagandafolder werden bij alle heemkundige en aanverwante organisaties over heel Vlaanderen verspreid. De nieuwe doelstellingen van de hernieuwde vzw werden hierin duidelijk geformuleerd. Er werd intussen eveneens gezorgd voor een eigen website.

Stilaan neemt Heemkunde Vlaanderen dan ook terug haar plaats in als belangenverdediger van de vijf provinciale koepels en de talloze lokale kringen voor heemkunde in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, een functie die het voormalig landelijk verbond gedurende de voorafgaande jaren niet meer kon vervullen.

In het kader van de nieuwe strategie besloot het bestuur weliswaar onmiddellijk tot de voortzetting van de publicatie van het bestaande tijdschrift *Ons Heem*. Hiertoe werd een nieuwe redactieraad in het leven geroepen en een eindredacteur aangeduid in de persoon van lic. Eva Van Hoye, tevens coördinator van Heemkunde Vlaanderen.

In de schoot van de raad van bestuur werden in dit verband volgende afspraken gemaakt:

1. De titel van het tijdschrift blijft gehandhaafd. *Ons Heem* lijkt in alle opzichten te voldoen aan de nieuwe doelstelling als heemkundig vaktijdschrift voor Vlaanderen.
2. Het tijdschrift zal voortaan vier maal per jaar verschijnen en dit op regelmatige, vooraf vastgelegde tijdstippen, met name in maart, juni, september en december van elk jaar, te beginnen bij maart 2003.
3. Aan het bestaande formaat wordt niet geraakt. De kaft en de lay-out daarentegen worden volledig gewijzigd en krijgen een eigentijdse vormgeving.
4. Inhoudelijk zal gestreefd worden naar meer algemene heemkundige bijdragen met een betere spreiding van de onderwerpen naar alle Vlaamse provincies toe. Het gebruik van themanummers zal in de toekomst dan ook beperkt worden, zodat meer variatie mogelijk wordt.
5. Het voormalig kaderblad *Heemspiegel* zal ophouden te bestaan. Alle educatieve bijdragen, bestuursmededelingen en nuttige heemkundige informatie ten behoeve van bestuursleden zullen gebundeld en als *Binnenkrant* bij *Ons Heem* worden gevoegd.

De voorliggende publicatie is het resultaat van deze nieuwe zienswijze. Het doet ons dan ook bijzonder veel genoegen aan onze geïnteresseerde lezers dit eerste nummer nieuwe stijl – in de nummering jaargang 56, nummer 1 – te kunnen voorstellen. Omwille van het komende Erfgoedweekend 2003 is dit eerste nummer echter onmiddellijk een themanummer, met als thema reizen.

Wij danken oprecht alle auteurs voor hun respectieve bijdragen en wij hopen in de toekomst ook verder over voldoende artikelen te kunnen beschikken. Eventuele bijdragen, reacties en suggesties met betrekking tot de vorm en de inhoud van *Ons Heem* worden steeds in dank aanvaard op het redactieadres van het tijdschrift.

Fons Dierickx
Voorzitter Heemkunde Vlaanderen

‘Vlaamse’ reizigers op zoek naar het rijk van Pape Jan

Foto: Bart Lasuy, Gent.

Eva Van Hoye

1. Inleiding

Reeds vanaf de Middeleeuwen werd het Westen gefascineerd door het mysterieuze 'pape jans lant'. Het vermeende bestaan van een christelijk rijk in de buurt van islamitische gebieden wekte bij de westerlingen de hoop op een alliantie met deze christenen tegen de dreiging van de islam. Pas vanaf de 14de, maar vooral vanaf de 15de eeuw slaagde het Westen erin contacten te leggen met het rijk van Pape Jan, dat toen in Ethiopië werd gesitueerd, en zond de eerste gezantschappen naar dat gebied. De westerlingen kwamen zo in aanraking met een minder bekende Ethiopische cultuur en samenleving.

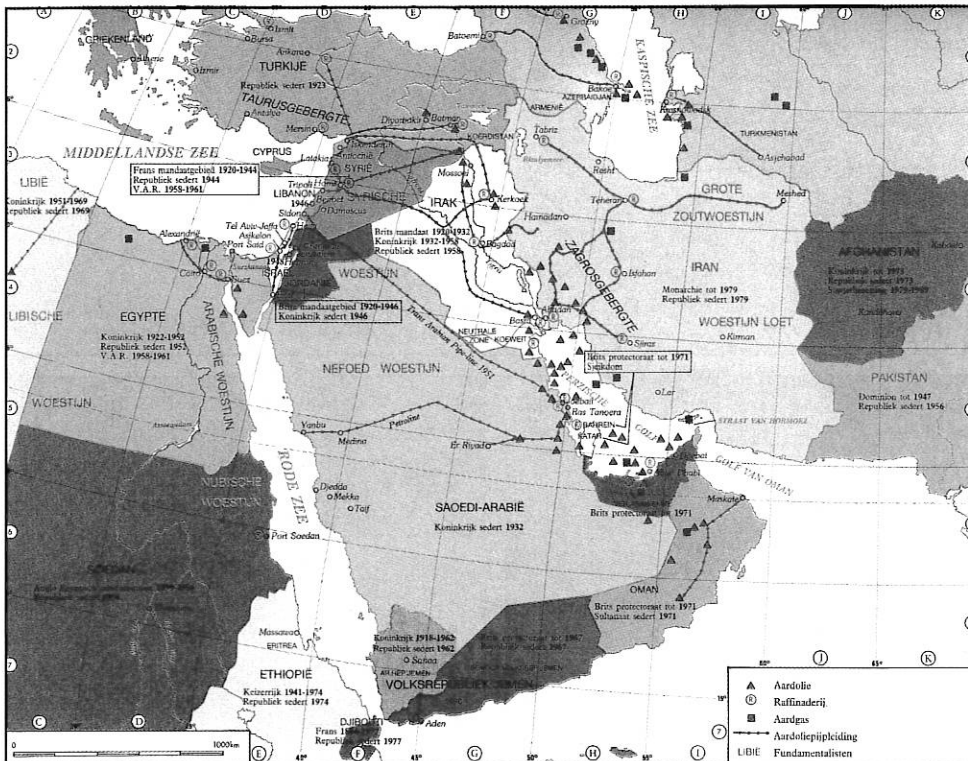
In de 15de eeuw gingen Bertrandon de la Broquière, afkomstig uit het hertogdom Guyenne, Joos van Ghistele, uit Gent, en Jan Aerts, uit Mechelen, op zoek naar dit raadselachtige rijk van Pape Jan. Geen van allen slaagde er echter in dit rijk te vinden. Zij wisten alleen anekdotes over het bewuste rijk, die zij onderweg hadden gehoord, op te tekenen. Bertrandon de la Broquière, Joos van

Ghistele en Jan Aerts hebben hun reiservaringen uitvoerig neergeschreven en zodoende nagelaten aan de generaties na hen.

Het historische reisverhaal vormt een speciaal genre binnen de categorie van de narratieve bronnen. Er bestaan verschillende soorten reisverhalen, zoals de verhalen van gezantschappen, van missionarissen, van avonturiers en verkenneren, van pelgrims, van handelaars, verhalen van ontdekkingsstochten en van imaginaire reizen. Dikwijls waren de reizigers zelf niet de auteur van hun wedervaren, maar vertelden zij hun relaas aan iemand die het in hun plaats op schrift stelde. Er kan geen sluitende definitie worden gegeven van het begrip 'reisverhaal', daar de diverse subgenres ieder een apart doel vooropstellen. Reisverhalen hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de geografie en aan de geschiedenis van vreemde en exotische gebieden. Vaak vormden zij een voorname bron voor de kennis van allerlei aspecten van de samenleving in gebieden die voor de westerse wereld nagenoeg onbekend waren. In de Middeleeuwen, maar ook in latere tijden waren reisverhalen

dan ook heel populair. Zij hebben mee gestalte gegeven aan de verbeeldingswereld van de westerling en geleid tot het ontstaan van een hele reeks mythes en verhalen over fabelachtige rijken.¹

massieve bergketen, die zich uitstrekt van het noordoosten naar het zuidwesten en door hoogvlakten met enorme *ambas*, tafelbergen met op de top velden en een overvloed aan water.

1. Het Midden-Oosten sinds 1919.
 HAYT, F., e.a., *Atlas van de algemene en Belgische geschiedenis*, Lier, s.d., blz. 117.

2. Geografische en historische achtergrond van Ethiopië

Ethiopië is steeds een land geweest van grote geografische en andere contrasten. Door de geschiedenis heen heeft het altijd een brug gevormd tussen Afrika en Azië. Het land werd slechts door de nauwe Straat van Bab-el-Mandeb gescheiden van het Arabische schiereiland en vele inwoners van Ethiopië waren Arabische immigranten. Door zijn positie in de Hoorn van Afrika is Ethiopië steeds een ontmoetingsplaats en knooppunt geweest van diverse volkeren en culturen.

In het noordoosten grenst Ethiopië aan de Rode Zee, in het oosten en het zuidoosten aan het Somalisch grondgebied, in het zuiden aan Kenia en in het westen en het noorden aan Soedan. In de Middeleeuwen en later had men in Europa een ander geografisch beeld van Ethiopië. Het landschap in Ethiopië wordt gekenmerkt door een hoge

Deze *ambas* hebben een heel belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis, daar zij een natuurlijke verdediging vormden voor de forten die op de toppen ervan werden gebouwd. De bergketens zorgden er eeuwenlang voor dat de bevolking geïsoleerd was van de buitenwereld en vrij van de invloeden van de islam.

De belangrijkste rivier in Ethiopië is de Blauwe Nijl of Abbay. Het geheim van zijn bron heeft vele nieuwsgierige reizigers ertoe aangezet op zoek te gaan naar de oorsprong van deze rivier.

Ethiopië wordt tevens gekarakteriseerd door een aantal grote meren, waarvan het Tanameer niet alleen het grootste is, maar ook het diepst verbonden met de geschiedenis van het land.²

Er leefden verschillende etnische groepen in Ethiopië, die kunnen ingedeeld worden in vier grote groepen: de Semitische³ volkeren in het noorden, de Koesjieten⁴ in het zuiden, de Galla⁵ in het zuidwesten en de volkeren

¹ J. RICHARD, *Les récits de voyages et de pèlerinages*, Turnhout, 1981.

² E. ULLENDORFF, *The Ethiopians, an introduction to country and people*, London, Oxford and New York, 1973.

³ De Semieten waren volkeren die immigrerden vanuit Zuid-Arabië.

⁴ De Koesjieten of Hamieten waren europide volkeren afkomstig uit Voor-Azië. Zij verspreidden zich over Noord-, West- en Noordoost-Afrika.

⁵ De Galla vormden de grootste groep van de Koesjieten in Ethiopië. Hun oorspronkelijke woonplaats bevond zich waarschijnlijk in de hoek van de Hoorn van Afrika, maar onder Somalische druk werden zij naar het westen en het zuidwesten gedreven. Pas in de 15de en 16de eeuw drongen zij door tot de Ethiopische hooglanden. De religie van de meerderheid van de Gallastammen was de islam. Zie: E. ULLENDORFF, o.c.

van het Nijl-Sahara gebied in het uiterste westen. Het religieuze patroon van Ethiopië was niet minder gevarieerd. Eeuwenlang domineerden de christenen van het orthodoxe geloof alle belangrijke gebieden in de noordelijke en centrale hooglanden. De moslims waren vooral aanwezig in de laaglanden, in het oosten en in het commerciële centrum Harär. De moslims waren de belangrijkste handelaars van heel Ethiopië. Een aantal bevolkingsgroepen in het zuidwesten waren aanhangers van lokale religies. Zij oefenden eveneens een culturele invloed uit in het noorden van het land, waar zij deel uitmaakten van de slavenbevolking. De Fälasa of joodse Ethiopiërs waren vooral gevestigd in het noordwesten van het land en vormden de kleinste religieuze groep. Hoewel hun geloof in vele opzichten verschillend was van dat van de Ethiopische orthodoxe christenen, vertoonden hun sociale leven vele gelijkenissen met dat van de christenen, met wie ze het Oude Testament deelden.⁶

3. Het mysterieuze rijk van Pape Jan

De legende over de geheimzinnige Pape Jan en zijn fabelachtige rijk intrigeerde het Westen eeuwenlang. Het verhaal over deze legendarische christelijke vorst en kerkleider ontstond in het begin van de 12de eeuw en zou hardnekkig voortleven tot in het begin van de 17de eeuw. Vanaf het begin van de 12de eeuw verwierven de Latijnen, de in Constantinopel wonende kooplieden uit diverse rooms-katholieke delen van Europa, hoofdzakelijk uit Noord-Italië, dankzij de contacten die plaatsvonden via de kruistochten, kennis over een christelijke vorst. Deze vorst heerste over een rijk in de omgeving van het 'land van de zwarten'.

2. Kaart van Martin Behaim.

KAMMERER, A., *La Mer Rouge, l'Abyssinie et l'Arabie depuis l'antiquité, essai d'histoire et de géographie historique*, tome 2, Caïre, 1935, pl. CXXI.

⁶ R. PANKHURST, *A social history of Ethiopia. The Northern and Central Highlands from Early Medieval Times to the Rise of Emperor Téwodros II*, Addis Ababa, 1990.

Er leefden in die periode inderdaad een aantal christelijke gemeenschappen in het Oosten. De westerse christenen hadden met deze leefgemeenschappen reeds contact gehad ten tijde van de kruistochten en zij hoopten in deze christenen een bondgenoot te vinden tegen de oprijkkende islam.

In Zuidwest-Indië leefden aan de Malabarkust de Thomaschristenen. Deze gemeenschappen waren het resultaat van de evangelisatiewerkzaamheden van de apostel Thomas, die eerst de Meden, Perzen en Parthen had bekeerd. In Centraal-Azië en China verspreidde de christelijke leer zich door de Nestorianen. Deze groepen Nestorianen oefende tevens hun invloed uit in de Mongoolse hofkringen. In Ethiopië bestond eveneens een christelijke kerk. Met deze gebieden, namelijk Zuidwest-Indië, Centraal-Azië, China en Ethiopië, werd het legendarische rijk van Pape Jan geïdentificeerd. Vanaf de tweede helft van de 12de eeuw werd dit rijk in Azië gelokaliseerd.

De legende van Pape Jan werd gecreëerd door de verbeelding van de West-Europeanen die betrokken waren bij de kruistochten. Zoals de macht van de moslims in het Nabije Oosten verschoof van Irak naar Egypte, zo verschoof het machtscentrum van Pape Jan van Azië naar Afrika.

Pape Jan verscheen voor het eerst ten tonele in 1145, een paar maanden nadat de Heilige Stad Edessa⁷ was heroverd door de islamitische leider Zengi, atabeg (gouverneur) van Mossoel⁸. Dit was het eerste ernstige gebiedsverlies dat de Europeanen leden in het Oosten. Vandaar dat zij met vreugde ieder nieuws begroetten over een verre christelijke vorst, die de agressieve mohammedaanse machten zou kunnen neutraliseren of in de rug aanvallen.

In 1145 vermeldde bisschop Otto I van Freising, de geschiedschrijver van de Duitse keizer Frederik I, bijgenaamd Barbarossa, toen hij het hof van Paus Eugenius II bezocht,

3. Kaart van Fra Mauro.
CRAWFORD, O.G.S.,
Ethiopian Itineraries circa 1400-1525,
Cambridge, 1958.

⁷ Edessa, het huidige Urfa in Turkije, lag vóór de val in het graafschap Edessa (1098-1144), dat christelijk was. Dit door Boudewijn van Boulogne gestichte graafschap bevond zich tussen het koninkrijk Armenië, het vorstendom Antiochië en Syrië.

⁸ Mossoel lag in de islamitische wereld, in Irak, aan de Tigris, ten noorden van Bagdad.

zijn ontmoeting met de Syrische bisschop Hugo van Gabala. Deze had hem verteld over een christelijke leider, priester-koning Johannes, die heerste over een rijk in het Verre Oosten, voorbij Perzië en Armenië. Volgens Hugo van Gabala had deze Presbyter Johannes de meest oostelijke gebieden van de islam aangevallen. Pape Jan symboliseerde van toen af aan de hoop die de westerse christenen in de 12de eeuw koesterden door de wetenschap dat er voorbij de islamitische wereld christelijke gemeenschappen leefden, die mogelijk bondgenoten konden zijn.⁹

Verscheidene wereldkaarten uit het einde van de Middeleeuwen, evenals de befaamde wereldbol van de Duitse cartograaf en zeevaarder Martin Behaim uit 1492, situeerden het rijk van Pape Jan nog steeds in Azië (kaart nr. 2). In de 15de en de 16de eeuw werd het rijk vooral gelokaliseerd in Afrika en Pape Jan werd de patriarch van Nubië en van Ethiopië. Op de wereldkaart van de Venetiaan Fra Mauro (kaart nr. 3) uit 1459 bevindt het rijk van Pape Jan zich in Abessinië (het hedendaagse Ethiopië). De Baskische conquistador Juan de la Cosa, die Christoffel Columbus tijdens zijn tweede reis (1493-1496) had begeleid, lokaliseerde op zijn wereldkaart uit 1500 het rijk van Pape Jan eveneens in Afrika. Volgens hem werd het ten noorden begrensd door Egypte, ten westen en ten zuiden door Ethiopië en ten oosten door de Nijl.¹⁰

4. 'Vlaamse' reizigers op zoek naar het rijk van Pape Jan

Sommige westerse reizigers stelden zich niet tevreden met een bezoek aan reeds bekende contreien, zoals Egypte en het klooster van Sint-Catharina in de Sinaï. Zij hadden de ambitie om minder vertrouwde gebieden te verkennen en vooral om het mysterieuze rijk van Pape Jan te vinden. Joos van Ghistele vertrok in 1481 uit Gent om 'pape jans lant' te zoeken en ook Bertrandon de la Broquière had in 1432 dezelfde bedoeling gehad. Jan Aerts, uit Mechelen, ondernam tweemaal een reis naar het Heilig Land, in 1481 en in 1488. Geen van hen lukte het echter om dit legendarische rijk te vinden.

a) Bertrandon de la Broquière

Bertrandon de la Broquière was afkomstig uit het Zuidwest-Franse hertogdom Guyenne. Zijn genealogie is onbekend. Evenmin weten wij wanneer hij zijn geboorteland verliet om naar het Bourgondische hof te trekken. Zijn naam verscheen voor de eerste maal in 1421 en hij wist reeds snel het vertrouwen te winnen van de Bourgondische hertog Filips de Goede, daar hij in 1423 een vertrouwelijke missie moest volbrengen bij Jan, hertog van Foix, en bij Karel III, koning van Navarra. Later werd hij raads- en kamerheer van Filips de Goede.

In 1432 ondernam Bertrandon de la Broquière op verzoek van Filips de Goede een reis met een spionageopdracht naar het Heilig Land en het Midden-Oosten. Na zijn terugkomst stelde hij in opdracht van Filips de Goede zijn reisverhaal op schrift.¹¹

Bertrandon de la Broquière stierf in Rijsel op 9 mei 1459.

Bertrandon verschaftte in zijn werk veel informatie over de handel en de industrie van Syrië en over de zeden en de gewoonten van de Turken, in wier gezelschap hij reisde. In Constantinopel werd Bertrandon ondervraagd over de Franse legeraanvoester Jeanne d'Arc door medewerkers van de keizer. De vragen die hem werden gesteld en de antwoorden die hij gaf, heeft hij niet neergeschreven. Bertrandon besteedde heel veel zorg aan het beschrijven van de militaire organisatie van de Turken, hun steden en geografische omstandigheden, de bevolking en vooral aan de verhouding tussen de moslims en de christenen en hun relatie tot de sultan. Tevens wijdde hij beschouwingen aan de fouten die de christenen maakten wanneer zij strijd voerden tegen de Turken.

Bertrandon vertrok vanuit Gent naar Picardië in februari 1432. Vandaar reisde hij over land naar Venetië, waar hij op 8 mei 1432 inscheepte op een galei die verscheidene pelgrims aan boord had. Van Venetië voer hij langs Corfu, Kreta en Rhodos naar Jaffa in Syrië. Vervolgens ging Bertrandon op pelgrimstocht naar Jeruzalem en het Heilig Land. Hij bezocht eveneens het Grieks-orthodoxe Sint-Catharinaklooster in de Sinaïwoestijn. Bertrandon werd ziek in Jeruzalem en hij verbleef er tot 19 augustus 1432. Hij besloot om terug te keren naar Frankrijk over land. Hij trok naar Beiroet en Damascus, waar hij zich aansloot, verkleed als slaaf, bij een Turkse karavaan die onderweg was naar Bursa in Turkije. Vanuit Bursa reisde hij naar Constantinopel in het gezelschap van drie Genuezen, die hun specerijen naar Péra voerden, een stadsdeel ten noorden van het oude Constantinopel. Van daaruit ging hij terug naar Bourgondië.

⁹ B. HAMILTON, Continental drift: Prester John's progress through the Indies, in : C.F. BECKINGHAM en B. HAMILTON, ed., *Prester John, the Mongols and the Ten Lost Tribes*, Hampshire en Vermont, 1996, blz. 237-238.

¹⁰ F. VANHEMELRYCK, *Kruis en wassende maan. Pelgrimstochten naar het Heilig Land*, Leuven, 1994, blz. 232.

¹¹ C. SCHEFER, *Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquière premier écuyer tranchant et conseiller de Philippe Le Bon, duc de Bourgogne*, Paris, 1892.

In Péra kwam Bertrandon een Napolitaan tegen die beweerde dat hij, samen met een Fransman en een Spanjaard, deel had uitgemaakt van een gezantschap dat in 1430 door de hertog van Berry naar Abessinië was gezonden om de bronnen van de Nijl te ontdekken. De Napolitaan was de enige van het gezantschap die nog in leven was. Bertrandon tekende de verhalen van de Napolitaan op, maar hij waarschuwde zijn lezers dat hij niet wist of zijn informant de waarheid sprak. Deze zou via Alexandrië en Caïro naar Ethiopië zijn gegaan. Volgens hem was Pape Jan een 'trouwe' christen, die de kerk van Rome volgde, en over een heel groot rijk heerste. In oorlogstijd kon Pape Jan een leger op de been krijgen van wel vier miljoen wijze, grote, rosse mannen. Pape Jan voerde een constante oorlog tegen een grote krijgsheer in het Oosten, die nu eens Chinemachin en dan weer de grote Kan werd genoemd. De heer van deze Chinemachin was in het bezit van achtduizend schepen en in zijn land bevonden zich vele kruiden en edelstenen. Pape Jan verkeerde steeds in het gezelschap van twaalf grote heren, die hem slaven en goud leverden. Er was in Ethiopië een grote hoeveelheid goud en gember aanwezig. Er leefden vele wilde dieren, zoals leeuwen, olifanten, giraffen, grote slangen en eenhoorns en een 'wilde man', die half wit, half zwart was en een lange staart had. Men had er noch boten noch vaklieden die boten konden vervaardigen.

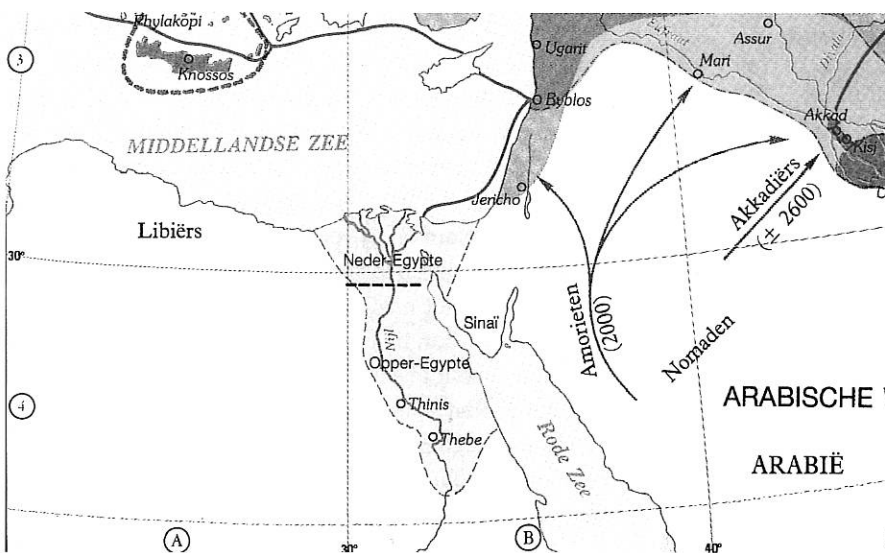
De Napolitaan beweerde dat Ethiopië niet kon bereikt worden via de zee, daar de zee er te ver vandaan lag en daar de stroming er veel te sterk was. Bovendien waren bepaalde delen van de zee in te diepe duisternis gehuld. In Ethiopië waren er heel hoge bergen. Het was er winter van mei tot september, in december werd er gezaaid en

in februari geoogst. Er bevonden zich geen edelstenen. Ethiopië was een zeer vruchtbaar land en de Nijl, die er Gyon heette, ontsprong er. De Nijl was er slechts een klein riviertje en haar bron bevond zich in een grot. Bij de ingang van de grot had Pape Jan twee grote torens gebouwd, waartussen een zware ketting hing, zodat niemand in de grot kon komen. Wie er toch in slaagde op de een of andere manier de grot te betreden, raakte er nooit meer uit, omdat hij werd verleid door een zoete zang. Pape Jan zou in staat zijn om de loop van de Nijl te veranderen, maar hij deed dit niet omdat er christenen langs de Nijl woonden.

De Napolitaan vertelde voorts dat wanneer Pape Jan vier of vijf kinderen had, hij ze liet opvoeden in een gebied dat volledig ingesloten was door hoge bergen. Dat deed hij opdat het land zich nooit zou opsplitsen. Als Pape Jan op reis was, dan werd er een groot kruis voor hem uit gedragen. De inwoners van Ethiopië werden gedoopt in een rivier, zoals Christus. Zij bezaten heilige olie, celebreeerden de mis 'op Griekse wijze'¹² en gingen iedere week ter communie.

b) Jan Aerts

Over de figuur van Jan Aerts is niet veel bekend. Hij was een onbekend iemand, afkomstig uit Mechelen. Hij was de zoon van Jacques Aerts van Ertscale. Jan Aerts was een priester en behoorde wellicht tot de orde van de Franciscanen. Tweemaal, in 1481 en in 1488, ondernam hij een reis naar het Heilig Land en het Oosten. Aerts reisde als pelgrim en in zijn reisverhaal zijn allerlei lokale legenden en historische gebeurtenissen met elkaar verweven. De eerste maal vertrok Aerts naar het Oosten in 1481 –

4. Het Midden-Oosten met in Sinaï het klooster van Sint-Catharina.
 HAYT, F., e.a., *Atlas van de algemene en Belgische geschiedenis*, Lier, s.d., blz. 11.

¹² Dit betekende op de orthodoxe manier.

hij keerde terug in 1484 – op kosten en in het gezelschap van de *Grand Facteur*¹³ van Portugal. Deze had voor de onderneming honderdduizend dukaten ter beschikking gesteld. De tweede reis ondernam Jan Aerts in 1488 samen met de bisschop van Kamerijk, Hendrik van Bergen¹⁴, beschermheer van Erasmus. Enkel het reisverhaal van de eerste onderneming werd neergeschreven.¹⁵ Hij droeg dit verhaal op aan zijn vader.

Jan Aerts heeft in zijn reisverhaal zowel zaken genoteerd die hij zelf zou waargenomen hebben, als dingen die hij niet zelf had gezien of die hij slechts dacht gezien te hebben. Hij was een zeer naïeve observator. Jan Aerts compileerde zijn verhaal pas na zijn terugkomst van zijn tweede reis en waarschijnlijk vulde hij zijn herinneringen van zijn eerste reis aan met ervaringen en indrukken die hij tijdens zijn tweede reis had opgedaan. Hoe het ook zij, er komen een aantal fouten voor in zijn werk.

Jan Aerts vertrok in de lente van 1481 vanuit Mechelen naar Venetië, waar hij inscheepte op een galei om, via Corfu, Kreta en Rhodos, naar Jaffa (aan de Middellandse Zee, in de omgeving van Jeruzalem) te varen. Vanuit Jaffa vertrok de pelgrim naar de heilige stad Jeruzalem en Palestina. Vervolgens sloot Jan Aerts zich aan bij een karavaan om naar Egypte te reizen. Hij bezocht eveneens het klooster van Sint-Catharina op de Sinaïberg. Aerts reisde verder nog via de Rode Zee naar Arabië en Perzië. Via de Perzische Golf keerde hij terug naar Jeruzalem, na een vruchteloze zoektocht naar het rijk van Pape Jan, om vandaar over de Middellandse Zee huiswaarts te reizen.

c) Joos van Ghistele

Joos van Ghistele¹⁶ werd in 1446 te Gent geboren als de enige zoon van Gerard van Ghistele, heer van Axel en Moere en van Isabella de Wilde, vrouwe van Maelstede, Renesse en Cruyninghen. Joos van Ghistele werd op jeugdige leeftijd toegevoegd aan het gevolg van de graaf van Charolais, de latere Bourgondische hertog Karel de Stoute. Op 15 november 1481 vertrok hij naar het Heilige Land, in gezelschap van zijn neef Joris van Ghistele, baljuw van Biervliet, Jan van Vaernewijck uit Gent, Joris Palinc uit Ieper en Jan van Quisthout, kapelaan van Joos van Ghistele en parochiegeestelijke van Pauluspolder. De duur van een pelgrimstocht bedroeg gewoonlijk zes tot negen maanden en de reisgenoten van Joos van Ghistele keerden na deze periode ook terug naar huis. Hijzelf bleef achter en zou pas na ongeveer drie jaar de

Arabische wereld achter zich laten. Op 21 september 1516 overleed Joos van Ghistele in het Zeeuwse Zuiddorpe (toen Moere geheten).

De Gentse edelman Joos van Ghistele ondernam van eind 1481 tot medio 1485 een reis door de landen van het Midden-Oosten en het Middellandse-Zeegebied. Zijn reisverslag werd niet door hem zelf te boek gesteld, maar door Ambrosius Zeebout, zijn kapelaan na het overlijden van van Quisthout. Ambrosius Zeebout ging bij het opstellen van dit verslag uit van de aantekeningen en dictaten van Joos van Ghistele, maar hij putte ook uit geleerde boeken en uit de literaire traditie. Het uitvoerige reisverhaal was in de eerste helft van de 16de eeuw zeer populair en er circuleerden toen nogal wat afschriften door de Nederlanden. De Gentse drukker Hendrik van den Keere bezorgde in 1557 van dit reisrelaas een boekuitgave. Ook de herdrukken van het werk uit 1563 en 1572 getuigen van de gretigheid waarmee het bij het lezend publiek uit die tijd werd onthaald.

Het doel van de reis van Joos van Ghistele was aanvankelijk een bedevaartsgang naar het Heilig Land en naar het befaamde Sint-Catharinaklooster in de Sinaï en anderzijds als een tocht door de naburige landen Syrië, Egypte en Turkije. In Keulen, na het lezen van een boekje over het land van Presbyter Johannes, besloot Joos van Ghistele meteen om op zijn reis een doorstoot te wagen naar het mysterieuze christenrijk van Pape Jan en er een bezoek te brengen aan het graf van Sint-Thomas. Het bleek echter onmogelijk om dat land te bereiken via Egypte en de Rode Zee en dus poogde van Ghistele via Mesopotamië en het zuidoosten van Arabië tot in Abessinië door te dringen. Hij slaagde echter niet in zijn opzet, maar liet wel een belangwekkende en gedetailleerde beschrijving na van Syrië, Zuid-Turkije en Noord-Perzië. Door omstandigheden bezocht van Ghistele nog het Barbarijse (of Noordwest-Afrikaanse) kustgebied alvorens via Genua en Venetië terug te keren naar huis. Van Ghistele had op zijn reis ook oog gehad voor vele interessante zaken op andere terreinen dan het strikt godsdienstige. Verschillende beoordelaars hebben in de loop van de tijd verklaard dat het reisverhaal van Joos van Ghistele een schat bevat aan vaak betrouwbare gegevens op velerlei gebied.

De verschillende routes die Joos van Ghistele volgde, worden weergegeven op kaart 5.

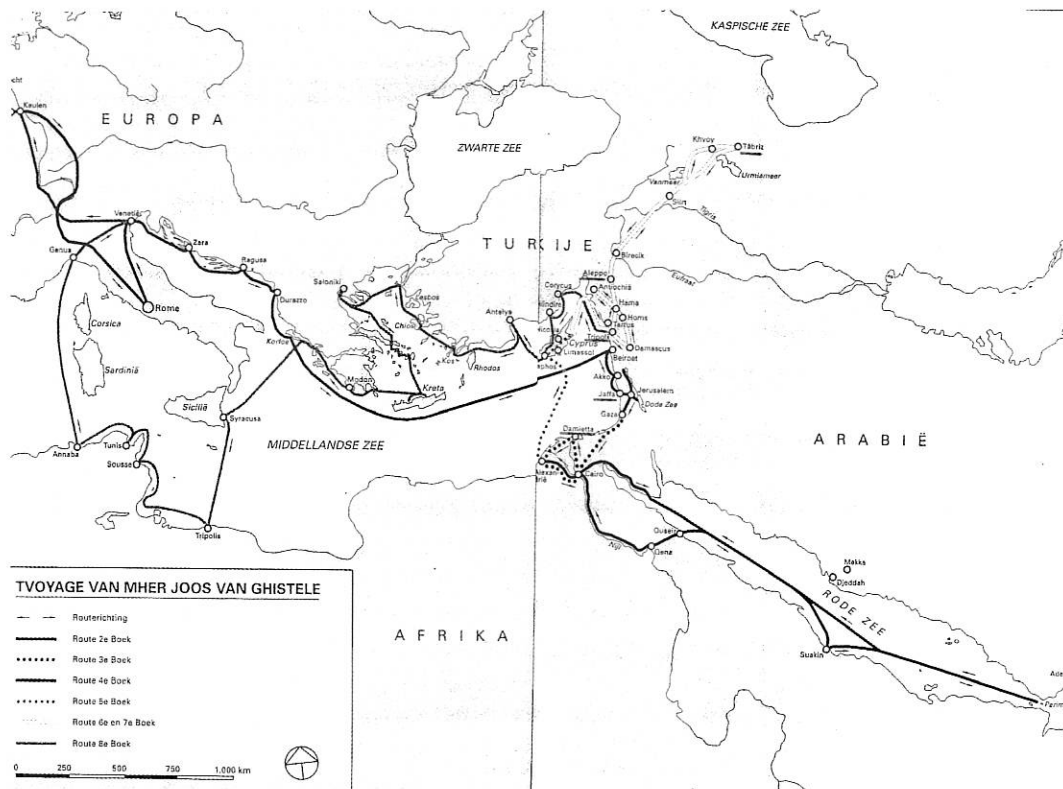
¹³ We hebben geen verdere gegevens over deze titel gevonden.

¹⁴ Was deze Hendrik van Bergen dezelfde persoon als Henri de Berghes, die omstreeks 1480 bisschop van Mechelen was? Dit zou dan wellicht verklaren waarom Jan Aerts, afkomstig uit Mechelen, op reis ging met de bisschop van Kamerijk.

¹⁵ E. NEEFFS, Un voyage au XVe siècle, in : *Revue Catholique*, Louvain, tome XXXV, 1873, blz. 268-271.

¹⁶ Informatie over Joos van Ghistele en zijn reisverhaal kan men vinden in:

R. GASPAR, ed., *Ambrosius Zeebout. Tvoage van Mher Joos van Ghistele*, Hilversum, 1998.

5. Reisroute van Joos van Ghistele.

GASPAR, R., ed., *Ambrosius Zeebout. Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*, Hilversum, 1998.

Joos van Ghistele vatte het plan op om vanaf Aden, een grote Zuid-Jemenitische haven- handelsstad, naar Abessinië te gaan, maar de autoriteiten van Aden verboden hem zijn reis naar het rijk van Pape Jan voort te zetten. De koning van Aden wou niet dat er christenen naar 'pape jans lant' reisden uit vrees voor een alliantie tussen de christenen en Pape Jan.

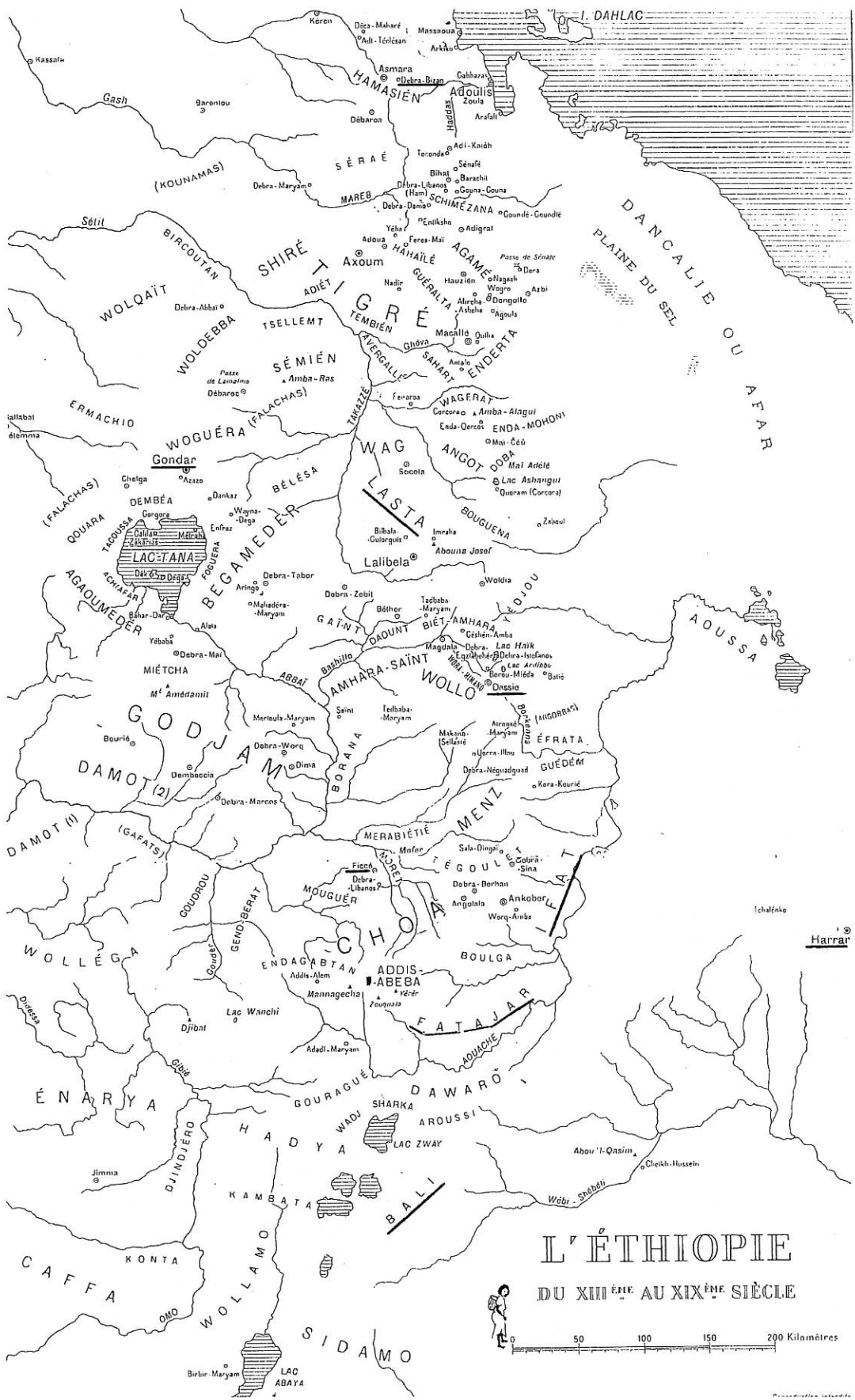
Volgens van Ghistele werd Abessinië Hoog India genoemd. Pape Jan verbleef het meeste in de staat Senwa (Saba). Van het voornamelijk handelscentrum Suakin, de oude havenstad van Sudan, was het volgens van Ghistele mogelijk om rechtstreeks naar Abessinië te zeilen zonder in Aden te komen. Geen enkel schip echter was geoorloofd dit te doen, op straffe van verbeurdverklaring van het schip en de handelswaren.

Van Ghistele probeerde vervolgens om via Tauris (nu Tâbriz, in Noord-Iran) door te reizen naar Ormuz, vanwaar hij hoopte Abessinië te kunnen bereiken. De kooplieden van Tauris verwittigden van Ghistele dat dit een zeer gevaarlijke onderneming was en dat hij zich moest kleden op Perzische wijze. Joos van Ghistele's reisplan faalde echter: hij kwam nooit aan in het rijk van Pape Jan.

Zijn mislukte poging om het land van priester Johannes te bereiken, belette Joos van Ghistele niet om te schrijven over het christelijke volk van Abessinië, de Abessiniërs of Indiani, die leefden onder het gezag van Pape Jan. De Abessinische christenen woonden in verschillende koninkrijken van Ethiopië en Nubië. Zij waren klein van ge-

stalte en sterk, hadden weinig lichaamsbehairing en liepen steeds op blote voeten. Zwart waren zij niet van geboorte; zij werden het door het ouder worden en onder invloed van de zon. Zij waren zeer vroom, kenden de sacramenten en gaven aan iedereen de communie, ook aan heel kleine kinderen. Er stonden altijd drie priesters aan het altaar. De Drie Koningen waren afkomstig van Abessinië. Tijdens de kerkdiensten werd gedanst en gezongen en werden zeer veel wierook en parfums gebruikt. Voor de Abessiniërs waren soberheid en abstinentie de grootste deugden. Zij hielden zeer strenge vastenperiodes. De Abessiniërs werden gedoopt, maar lieten zich toch besnijden, zoals de joden en de mohammedaanse 'heidene'. De priesters en de religieuzen hadden drie of vier sneden in het gezicht. Eén snede liep van het voorhoofd over de neus tot aan de kin en de twee andere sneden liepen over de wangen. In sommige provincies van het rijk van Pape Jan kregen de baby's reeds bij de geboorte vier sneden in het gezicht.

De Abessiniërs droegen altijd een kruis om hun hals of hielden er een in hun hand. Hun priesters hulden zich in zwarte mantels met kappen en blauwe wimpels en de vrouwen waren schaars gekleed, zoals de 'heidene'.

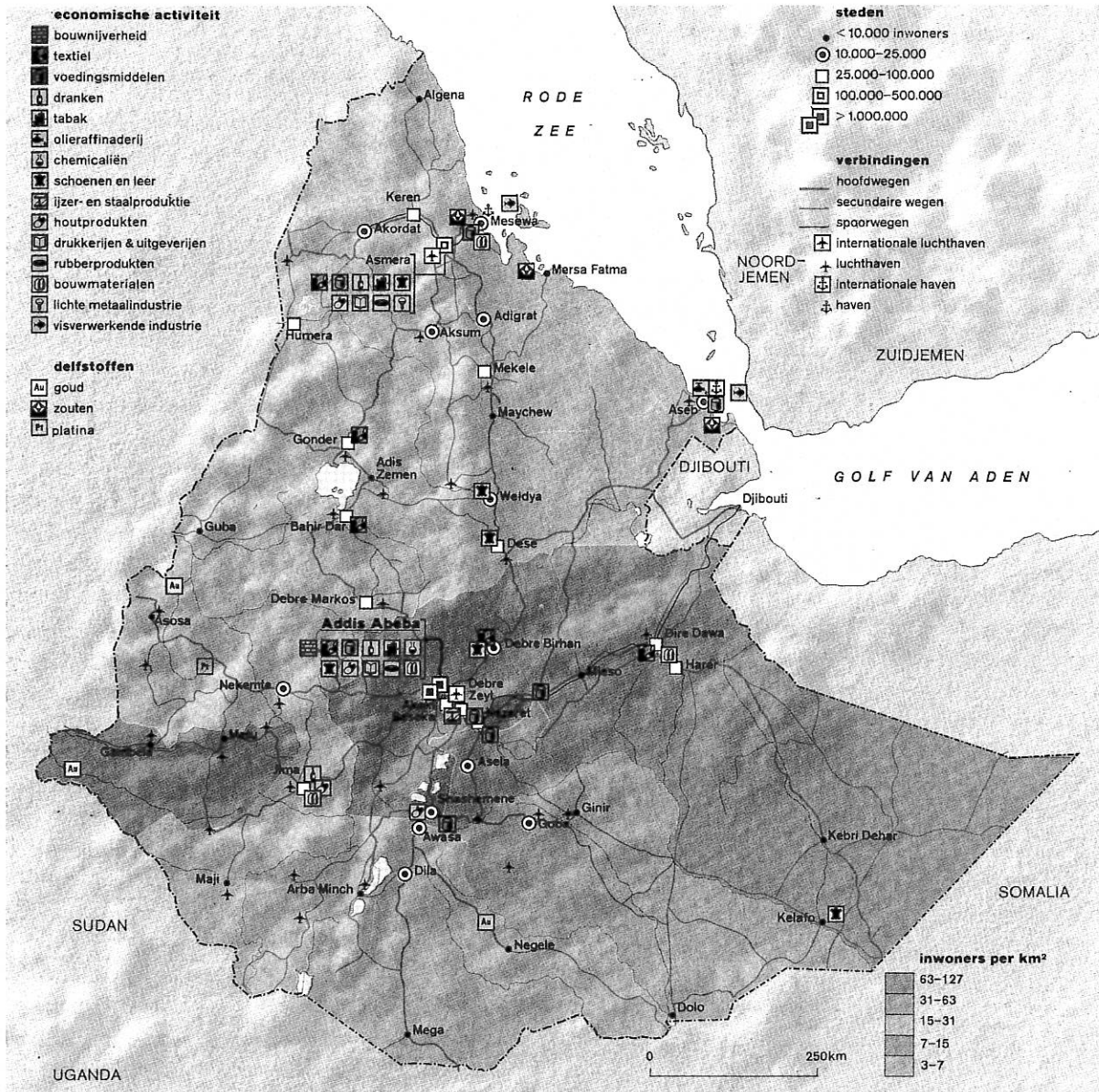
6. Ethiopië (13de-19de eeuw).
 DORESSÉ, J., *Au Pays de la reine de Saba, l'Ethiopia antique et moderne*, Paris, 1956.

De Abessiniërs hadden volgens van Ghistele een kapel in de buurt van Jeruzalem en een kerk in Caïro. Van Ghistele vermeldde tevens een verhaal over het feit dat Pape Jan de loop van de Nijl kon verleggen. De sultan gaf veel geschenken aan Pape Jan en voerde geen oorlog tegen hem, aangezien Egypte de overstromingen van de Nijl nodig had om het land vruchtbaar te houden. Onderdanen van Pape Jan genoten overal grote privileges. Nergens hoefden zij tol of rechten te betalen. Dat gold a fortiori voor diegenen onder hen die woonden in gebieden vallend onder de jurisdictie van de sultan. Zij hoefden noch tol noch toegangsgeld voor het Heilig Graf in Jeruzalem te betalen.

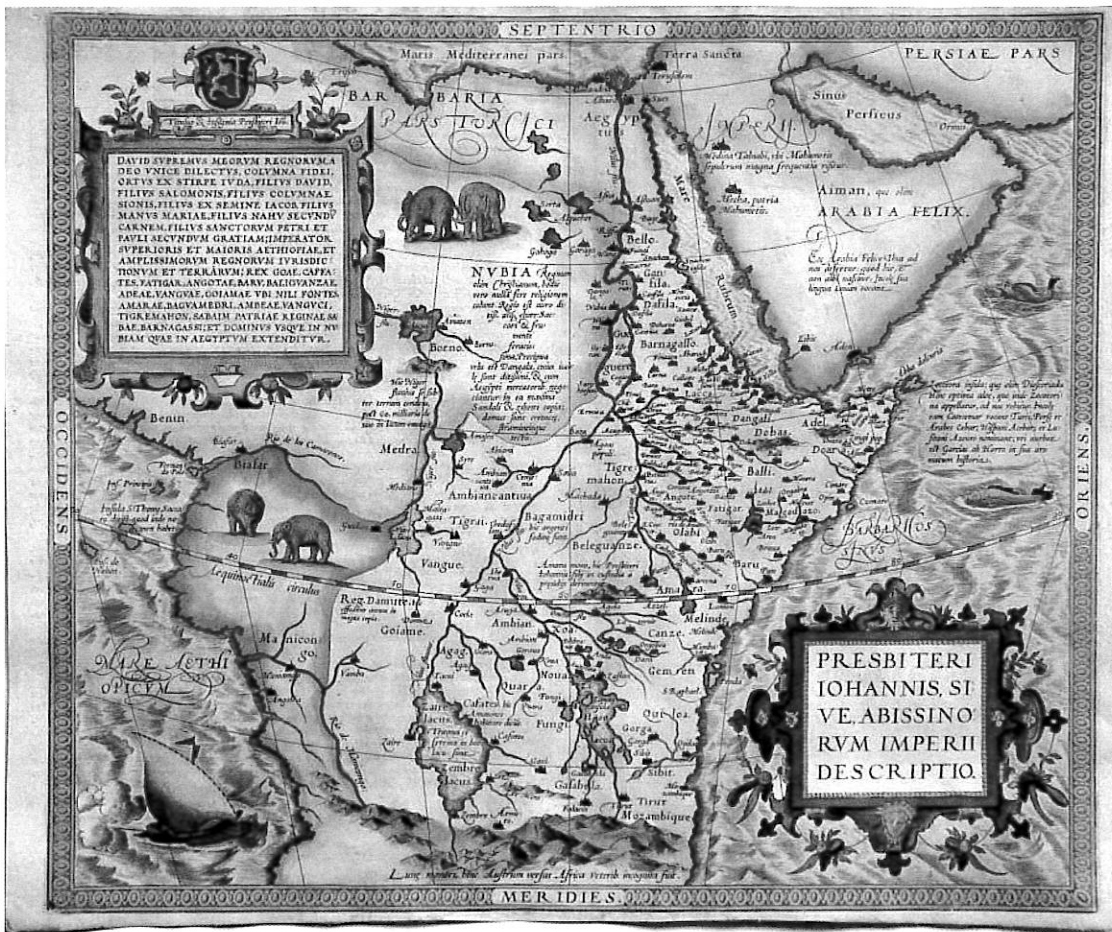
Pape Jan was gedeeltelijk het product van de denkwereld van de kruistochten. Hij symboliseerde de hoop van de christenen dat zij niet alleen zouden staan in hun strijd tegen de machtige islamitische vijanden. In de loop van vier eeuwen verhuisde de zetel van Pape Jans macht van het Verre Oosten naar het diepe zuiden, naar de landen van Ethiopië, voorbij Nubië. Tegen de tijd dat westerse gezanten eindelijk 'Pape Jan' bereikten, had hij het meeste van zijn macht verloren.

De West-Europeanen waren er in die periode niet meer zo op gebrand een christelijke bondgenoot in de persoon van Pape Jan te vinden, omdat de Indische Oceaan en heel de kust van Afrika, zelfs Centraal- en Zuid-Amerika, intussen onder controle waren gekomen van de christelijke leiders van Portugal en Spanje.

Nog in 1573 publiceerde de Antwerpse cartograaf Abraham Ortelius een kaart van Oost- en Centraal-Afrika onder de titel *Presbiteri Iohannis, sive, Abissinorum imperii*

7. Ethiopië. *De hele wereld in woord en beeld*, Maarssebroek, 1987, blz. 192.

8. Abraham Ortelius, *Presbiteri Iohannis, sive, Abissinorum imperii descriptio*, uit de atlas *Theatrum Orbis Terrarum*, Antwerpen, 1579.

Bron : <http://www.xs4all.nl/~helmink/>

descriptio (Voorstelling van het rijk van Priester Jan of dat der Abessijnen) (kaart nr. 8). De Ethiopische vorsten hielden zelf staande dat zij afstamden van koning Salomon en de koningin van Saba, maar ook dat zij nazaten waren van Pape

Jan, zodat zij zelf de legende levend hielden. Het was hun bedoeling Portugese militaire hulp te verkrijgen tegen de oprukkende islam.

Tot in de 18de eeuw bleef de legende bestaan. De opstellers van de *Encyclopédie* zouden Pape Jan definitief naar het fabeltjesland verwijzen.¹⁷

Eva Van Hoye
Tervuursesteenweg 59/2
2800 Mechelen

¹⁷ F. VANHEMELRYCK, o.c., blz. 233

Verz. Fons Dierickx.

De Kempense teuten: vijf eeuwen handeldrijvende reizigers

Jozef Mertens

Oudere Duitse artikels over de Westfaalse "Tödden", rondreizende handelaars die vanaf het midden van de 17de eeuw vooral textiel en koperen huisgerei op het platteland aan de man brachten, begonnen vroeger wel eens met een verhaaltje uit "Tödden"-middens. Niemand minder dan ontdekkingsreiziger Christoffel Columbus werd daarbij ten tonele gevoerd. Bij de ontdekking van Amerika in 1492 sloeg diens vreugde snel om in ontgoocheling. De inboorlingen maakten hem immers met handen en voeten duidelijk dat hij daar niet de eerste blanke was: een "Tödde" was hem voorafgegaan! Deze boutade ontstond, nadat er aan de Töddenhandel in de 19de eeuw een einde gekomen was. De nakomelingen hadden - bij gebrek aan historisch onderzoek - nood aan dergelijke beeldspraak om de eeuwenoude prestaties van hun voorvaders in de verf te zetten. De Westfaalse "Tödden", net als hun Kempense evenknie, de "teuten", hadden van de buitenwereld immers nog geen historische erkenning gekregen. Op onze teuten toegepast zou de Columbusanekdote overigens wel een punt gehad hebben: niet de Westfaalse Töddenhandel, maar wel de Kempense teutenhandel moet in de late Middeleeuwen ontstaan zijn, alleszins vóór Columbus de Nieuwe Wereld ontdekte.

Waar het in deze bijdrage om gaat, is de vraag naar het reizen van de teuten. Een inzicht in hun commerciële

tochten en in de eisen die aan dergelijk rondreizend beroep gesteld werden, kan enkel verkregen worden door nader in te gaan op het wezen van het teutenfenomeen en vooral op het kader waarbinnen die handelslui opereerden. Zo zal men bemerken dat teuten niet in het wilde weg het hele Europese continent afliepen, maar in bepaalde delen ervan zeer systematisch en efficiënt te werk gingen, a.h.w. als arbeidzame mieren die slechts in schijn chaotisch rondtoeren.

---

1. Aanknopingspunten in een oud commercieel en artisaanmilieu

---

In de late Middeleeuwen is de teutenhandel gegroeid uit ambachtelijke en commerciële activiteiten, die in het grensgebied van de Loonse (= Limburgse) en Noord-Brabantse Kempen al in de tweede helft van de 14de en in de 15de eeuw teruggevonden worden: textielhandel en nijverheid, wol- en schapenhandel, vervaardiging van netgarens en visnetten, de Brabantse valkerij enz.

Een verbluffende mobiliteit in de Kempen sedert de late Middeleeuwen

Betreffende de oudste activiteiten buitenshuis moet ik me hier beperken tot slechts enkele voorbeelden. Vanaf 1393 vind ik in sporadisch bewaard gebleven, schriftelijke bewijsstukken dat (textiel)handelaars uit Lommel, Peer, Borkel en Schaft actief waren tot in Brussel toe. In 1399 tref ik twee kooplui uit Overpelt aan in Schiedam, waar die samenwerkten met twee kooplui uit die Zuid-Hollandse stad en met een Engelsman. In 1440 verhandelde een Weertse hoefsmid Weertse textielstoffen in Brussel, waar hij met "meester" aangesproken werd. Let hier op het samengaan van hoefsmid en lakenhandelaar, een merkwaardige combinatie die ik ook in de teutenhandel aantref. In het derde kwart van de 15de eeuw waren minstens tien emigranten uit Peer en één uit Overpelt, meestal linnenwevers, in Firenze gevestigd. Eén op tien vrachtrijders op de Oost-West-handelsas, nl. tussen Antwerpen en Bergen-op-Zoom enerzijds en Keulen anderzijds, kwam in de 15de-16de eeuw uit de Loonse Kempen. De bevolkingsmobiliteit was in de Kempen dus al

in die laat-middeleeuwse periode bewonderenswaardig en voor de toenmalige landelijke samenleving zelfs vrij uitzonderlijk. Als ik dan de eerste, aaneensluitende reeks bronnen raadpleeg die van deze dorpen bewaard bleven, dan wemelt het al in de jaren 1520 in Overpelt en omgeving van kleine compagnie'tjes die - zoals dat heette - "buiten winnen", hun kost buiten de geboortestreek verdienen.

Categorieën

Het gaat hierbij om verschillende soorten "teuten", een vreemde en nog onverklaarde verzamelnaam ter aanduiding van de traditionele ambulante handelaars uit de Kempen en uit Westfalen. Die lui zijn overigens in geen dele te vergelijken met leurhandelaars, die wel in een ongunstig daglicht stonden.

De grootste groep vormden de "koperteuten", ketellappers of "ketelboeters", handelaars in koperen huisgerei, verder ook blikslagers, tinverkopers en vertinners. Vaak kochten zij ook oud koper op. Vanaf het tweede kwart van de 18de eeuw dreven zij ook handel in Westfaalse ijzerwaren (vooral messen, zeisen en sikkels). Die werden door de teuten o.a. ten oosten van de Elbe afgezet, in gewesten als Mecklenburg en Brandenburg waar toen een hele markt opengegooid werd.

Verder waren er de haarsnijders of rondreizende kappers, die sedert de opkomst van de pruiken vanaf het midden van de 17de eeuw een nieuwe markt aanboorden. Zij verzamelden het meisjeshaar, bereidden het en leverden het dan aan pruikenmakers in vele Europese steden. Het gaat hier vooral om Noord-Brabanders uit Eersel, Luyksgestel en Bergeijk, die zich tot het derde kwart van de 19de eeuw

"Le colporteur", zeer waarschijnlijk een Kempense textielteut aan het werk in Frans-Lotharingen. Schilderij van Martin Drolling (1752-1817), bewaard in het Musée de la Chartreuse in Douai.

met succes op die nieuwe markt gestort hebben. Deze haarteuten zijn eigenlijk ontstaan uit het milieu van de Brabantse valkeniers en vooral uit de Brabantse teutencompagnies rond Oberursel in Hessen.

Genoegzaam bekend zijn de "pakdragers" of textielteuten die allerhande weefsels als wollen laken, dekens en linnen aan de man brachten.

Een merkwaardige groep vormden de lubbers of dierencaastreeters: vooral rondreizende varkenssnijders en hengstenruiners. Al in de 16de eeuw tref ik hen aan in Overpelt en omgeving en eeuwenlang gaven ze hun kennis door van vader op zoon. Het ging om ongeschoolde, maar bekwame krachten, met enige overdrijving de voorlopers van de moderne veeartsen.

Vermeld ik nog de diverse kramers, met kramerij allerhande, kleine modeartikelen of galanterie-waren (snuisterijen als gespen, knopen, bonte doekjes en sjaaltjes enz.) en verder nog verkopers van aardewerk, glas of zaai-zaad. Tenslotte waren er nog de opkopers en de verkopers van vee, vooral in de 16de eeuw (slachtossen voor de handelsmetropool Antwerpen en omgeving) en ook in de 19de eeuw (biggen).

2. Een wezenlijk kenmerk: distributie in een eigen handelsstreek

Teutenhandel veronderstelt blijkens de opgesomde categorieën een aanbod van waren en/of diensten. Het ging voornamelijk om geldhandel, niet om ruilhandel. De verhandelde waar werd niet door de teuten zelf voortgebracht, maar rechtstreeks betrokken in productiecentra, bij groothandelaars of ambachtslui in alle mogelijke steden. Hun technische vaardigheid en/of hun commerciële praktijken oefenden de teuten uit in den vreemde, hoofdzakelijk op het platteland, ver buiten hun Kempense woonplaats. Zij deden dit voornamelijk als zelfstandige, alléén, maar meer nog in compagnieverband (doorgaans 2 tot 4), met de waar bij zich, van huis tot huis. Zoals gezegd doorkruisten zij niet zomaar kriskras allerlei gebieden. Iedere teut of teutencompagnie had zijn eigen "streek". Vanaf de late Middeleeuwen¹, met een hoogtepunt van de ambulante handel in de 18de eeuw, had een distributienetwerk zich in de dorpen, zowel voor het aanbod als voor de vraag, geleidelijk aan meer en meer opgedrongen. Die alsmear groeiende commerciële vraag hebben de rondreizende groepen, vooral de teuten, massaal beantwoord. Samenvattend zou ik de teutenhandel als volgt willen definiëren: handel van een zelfstandige Kempenaar of compagnie die grotendeels op eigen kracht een relatie tot stand bracht tussen 1) zijn woonplaats, de teutenregio; 2) stedelijke producenten of leveranciers (of afnemers zoals de stedelijke pruikenmakers) en 3) een in omvang relatief beperkt afzetgebied in den vreemde, nl. de eigen handelsstreek. In de periode dat de handel vooral georganiseerd was in de steden en de distributiesector op het platteland amper ontwikkeld was, zorgde de teut dus voor afzet tot in de meest afgelegen gehuchten en boerderijen van "zijn handelsstreek". Dit wezenskenmerk zal uiteraard ook het reizen van de teut bepalen.

Eén van de etsen uit de serie "Les cris de Paris dessinés et gravés à l'eau forte par Pierre Brebiette", ca. 1640. (Verz. Heemkunde Limburg)

Rondreizende ketellappers in Noord-Holland ca. 1542

In één van de oudste schriftelijke vermeldingen vind ik eigenlijk al de essentie van de teutenhandel uitgedrukt. Omstreeks 1542 kocht Nijs Thewis, een rondreizend ketellapper uit Overpelt, "In de gulden Snoek", een Amsterdamse herberg, 205 pond ketels en 132 pond Antwerpse ketelbanden van een plaatselijke handelaar - alles op krediet. De moeder van deze Amsterdamse handelaar was bij de Peltse ketellappers al rond 1530 bekend. Overpeltenaar Jan Lucas hielp Nijs de ketels op zijn rug binden, die daarop met zijn knecht richting Zaandam vertrok, waar hij over een "opslagplaats" beschikte. Onderweg ontmoette hij niet minder dan een vijftal streekgenoten, die hij naar zijn depot uitnodigde. Het gaat hier dus helemaal niet om een onzekere eersteling, maar om een al uitgebreid en uitgaand systeem.

¹ Met het einde van het domaniaal systeem en een grotere circulatie van geld op het platteland, vooreerst in rijkere gewesten als de Nederlanden.

3. Bepalende factoren voor de teutenreizen

Deze handel in levensnoodzakelijke gebruiksvoorwerpen met het aanbod van herstellingen moest op ambulante wijze gebeuren, want stationaire handel in de dorpen was in die periode nog niet leefbaar.

Geleidelijke uitbreiding, vooral al in de 16de eeuw

Niet alleen, maar vooral toch de beginnende teuten, hebben vanuit hun leveranciers (bv. een centrum van koperproductie en -handel als Aken-Stolberg of Oberursel of, later, de groot- en tussenhandel van ijzerwaren in het graafschap Mark) nieuwe mogelijkheden ontdekt en hebben van die groothandelaars steun, richting en krediet gekregen. Geleidelijk aan is hun actieradius zodoende uitgebreid, in de 18de eeuw met teuten uit o.a. het Nederlandse Midden-Limburg zelfs tot tegen de Oder. Vermits het werkterrein van de meeste teuten zich binnen een straal van ca. 400-450 km. bevond (vnl. in de Benelux, de Frans-Duitse grensstreek, Duitsland op het zuidelijke deel na en in beperkte mate Denemarken), konden deze getrainde voetgangers hun streek bijna allen toch binnen ca. een week bereiken. Onderweg moesten zij hun leverancier nog opzoeken, in de steden of op de grote jaarmarkten, bv. deze van Frankfurt, om hun zaken te regelen, af te rekenen en/of hun (vooraf bestelde) waar naar hun streek te laten brengen. De heen- en weerreis liep dus via een vast stramien en grotendeels langs de grote verbindingswegen tussen de steden, wat het reizen vergemakkelijkte. De reis zal vaak in groepjes plaatsgevonden hebben, terwijl men zich onderweg afscheidde of bij de terugkerende groep aansloot. Zo lees ik dat Michiel Korsten van Eksel, student in de geneeskunde, in 1688 "*met de ketelbueters int tleest van juli vertrocken [is] naer [zijn oom in] Bonn*".

Klantenbinding in een afgebakende streek

Men zocht in een bepaalde streek klanten: de prospectie. Efficiëntie en commercialiteit vereisten dat wat veroverd werd, ook bewaard bleef. Het ging hier immers om vreemdelingen die in het buitenland en bij potentiële klanten een barrière moesten overwinnen. Vertrouwen wonnen zij door krediet te verlenen en door regelmatig bezoek, om te bewijzen dat het om eerlijke handel ging. Was die klantenbinding geslaagd, dan was het eigenlijk nog maar kwestie van regelmatig onderhoud en van bijkomende klandizie te winnen. De zware investering begon dan te lonen. Daarom trok dezelfde teut of compagnie ook altijd naar dezelfde streek.

Veraf of nabij, alleen of met velen, het was de streek die telde. Zijn streek kende men door en door, van vader op zoon: de geografie en de taal, de gebruiken en de ge-

Koperslager.
(Verz. Heemkunde Limburg)

woonten, het geld en de heersende wetgeving. Dit systeem van streken en compagnieën bracht ook mondelinge en schriftelijke afspraken met zich mee en een ercode die eeuwen gerespecteerd werd. Zo was het een ongeschreven wet dat de ene teut of compagnie niet de streek van een andere bezette. In dit systeem groeide een onvoorstelbare continuïteit over vele generaties heen, die de slaagkans alleen maar deed toenemen. Zeldzaam, maar leerrijk is een aantekening als die van een Friese boer uit Wirdum in 1838, die minstens drie generaties lubbers gekend heeft. De Fries gaf al jaar en dag de voorkeur aan de bekwaamheid van de Kempense grootvader, diens zoon en nog later diens kleinzoon - alledrie "zeugsnijder" genoemd - boven iemand uit Friesland. Ook al verdienden deze "Brabanders" veel geld, zo voegde hij eraan toe: 18 stuiver voor een half uur werk om negen biggen te snijden.

Het succes van een bepaalde teutenhandel was dus evenzeer gelegen in het bezit van zulke streek als in de van huis uit doorgegeven stielvaardigheid en commerciële bekwaamheid. Wanneer de tijd gekomen was, werd die streek - dat potentieel aan vaste klanten - aan de volwassen kinderen doorgegeven. Eventueel werd hij aan familieleden (bv. neven of zwagers) of aan derden verkocht, streken met een goede klandizie zelfs voor veel geld!

Mettertijd diversifieerde men het aanbod van waren en diensten om het succes te optimaliseren: een aantrekkelijke verscheidenheid aan koopwaar en gemengde compagnieën met verschillende soorten teuten, bv. veelubbers en koperteuten of haar- en koperteuten.

Kortom, het reizen gebeurde in steeds dezelfde omgeving, die men van generatie op generatie kende, en vaak bevond men zich in compagnie, wat de veiligheid verhoogde.

Beeltenis van een koperteut.
(VVV-Lommel)

Vanuit een centraal gelegen verblijfplaats, met de waar op de rug

In die handelsstreek drong een vaste verblijfplaats zich op: een kamer bij particulieren, blijkbaar zoals in het voor-

Een rondtrekkende koperteut aan het werk in 1653-1654

Per jaar volstond één of enkele bezoeken aan zijn streek. Het gaat bij die handelsstreken doorgaans om relatief kleine, geografisch of administratief-politiek goed afgelijnde territoria, zoals heerlijkheden of juridische omschrijvingen (een ambt of een district) waar men, al dan niet tegen betaling, van de overheid toelating verkregen had om er rond te lopen. Bekijken we een kleine teut "aan het werk" in zijn handelsstreek: de Overpeltse ketellapper Jacob Hendricks, wiens reisweg van 1653-1654 aan de hand van zijn tegoeden gedeeltelijk in kaart gebracht kan worden. Het terrein van Jacob, maximaal zowat 30 op 10 km., strekte zich uit over het noordwesten van Noord-Holland. Hij dreef zijn handel enkel op het platteland rondom Alkmaar. Heel waarschijnlijk zal hij in dat stadje zijn producten betrokken hebben.

Al vroeg in het voorjaar, m.n. in februari 1653, is Jacob in Akersloot waar hij een pan verkocht: als de klant tegen Pasen zou betalen, was hij daarvoor 1 gulden 10 stuiver verschuldigd; indien nog later dan 1 gulden 12 stuiver. D.w.z. de klant kreeg een kort krediet van drie maanden; indien hij langer zou wachten, kwamen er enkele stuivers bij.

Op 1 september heeft hij in Sint-Maarten een nieuwe ketel verkocht aan Jentje, "het wijf daar *wij slapen*". Jacob had dus een knecht of leerjongen. Hij nam daar en elders oude koperwaar terug.

Op 23 februari 1654 verkocht hij een pan in Bergen. Idyllisch klinkt de primitieve situering van een klant aldaar: een boerderij "*aan de westzijde van het dorp tegenover het bos waar de reigers op nestelen*".

Tegen Pasen was de teut daar opnieuw en de boer kreeg toen nog voor 1 gulden uitstel van betaling.

Het gaat hier kennelijk om twee eenvoudige ketellappers, die in een klein gebied rondliepen en die het van krediet, terugname van oud koper en kleine reparaties moesten hebben, zoals de meesten trouwens. We mogen ons niet verkijken op de grotere compagnies, die met diverse knechten grof geld verdienden, bv. met textielstoffen.

beeld van Jacob Hendricks, of in een herberg. Vandaar kamde de teut de streek telkens in een andere richting uit. 's Avonds keerde hij er normaliter weer, niet alleen om te overnachten, maar ook om nieuwe voorraad op te halen. Dit logies deed immers tegelijk dienst als opslagplaats voor waren. Wanneer in grotere verbanden samengewerkt werd, werd een heus depot of magazijn gehuurd

of zelfs gekocht.

Dat die handelsstreek, zeker deze van de individuele teut of van een kleine compagnie, een beperkte omvang had, hield zeker ook verband met het feit dat hij telkens met zijn waar vanuit zijn opslagplaats moest vertrekken. Het is vanzelfsprekend niet zo dat de teuten van thuis uit hun waar meedroegen tot op de plaats waar zij handel dreven. Integendeel, die werd in den vreemde gekocht bij groot- en tussenhandelaars die de geleverde goederen vaak naar de handelsstreek van de teut brachten, omstreeks 1700 bv. van Aken naar een Lommelse teutencompagnie in Landstuhl (Palts). Als Teewis Vaes van Eksel in het tweede kwart van de 16de eeuw zijn reis aanvatte, nadat de Ekselse kerkmeester hem zijn ketels "op synen hals geladen" had, dan was hij een uitzondering, omdat Vaes' handelsstreek nog zeer nabij gelegen was en hij al snel na zijn vertrek handel begon te drijven.

Tijdstip van vertrek en aankomst

Voorzien van een certificaat van de plaatselijke schepenbank, een soort identiteitsbewijs, verliet de teut zijn geboortestreek telkens voor een reis van verscheidene maanden, een- of tweemaal per jaar. Men vertrok doorgaans in het begin van het jaar, meestal in februari, mede afhankelijk van de weersomstandigheden. Watersnood bv. maakte de Noord-Nederlandse gewesten soms zeer moeilijk toegankelijk. Tegen het midden van het jaar kwam een deel van de teuten terug, vooral zij die niet al te ver verwijderd waren: om thuis eventueel deel te nemen aan de oogst of, meer nog, aan de feesten die ermee gepaard gingen, terwijl het buitenlandse cliënteel het op dat moment zelf te druk had met de eigen oogst. Na deze vakantiemaanden vertrokken velen nog eens opnieuw. De meesten keerden doorgaans tegen Kerstmis terug naar huis.

---

4. Terugkerende patronen

De verovering van de streek: een bewuste handelsstrategie

Bekijken we eens hoe een teut of een compagnie een streek veroverde. De teuten gaven overal blijk van uiterlijke verzorging en van zeer katholiek gedrag, bv. door goede stichtingen en schenkingen aan de kerk en aan armen in hun handelsstreek. Graag lieten zij zich, waar het kon, opnemen in het dorps- en parochieleven van de plaats waar ze logeerden. Huwelijken van sommigen onder hen met een vrouw uit hun handelsstreek, waarop ik verder terugkom, hielpen daarbij uitstekend. Discretie stond hoog in hun vaandel geschreven. Hun handel was

zeker niet gericht op vertoon, om geen afgunst op te wekken en vooral om niet bij de fiscus in het oog te springen. In een opvallend winkelpand zou men de ambulante verkopers niet aantreffen.

Om vooral stedelijke weerstand weg te nemen, gingen teuten over tot een al dan niet tijdelijke domiciliëring of het kopen van het poorterschap (burgerschap). In ontelbare Duitse en Nederlandse steden en dorpen tref ik zo, niet zelden voor de schijn, Brabantse, Midden-Limburgse (Ned.-Limburg) en Loonse ingezetenen aan. Men werd zelfs, als dit toegestaan was, lid van de plaatselijke gilde van handelaars. Om niet buiten de wettelijkheid te vallen vroeg en betaalde men aan de landelijke overheid handelsconcessies of -privileges voor een bepaalde streek.

Een concreet voorbeeld: de verovering van het land van Bitche en de vallei van de Albe

De verschillende regio's werden door de teuten op een systematische wijze veroverd. In Frans-Lotaringen, tegen de grens met Duitsland, kunnen we dit uitstekend in kaart brengen, weliswaar aan de hand van een uiteindelijk geëmigeerde teut. Daar, zoals vaak elders, palmde de teuten de streek in langs de waterlopen en valleien.

Thomas Kenens, een textielteut van Lommel, trok langs de rivieren de Saar (Sarre) en de Albe. In 1709 werd hij vermeld in het noordelijke Saarlouis. In 1710 trouwde hij er een plaatselijke weduwe, waardoor hij compleet ingeburgerd werd. Een half jaar later had hij een vestiging in Sarreguemines. Zo beschikte hij over twee ankerplaatsen, waar hij textieldepots onderhield. Later werd Sarreguemines, waar hij als eerste teut lid was van de handelaarsgilde, ingeruild voor het iets zuidelijkere Sarralbe.

Die steden, Sarreguemines en Sarralbe, vormden hier de basis, vanwaaruit de compagnie van Kenens het platteland penetreerde. In het land van Bitche is dit minutieus te volgen. Vanaf het eerste kwart van de 18de eeuw treffen we volgende oostelijke etappeplaatsen aan: Niedergailbach, Altheim, Walschbronn, Bettviller, Rahling, Rohrbach en Bitche.

Dit areaal is vanaf de jaren 1730 uitgebreid met het nog meer oostelijke Liederscheidt, Meisenthal, Soucht en Goetzenbruck. Hetzelfde gold verder voor de westelijke vallei van de Albe, waar men etappeplaatsen heeft vanaf Sarralbe via Insming tot Hellimer. Bij de Lommelse gebroeders Elen strekte de handelsregio zich in 1730/40 in het land van Bitche uit over een lengte van 80 km. en een breedte van 20 km.: een stuk groter dan het voorbeeld in Noord-Holland. Wel hadden deze meesters knechten, die telkens elders ingezet konden worden, ook om zo aan de greep van de fiscus te ontsnappen.

Netwerken door huwelijkspolitiek en emigratie

De ambulante handel was een uitputtend beroep, uitgeoefend door vooral jongere krachten. Naarmate men in leeftijd vorderde, hield men er mee op. Ongeveer twee derde van de teuten was ongehuwd. Niet weinigen zouden in hun streek uiteindelijk trouwen, zoals genoemde Thomas Kenens, en er zich definitief vestigen. Een aantal teuten is in het buitenland zelfs "moeten trouwen". Een echte uitzondering was haarteut Arnold Kuycken van Bergeijk, die in 1855 blijkbaar in concubinaat leefde met Benedicta Diederichs, bij wie hij in Fritzlar twee kinderen verwekt had.

Met betrekking tot Oberursel (bij Frankfurt), het katholieke keurvorstendom Mainz en de protestantse omgeving ervan trad bij wijze van voorbeeld een grootschalig samenwerkingverband van Noord-Brabantse teuten op. Dit verband kreeg concessies voor b.v. grote delen van de staat Kurmainz met al zijn enclaves. Zeker de meester-koperhandelaars lieten er zich domiciliëren door het poorterschap te verwerven of door er te huwen en er dan a.h.w. als onderdaan rond te trekken. Die meesters waren in veel gevallen familiaal met elkaar verbonden, van huis uit of door in de diaspora vrouwelijke afstammelingen te huwen.

Beeltenis van een textielteut.
(VVV-Lommel)

a. Huwelijken in eigen kring

Eén voorbeeld kan model staan voor de huwelijks-, domiciliërings- en handelspolitiek van goed georganiseerde teuten, die het keurvorstendom Mainz en omliggende regio's veroverd hebben. Het gaat om de families Hendricks, Alewijns en Van Kuyck. De toestand, die eigenlijk nog ingewikkelder is, wordt zo beknopt mogelijk weergegeven.

Centraal staat meester-koperteut Hendrik Hendricks van Bergeijk. Hij en zijn compagnon Jülich (verduitsing van Guld) huwden beiden in 1696 in Oberursel. Zijn neef Hendrik jr. eveneens. Twee dochters van Hendrik sr. trouwden met twee broers Alewijns uit Eersel.

Eén van de twee dochters was al gehuwd geweest in het teutenmilieu van de Palts. Daardoor wordt een eerste commerciële verbindinglijn naar een andere regio zichtbaar. Haar tweede man Everhard Alewijns heeft de handelsconcessie over Amöneburg, een Kurmainzische enclave in het noorden nabij Marburg, overgenomen van zijn schoonvader Hendrik sr., meteen een tweede verbindinglijn en handelsgebied vanuit Oberursel.

Diens andere broer Willem Alewijns huwde in 1729 in Mardorf, nabij Amöneburg. Daar was hij - op kosten van de collega's - naar toegezonden om "in Oberursel gestempelde koperwaar van de Brabantse compagnie in depot te nemen en tot verkoop (door compagnons) paraat te houden".

Twee dochters van de eerstgenoemde Everhard Alewijns huwden met twee broers Van Kuyck, teuten uit Eersel, waardoor opnieuw verbindinglijnen te zien zijn naar Amöneburg, Gernsheim en het protestantse land van Leiningen in de Palts.

Zo zijn er nog vele vooropgeschoven posten vanuit Oberursel aan te geven, die de systematiek in een gigantisch gebied aangeven. Hier, net als op andere plaatsen, ging het alleszins om weldoordachte huwelijken, die ook tot doel hadden om de posities door de ouders en grootouders verworven, te behouden, uit te breiden en/of te consolideren.

b. Huwelijken met dochters van buitenlandse leveranciers, ambachtslui en herbergiers

Opvallend zijn verder de teuten die met dochters van vreemde koop- of ambachtslui getrouwd zijn. Het voorbeeld van Michiel Scheren, een Brabantse koperteut in Helmstedt bij Brunswijk, spreekt tot de verbeelding. Hij werkte daar voor een meester-koperslager. Toen die man stierf, trouwde hij al snel met diens weduwe, 37 jaar ouder dan Michiel! Zo werd hij eigenaar van de zaak en was zij van een onbezorgde oude dag verzekerd. Vijf maanden na de dood van zijn vrouw hertrouwde hij met een 16-jarige schone uit de omgeving, van wie hij in 1768 een kind kreeg. De uitgekookte teut hield van uitersten!

Die huwelijken hielden vooral verband met het feit dat de teut veel bij zijn vaste leverancier over de vloer kwam en hij, zeker wie nog celibatair was, derhalve regelmatig met de dochter des huizes in contact kwam.

Huwelijken met dochters van herberghouders bij wie men vaak maandenlang logeerde, vallen ook bijzonder op. Het lijkt wel alsof er een bepaalde strategie achterstak om de zaak in handen te krijgen.

Gegeerde herbergiersdochteren in Oberursel

Het eerdergenoemde Oberursel nabij Frankfurt is opnieuw een bijzonder illustratief voorbeeld. Anton Adriaens uit Bladel was getrouwd met een dochter van de waard "Zum eisernen Mann", hertrouwde met de dochter van de waard "Zum weissen Rössel" en baatte zelf, nl. als koperteut, "Zur goldenen Krone" uit.

Anton Kops, haarteut uit Luyksgestel, trouwde in 1782 met de dochter van brouwer Diether Wolff en werd herbergier "Zur goldenen Krone".

Koperteut Jan Wouters uit Bergeijk trouwde in 1748 met de weduwe van Balthes, waard "Zum goldenen Adler", en baatte zeker later de herberg "Zum Hirschen" uit.

Peter Balthes, waard "Zum goldenen Adler", hertrouwde met teutendochter Alewijns. Twee van hun dochters huwden op hun beurt met haarteuten uit Luyksgestel.

Oberursel is wat gegeerde herbergiersdochteren betreft een extreem voorbeeld, maar zulke huwelijken waren ook elders legio. Teuten zochten telkens opnieuw in dezelfde gelegenheden een onderkomen. Bepaalde herbergen waren voor hen immers de centrale punten, vanwaaruit zij hun streek beheerden. Die herbergen of andere logementen deden niet alleen dienst als rust-, eet- en drankgelegenheden, maar eveneens als opslagplaats en zeker ook als tref- en knooppunt, waar men elkaar - na het werk - kon vinden, berichten kon nalaten en ophalen, kortom een tweede domicilie.

c. Definitieve emigratie

Omtrent de teutenhandel kan ik eigenlijk drie gradaties vaststellen, die gaandeweg in elkaar konden overvloeien. 1) Handel vanuit een tijdelijke verblijfplaats (herberg, kamer of magazijn) in den vreemde. Deze buitengaanders keerden een- of tweemaal per jaar terug naar huis. Het gros van hen zette na verloop van tijd zijn zaak stop, gaf de handelsstreek aan anderen over en rentenierde in zijn

geboortedorp. 2) Een verblijf van vele maanden in het buitenland, al dan niet met gekocht poorterschap, bij zover dat we in extreme gevallen zouden kunnen stellen dat sommigen thuis nog slechts op bezoek kwamen.

Schuttersplaat van ketellapper Willem Ryne Holle uit Leende in 1712, met als inscriptie: "Godt wil har al beware, die met ketels gan of varen". Schutterszilver bewaard door de Sint-Jansgilde, Leenderstrijp.

Dit laatste gold dan vooral voor de vrijgezellen, die in theorie nog bij de ouders of bij familieleden inwoonden. Soms is het ook niet geheel doorzichtig. Zo verbleef de ketelboetersfamilie Houben uit Sint-Huibrechts-Lille in de 18de en 19de eeuw in de omgeving van Lüneburg: een Henri Houben werd in Dahlenburg geboren en werd er zelfs burgermeester, terwijl zijn verwant en collega-teut Wouter Houben in 1807 adjunct van de "maire" van Sint-Huibrechts-Lille was. Wie van de Houbens waar uiteindelijk woonde, is niet meer duidelijk. 3) Tenslotte de definitieve uitwijking. Deze emigranten, vaak in den vreemde gehuwd, bezochten hun geboortestreek enkel nog bij een overlijden en/of bij een nalatenschap, of nooit meer. Zij oefenden in de nieuwe vestigingsplaats hun beroep nog tijdelijk ambuland uit, hun kinderen merkwaardig genoeg niet meer.

De teutenhandel door vooral jonge, ongehuwde kerels heeft alleszins - vooral door die huwelijken met een uitheemse - een geweldige emigratie tot gevolg gehad, een aderlating voor de Kempen en een grote winst van actieve krachten voor het buitenland.

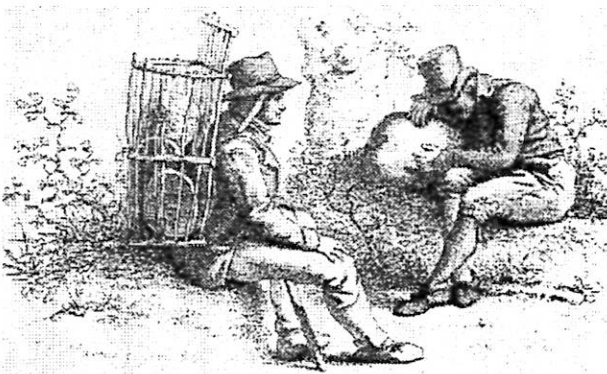

Emigratie uit Pelt (1550-1700)

Zeer gebrekkige cijfers over de uitwijking uit Pelt, de vier Loonse dorpen Overpelt, Neerpelt, Kleine-Brogel en Kaulille, naar de Noordelijke Nederlanden zijn bekend voor de periode 1550-1700: tenminste 348 uitwijkelingen, niet gering! Van een 70-tal van hen is het beroep gekend: een derde was ketellapper en een derde werkzaam in de textielproductie of -handel. De meesten vestigden zich op het platteland. Een en ander bewijst dat dit reizen van de teuten de aanleiding tot de emigratie was en dat die emigratie relatief groot geweest is, want vaak staat een emigrant voor een heel gezin of familie die eventueel nagekomen is.

Enkele emigranten of hun kinderen uit Over- en Neerpelt en omgeving werden in Holland befaamde lakenhandelaars: Peltenaar Peter Jans alias Brugmans was tegen het einde van de 16de eeuw een kapitaalkrchtig lakenhandelaar in Amsterdam, die op zijn beurt Peltse en andere teuten financierde. Jan Hendricks Pelt was één van de grote Hollandse lakenhandelaars in Alkmaar in 1627-1639. In deze laatste stad tref ik ook vooraanstaande handelaars aan als Mathijs Luls en Paul Kenens, Peltse emigranten uit het tweede kwart van de 17de eeuw.

Slotsom: 1) het geheel van een aantal teutenstreken waar constant streek- en soortgenoten rondliepen, 2) de geweldige diaspora van definitief uitgeweken teuten of hun nakomelingen, 3) de grote stedelijke leveranciers, productiecentra of continentale markten als Frankfurt waar sommige teuten elkaar vóór het seizoen bij de aankoop van hun voorraad ontmoetten en 4) de genoemde, vaak eeuwenoude trefpunten als herbergen en teutendepots, dit alles bij elkaar vormde als het ware een vast kader, waarbinnen zowel een beginneling als een geroutineerde teut zich in het buitenland zonder veel problemen kon bewegen. De enorme netwerkjes die in de loop der jaren alsmear uitbreidden, en de eeuwenlange continuïteit van het verschijnsel boden de teut op die manier een zekere "infrastructuur", waarin hij zich snel thuis kon voelen, waarop hij in geval van nood kon terugvallen en die hem het reizen vertrouwder, aangenamer en veiliger maakten. Zonder die sterk uitgebouwde netwerken en dat ondersteunende referentiekader, en zonder die eigen handelsstreek die de teut vaak als zijn tweede heimat beschouwde, zouden die ambulante handel en dat onophoudelijke reizen in den vreemde in die tijd nagenoeg onmogelijk geweest zijn².

Verz. Heemkunde Limburg.

Verz. Heemkunde Limburg.

² Ook voor andere doeleinden werd het teutennetwerk wel eens gebruikt. Wanneer de al eerder genoemde Michiel Korsten van Eksel in 1690 geneeskunde in Leiden studeerde, logeerde hij bij Van Velthoven, een emigrant uit Eksel, die daar koopman was "int gros van koper ende hebbende eenen seer schoonen winkel, van alles seer ryck, alsoo ick geloove dat hy voor hondert duysent gulden het syn (= zijn eigendom) niet en soude gegeven hebben"!

Schuttersplaat van voerman-koopman Arnold Hoe-
ben uit Leende in 1753. Schutterszilver bewaard door
de Sint-Jansgilde, Leenderstrip.

5. Het einde van de teutenhandel

In de loop van de 19de eeuw zakte de klassieke rondreizende handel te voet overal in elkaar. Handel, nijverheid (industriële revolutie) en distributie veranderden grondig en structureel. Wie zich hieraan niet aanpaste, ging ten onder. Permanente stationaire handel werd vanaf nu in de groter wordende dorpen stilaan leefbaar. Die handel werd zelfs vaak opgezet door directe nazaten van Kempense teuten en Westfaalse Tödden. Transport- en communicatierevolutie (trein, fiets, betere wegeninfrastructuur) ontsloot de dorpen, die nu bereikbaar geworden waren voor handelsvertegenwoordigers met stalen en voor leveringen door fabrikanten. De laatste teuten reden de boerderijen zelfs af met een fiets en met textielstalen. Omgekeerd werd ook de stad, o.a. met grootwarenhuizen en alleszins met een groter, goedkoper en attractiever aanbod, voor het platteland beter bereikbaar. Bovendien werden, ondanks de handelsvrijheid, de grenzen door protectionistische en bureaucratische maatregelen scherper getrokken.

De meeste teuten hebben in het tweede derde van de 19de eeuw hun eeuwenoude handelsstreken verloren. Een beperkt aantal textielteuten in Nederland, uit dorpen als Eksel, Sint-Huibrechts-Lille en Hamont-Achel, zong in de tweede helft van de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw de zwanenzang.

Voor de Westfaalse textieltödden hebben ingespeeld op de gewijzigde 19de-eeuwse situatie en stichtten stedelijke vestigingen, waaruit de bekende winkelketens met confectiekleding ontstaan zijn, bv. C&A (Clemens en August Brenningmeyer). De Kempense textielteuten opereerden tot het einde op het platteland: de meesten bleven reizen en, honkvast als ze waren, 's winters naar huis komen. Zij kwamen ook zelden tot een grotere aanpak en verloren in Nederland, zo men wil, het pleit tegenover hun Westfaalse collega's.

6. Nawerking en betekenis van de klassieke rondreizende handel

De reizen van de teuten vergden ongetwijfeld een grote lichamelijke en geestelijke kracht. Precies door het geschetste systeem waren de Kempenaars echter flink omkaderd en werden hun lange voetreizen doenbaar. Dat kader, de enorme traditie, de grote ervaring en de centrale vestiging (een tweede thuis!) in een vaste handelsstreek (een tweede vaderland!) maakten het ambuleren alleszins draaglijker.

Toch bleef dit rondreizende beroep vol risico's. Sommige teuten zijn in den vreemde gestorven, ook wel eens zonder katholieke begrafenis: ergens onderweg *sine luce, sine cruce* of, zoals Frans Bielmaker, in het protestantse Caschagen (Curau, ten noordwesten van Lübeck), waar de sterfteregisters vermelden: *in aller Stille begraben, weil er katholisch war*.

Vele en vooral ook betere krachten zijn precies door die handel, gevolgd door een huwelijk, uiteindelijk definitief geëmigreerd. De meesten gingen na hun huwelijk met een vreemde in de plaatselijke bevolking op en lieten nauwelijks nog een spoor na. Van sommige emigranten zijn echter min of meer beroemde nazaten bekend. Om er slechts enkelen te noemen: de vermaarde professor Johann Valentin Adrian (1793-1864) in Giessen; Franz Alwenz (= Alewijns) als achtste president van de Palts (1764-1849); Kathinka van Endert als politica en medewerkster van de Duitse staatsman Gustav Stresemann (†1929) en haar zus als operazangeres in Berlijn en Dresden; de Franse maarschalk Remy Exelmans (1775-1852) en de Franse generaal Lauer (= Louwers); een kleindochter van teut Verkoyen als vrouw van kanselier Wilhelm Marx (1923-1924); Eduard Wedekin († 1870), kleinzoon van een teut, die bisschop van Hildesheim werd; Jean-Marie Rausch (° Sarreguemines, 1929), in 1988 Frans minister van Buitenlandse Handel enz. Zij en zeer vele anderen behielden in den vreemde niet zelden de

vlijt, durf, spaar- en ondernemingszin van hun voorouders-teuten, zij het niet meer ambulante.

Een aantal teuten-emigranten heeft in het buitenland, zoals gezegd, ook eigen zaken opgezet, m.n. min of meer in de branche waarin zij of hun ouders als teut gewerkt hadden: 1) vele kleine zelfstandigen (koperhandelaars, smeden, kopersmeden, geelgieters, goudsmeden, slotenmakers, handelaars in fietsen en ijzerwaar, verwarmingsinstallateurs, werktuigproducenten, bv. van machines, brandweerspuiten en gelijkaardige apparatuur enz.), en 2) kleinere en enkele grote, zelfs nu nog bestaande textiel- en confectiezaken, zoals de Lommelse Van Enderts in Neuss (in 1928 één van de grootste Duitse winkelgalerijen!), Krefeld en Münster. Een andere uitschieter was de samenwerking tussen de Bergeijkse teuten Peter en Antoon Ermen en de beroemde filosoof-econoom Friedrich Engels, die in de 19de-eeuwse Engelse textielindustrie de absolute top bereikt hebben. Of de grote haarfirma's die door haarteuten, na de stopzetting van hun zaken in Duitsland, in de loop van de 19de eeuw in de Verenigde Staten opgericht werden. Van de meeste handelszaken, zeker van de kleinere, kunnen we hun bestaan niet eens meer achterhalen.

Er is nu geen nood meer aan verhaaltjes als dit over Columbus. De teuten kregen intussen immers voldoende historische erkenning: zij waren de eerste rondreizende groep van dat genre in Europa, de op één³ na grootste ambulante groep in de Europese geschiedenis en absoluut de langstlopende groep. Tussen de 15de en het begin van de 20ste eeuw hebben duizenden Kempense mannen van dit ambulante fenomeen deel uitgemaakt.

Hun functie en betekenis kunnen echt niet overschat worden, nl. als reizende middelaars in het spel van 1) het aanbod van producenten en groot- of tussenhandelaars (een aanbod dat zij ongetwijfeld mee verruimd hebben) en 2) de vraag die zij vooral in landelijke gebieden stimuleerden door hun gamma, hun krediet en hun prijzen (die tegenover de producten van de stedelijke ambachten gunstig afstaken). Hun vernieuwende ondernemingsgeest in de distributiesector, met hun levering aan huis en met hun klantenservice, heeft onmiskenbaar - naar de woorden van W. Reininghaus - "mee de weg naar onze moderne consumptiemaatschappij voorbereid".⁴

Jozef Mertens
Stippelmansweg 13
3940 Hechtel

³ Meer bepaald de handelslui uit de Auvergne, die evenwel veel later ontstonden en pas in de 18de eeuw hun hoogtepunt beleefden.

⁴ Voornaamste literatuur:

J. MERTENS, *De vier dorpen van de Bank van Pelt (16de-17de eeuw). Bijdrage tot de kennis van de Loonse Kempen en van de teutenhandel (Bijdragen tot de geschiedenis van Pelt, deel 1)*, Overpelt, 1984, 144 blz. Verscheen ook in: *Het Oude Land van Loon*, jg. 39, 1984, blz. 5-141.

IDEM, *Kempens kramersvolk in Nederlandse en Rijnlandse gewesten tijdens de 17de eeuw. Bouwstoffen tot de geschiedenis van de teutenhandel (Lokaal-historische publicaties, dl. 1)*, Hechtel-Eksel, 1985, 182 blz.

IDEM, *Wedenschappen en informatieverwerving in het noorden van de Limburgse Kempen (1600-1660)*, in: *Ons Heem*, jg. 40, 1986, blz. 174-179.

IDEM, *Een gevaarlijke bende in de Loonse en Brabantse Kempen omstreeks 1555-1558*, in: *Limburg*, jg. 69, 1990, blz. 3-6.

IDEM, *Sociaal-economische relaties van de Loonse Kempen, vooral Hechtel-Eksel, met Diest en omgeving in de 16de-18de eeuw*, in: *Oost-Brabant*, jg. 27, 1990, blz. 140-154.

IDEM, *Rolregisters als bron voor de kennis van het sociaal-economisch verleden van het platteland. Schapen- en wolhandel, netgarens en lint in Hechtel-Eksel (1535-1580)*, in: *Heemkunde in Vlaanderen. Huldealbum Dr. Jozef Weyns*, Tielt, 1992, blz. 76-86.

IDEM, *Handel en wandel van de teuten in Duitse gewesten. Studie van de migratie van "Brabanders" en "Luikenaars" tijdens de 16de-19de eeuw (Publicaties van het Museum Kempenland te Lommel, dl. 14)*, Lommel, 1995, 506 blz., waarin een uitvoerig literatuuroverzicht.

IDEM, *Een knappe kijk op de teuten vanuit hun Frans handelsgebied*, in: BR. INDEKEU (ed.), *Om te dienen als museum ... het huis Aerts. Bijdragen over de collecties en het gebouw van Museum Kempenland te Lommel, dl. 16*, Lommel, 1996, blz. 71-88.

IDEM, *Brouwers en bierverbruik in de Loonse Kempen (16de - begin 17de eeuw)*, in: *Ons Heem*, jg. 51, 1997, blz. 59-66.

A. POITRINEAU, *Remues d'hommes. Essai sur les migrations montagnardes en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Parijs, 1983, 325 blz.

W. REININGHAUS (ed.), *Wanderhandel in Europa. Beiträge zur wissenschaftlichen Tagung in Ibbenbüren (Untersuchungen zur Wirtschafts-, Sozial- und Technikgeschichte, Bd. 11)*, Dortmund, 1993, 231 blz.

DE TEUTEN, *Buitengaanders van de Kempen* (red. W. KNIPPENBERG), (Cultuurhistorische verkenningen in de Kempen, deel 5), Eindhoven, 1974, 240 blz.

Uitstap naar Lourdes, ca 1930, verz. Fons Dierickx.

Te voet 'beewegen' van Zaventem naar Scherpenheuvel, een vorm van religieus toerisme

Henri Vannoppen

1. Scherpenheuvel, het nationale heiligdom van de Spaanse Nederlanden en het symbool van de Contra-Reformatie

Scherpenheuvel is het Vlaamse bedevaartsoord bij uitstek. Het begon met de legende van de legendarische eik. Rond 1500 was het Mariabeeld, dat aan de eik was opgehangen, op de grond gevallen. De herder, die het beeld mee naar huis wou nemen, kon niet meer bewegen. De boer zocht zijn schaapherder, nam het beeld uit zijn handen en hing het terug aan de eik en de schaapherder kon terug bewegen. Scherpenheuvel behoorde toen tot de stad Zichem, een erfgoed van de Nassau's. Alexander Farnese, de zoon van Margaretha van Parma ging in 1578 het Mariabeeld groeten vooraleer de stad Zichem te bombarderen, de stad, die partij koos voor Willem van Oranje. De groten der aarde kwamen toen al op bezoek naar Scherpenheuvel. In 1602 werd de eerste houten kapel gebouwd. Een tweede kapel kwam er in 1603. Het was een stenen kapel. De aartshertogen Albrecht en Isabella beloofden een bedevaart te doen naar Scherpenheuvel indien de stad 's-Hertogenbosch in hun handen bleef. In 1605 werd Scherpenheuvel een stad. Dit gebeurde. De bouw van de nieuwe kerk en van de stad was een belofte van de aartshertogen omwille van de bevrijding van Oostende in 1604. In 1609 lieten de aarshertogen een nieuwe barokke kerk bouwen, diegene die we nu nog kunnen zien,

Een beeld van O.L.Vrouw van Scherpenheuvel met de aartshertogen Albrecht en Isabella. Links bemerkt men de tweede kerk in steen en rechts de huidige basiliek (verz. Georges Feron Erps-Kwerps).

door architect Wenceslas Coberger. De barokke kerk van Scherpenheuvel moest een nationaal heiligdom worden. Het paste in de geest van de Contra-Reformatie. Aartshertogin Isabella reisde naar Scherpenheuvel om in 1627 de inhuldiging van de kerk bij te wonen¹.

¹ H. VANNOPPEN, R. en E. DAS, *Scherpenheuvel, die schone stede*, Antwerpen, 1994, p. 11-31.

A. LANTIN, *Scherpenheuvel oord van vrede. Ontstaan van de bedevaartplaats. Beschrijving van de koepelkerk en de kunstschaten*, Retie, 1971.

J. PALLEMAERTS, *Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel*, 2 dl., Mechelen, 1934-1936.

A. BONI, *Scherpenheuvel. Basiliek en gemeente in het kader van de vaderlandse geschiedenis*, Antwerpen, 1953.

L. DUERLOO en M. WINGENS, *Scherpenheuvel. Het Jeruzalem van de Lage Landen*, Leuven, 2002.

2. Bij een bedevaartsoord hoorden afspanningen

In Vlaams-Brabant gaat men 'beewegen'. Dat is de uitdrukking voor een bedevaart doen. De reizigers moesten in de 17de eeuw overnachten. Het allereerste huis van Scherpenheuvel was een houten afspanning en drankgelegenheden De Engel. De uitbreiding van de Mariaverering op de heuvel stimuleerde de verdere uitbouw van het stadje. In 1608 vermeldde men reeds de volgende afspanningen voor de bedevaarders-reizigers: De Engel, De Kalkoense Haan, De Zwaan, Het Wit Kruis, De Valk, De Wildeman en De Kroon. In 1760 waren er al georganiseerde bedevaarten uit Antwerpen, Leuven, Keulen, Luik, Maastricht, 's-Hertogenbosch, Roermond, Namen, Sint-Truiden en Tongeren. In 1738 kwam de Oostenrijkse landvoogdes, aartshertogin Maria-Elisabeth op bedevaart naar Scherpenheuvel.

3. In 1830 vond men in Scherpenheuvel in alle huizen strozakken voor bedevaarders

Het kadaster gaf in 1830 als inkomsten van de inwoners van Scherpenheuvel: het houden van herbergen, kroegen en winkels. Vooral in de zomer had men veel bedevaartreizigers. De kadasterexpert omschreef het als volgt: "*Er zijn in Scherpenheuvel 420 huizen. Er zijn bijna geen huizen die niet van bedden, strozakken en andere slaapplekken vol zijn*"². De slaapplekken in het centrum waren mooiere afspanningen. Zo had men Het Gulden Vlies van de Gebroeders Michiels, De Oude Bareel, De Linde, Het Wit Huis en In het Molenijzer. In 1877 kwamen koningin Marie-Henriëtte en haar dochter Prinses Stefanie op bedevaart naar Scherpenheuvel.

4. Velen kwamen te voet naar Scherpenheuvel

Frans Van Leemputten schilderde in 1903-1905 het drieliuk 'Kaarskensprocessie'³. Men ziet de bedevaarders

optrekken naar de basiliek en ook vertrekken vanuit Scherpenheuvel. Het ging met paard en kar, een soort huifkar of te voet, soms met een kind op de schouders. Een zijluik geeft de bedevaarders in de heide op weg naar Scherpenheuvel. Vanuit Zichem trokken ze op naar de heuvel, waar men in de verte de basiliek bemerkte. Het middenpaneel geeft een beeld van de bedevaarders die met kaarsen rond de basiliek gingen. Het andere zijluik geeft de terugtocht met de knielende bedevaarders. Ze verlaten Scherpenheuvel langs de Diestersestraat. Het is begin november en men droeg winterkledij.

De paarden zijn versierd met het bedevaartvaantje van Scherpenheuvel.

De 'Kaarskensprocessie' had plaats op de eerste zondag na Allerheiligen. Hiermee werd het bedevaarderseizoen gesloten. De kramen op het kerkplein werden dan afgebroken. Voor de jongeren was het de laatste kans om een lief vast te krijgen voor de winter. Het vrijersseizoen werd dan ook afgesloten, want de kermis waren voorbij. Ernest Claes beschreef dit in zijn boek *Jeugd*. De Kaarskensprocessie was een herinnering aan de pest-epidemie en ging voor het eerst uit in 1629.

5. Te voet 'beewegen' vanuit Zaventem naar Scherpenheuvel

Ook in Midden-Brabant waren er reizigers, die op bedevaart trokken naar Scherpenheuvel. Sommige dorpen kwamen al meer dan 100 jaar op bedevaart. Zo vonden we Sint-Stevens-Woluwe sinds 1854. Ze vierden in 1954 hun jubileum⁴. Sinds 1859 werd er ook een bedevaart georganiseerd vanuit de naburige gemeente Zaventem naar Scherpenheuvel. In 1859 werd Zaventem zwaar door de cholera getroffen.

Willem Penninckx vertelde ons wat hij hoorde van zijn grootmoeder langs moederszijde nl. Karel Penninckx: "*1859 was een verschrikkelijk jaar voor Zaventem. De cholera zat in het dorp. De dokters verboden de mensen van water te drinken. Thomas Ledens, de peter en aangegetrouwde oom van mijn andere grootvader 'Tomaikes' of Thomas Penninckx was kistenmaker. Hij huwde Susanna Penninckx. Thomas Ledens moest verscheidene kisten voor de cholera-slachtoffers maken. Jacobs of 'Schadder' reed met de vuilkar te Zaventem. In de tijd van de cholera stond hij in voor het dodenvervoer. Het gebeurde meer*

² ALGEMEEN RIJKSARCHIEF BRUSSEL, *Kadaster van Brabant*, nr. 879 (Montaigu: Dossier d'Expertise).

³ H. VANNOPPEN, Streekdrachten in Vlaanderen op basis van het schilderij 'De Kaarskensprocessie in Scherpenheuvel' van Frans Van Leemputten, in: *Kwartaalblad Vlaamse Vereniging voor Oud en Hedendaags Textiel*, jg. 3, nr. 4, december 1991 - januari-februari 1992, Catalogus expo Vlaamse Streekdrachten, p. 3-8.

L. DE JONG, Kaarskensprocessie te Scherpenheuvel (1903-1905) door Frans Van Leemputten (1850-1914), in: H. VANNOPPEN e.a., *Scherpenheuvel, die Schone Stede*, Antwerpen, 1994, p. 131-138.

⁴ J. VAN HAVER, *Voor U, beminde gelovigen. Het Rijke Roomse Leven in Vlaanderen, 1920-1950*, Tiel, 1995, p. 153.

dan eens dat 4 bakken met doden aan de kerkhofmuur stonden. Ze werden zo snel mogelijk over de muur geschoven om alle besmetting tegen te gaan. 'Schadder' werd de vader van Elisabeth Jacobs, die met Karel Penninckx huwde en die mijn moederlijke grootmoeder was. Om het gemakkelijk te maken mijn vader was Joannes Penninckx ('Wannes') en mijn moeder Anna-Catharina ('Nette') Penninckx⁵. De gemeente Zaventem stond machteloos. Er werd een commissie opgericht om de cholera te bestrijden. Op 17 augustus 1859 werden de volgende maatregelen genomen: de scholen met vele arme kinderen werden gesloten, de woningen van de armen moesten met kalk gewit worden, de bedden en de strozakken in de arme woningen moesten vernieuwd worden, witkalk werd uitgedeeld in de armenwoningen en de veldwachter moest alle dagen in volle lucht pek verbranden in de fabriekskwartieren en de armenbuurten. De cholera trof vooral de fabriekswijken, waar de grootste armoede heerste. 167 Zaventemmenaren werden in 1859 getroffen door de cholera, 96 bezweken eraan. De meesten stierven 's maandags. Dronkaards werden gewoonlijk niet door de cholera getroffen. De armen kregen soep, vlees, wijn en andere voedingswaren om zich beter te beschermen tegen de epidemie. Dekens en lijnwaad werden uitgedeeld door het armbestuur van Zaventem. Burgemeester Wijdemans constateerde dat het grootste deel van de slachtoffers woonde in de ongezonde buurt van de fabrieken van Lammens, Vanden Eynde (beide papierfabrieken) en Mayer-Hartogs (lederfabriek). De dokters Brouwers van Nossegem en De Locht van Sint-Stevens-Woluwe maakten zich uitzonderlijk verdienstelijk in het bestrijden van de cholera⁶.

De gewone man in de straat zag in Zaventem maar één oplossing tegen de cholera: een bedevaart organiseren naar Scherpenheuvel en dat was het begin van deze belangrijke traditie. Willem Penninckx ('Willem van Tomaikes') uit Zaventem deed zijn verhaal: "In 1859 toen de cholera in Zaventem heerste beloofde men een jaarlijkse bedevaart te voet naar Scherpenheuvel. Tot in de jaren '70 van de 20ste eeuw hield deze bedevaart stand. Ik noem hierbij enkele leden die meer dan 50 jaar de beweging te voet vanuit Zaventem naar Scherpenheuvel deden: Rosse Louise, Maria Janssens, Laurent Huts, Maria Delahaye en Jefke Vanderbist. Ze werden speciaal verermerkt omdat ze 50 malen te voet op bedevaart naar Scherpenheuvel waren geweest. Ook Seraphina Ackermans en Marie Debuyst-Moortgat en Juliette Huts gingen vele malen mee. Joannes Meeus droeg de vlag van O.L.Vrouw van Scherpenheuvel. De processie vertrok de zondag van Sinksen al heel vroeg in de morgen.

De kapel in de Werkmansstraat te Zaventem waar de bedevaarders te voet vertrokken. De kapel werd omgerekend door TUC-rail bij werken i.v.m. de aanleg van de H.S.T. Ze werd volledig heropgebouwd in september 2002.

Een tiental muzikanten van de fanfare deden de bedevaarders uitgeleide met muziek tot aan het kapelletje van de Werkmansstraat. Vlag en instrumenten werden dan opgeborgen in het café Sint Anneke. Deze herberg in de Werkmansstraat kreeg zijn naam omdat men over de weide kon kijken naar het Imbroek. Het was zoals op Sint-Anneke met zicht op Antwerpen, vandaar de herbergnaam. En weg was de processie langs de Mettemansestraat (Werkmansstraat) naar de Leuvense kassei (Leuvensesteenweg). De maandag erop rond 5 u. zal half Zaventem, de voltallige fanfare op kop, de bedevaarders afhalen aan de herberg van Mon Campens en hen in een lange processie naar de Sint-Martinuskerk van Zaventem voeren. Meer dan 100 jaar ging Zaventem te voet naar O.L.Vrouw van Scherpenheuvel. Er stapten ook enkele inwoners van het Loveld te Steenokkerzeel o.a. een vrachter aan de Lomolen. Ook een vrouw uit Diegem was steeds op post bij het vertrek. In 1934 vierden ze de 75ste bedevaart te voet. In 1866 werd de spoorlijn Brussel-Leuven aangelegd. Zaventem kreeg nu een station. Vanaf 1870 reden enkelingen met de trein naar Scherpenheuvel. De trein reed tot Zichem, maar dat waren de echte bedevaarders niet. De echten gingen te voet⁷.

⁵ Interview Willem Penninckx, Zaventem, 1982.

⁶ H. VANNOPPEN, *De geschiedenis van Zaventem, de industriegemeente van Midden-Brabant*, Zaventem, 1981, p. 381-384.

⁷ Interview Willem Penninckx, Zaventem, 1982.

Bedevaarders uit Zaventem tijdens het interbellum (verz. Cultuur-Historische Vereniging van Erps-Kwerps).

6. De 'Grote Trek' of de bedevaart vanuit Antwerpen was ook te voet

In 1850 werd de kruisweg te Scherpenheuvel ingewijd en in 1904 de Rozenkrans. In 1922 verhief Paus Pius IX de kerk van O.L.Vrouw te Scherpenheuvel tot basiliek. Heel wat religieuze toeristen kwamen afgezakt. Het werpen van offergeld op de altaartrappen was ontstaan uit het gebaar van aartshertogin Isabella, die haar juwelen als offer gewoon op het altaar wierp. Het werd dan een gewoonte om geld te deponeren op de vloer of op de trappen van het hoofdaltaar achter de communiebank. Voor de mis kwam de koster met een veger en een blik de munten verzamelen om ze dan weg te dragen naar de sacristie. Emiel Verhaeren liet zich inspireren door de bedevaarders te voet naar Scherpenheuvel voor zijn gedicht *Le Pèlerin*.

Jan Lamquet organiseerde in 1931 de 'Grote Trek'. Het was een 57 km. lange voettocht van Antwerpen naar Scherpenheuvel met een jamboreeband.

Op zondag 2 mei 1933 vertrok de 'Grote Trek' om 3.45 u. aan de oude kerk van Berchem. De scouts waren aanwezig in uniform. De jamboreeband werd begeleid door medetrekkingers met trommel, blokfluit, gitaar, doedelzak, trekorgel. Het moest een muzikaal-sportieve Mariahulde zijn. Om 6.30 u. was men in Lier, waar men de mis volgde en een ontbijt nam. Om 12.45 u. was men in Aarschot. Daar nuttigde men het middagmaal. Men moest zijn eigen knapzak meebrengen. Om 16.15 u. volgde de triom-

fantelijke intocht te Scherpenheuvel met dankzegging-gebed en massazang. Men keerde terug naar Antwerpen per autobus.

7. De K.W.B. trok van Meerbeek te voet naar Scherpenheuvel

In Meerbeek (fusie Kortenberg) was de kapel van O.L.Vrouw van Scherpenheuvel in de Dorpsstraat het vaste vertrekpunt van de bedevaarten. De K.W.B. (Katholieke Werkliedenbond) organiseerde de jaarlijkse bedevaart te voet met Pinksteren. Ook in 1988 waren er particuliere bedevaarten te voet vanuit Meerbeek om een genezing te bekomen. Voor de kinderen waren er de draaiende molentjes en de munten stokken met de witte en rode kleur langs de buitenzijde. De familieleden van de bedevaartgangers waren uit op pepernoten en moppen met anijssmaak, de eerste waren langwerpig en de tweede hadden een ronde vorm. Ook kaarsen van O.L.Vrouw van Scherpenheuvel (witte of blauwe) werden meegebracht. Ze werden aangestoken wanneer familieleden bediend werden.

Henri Vannoppen
Leuvensesteenweg 839
3071 Erps-Kwerps

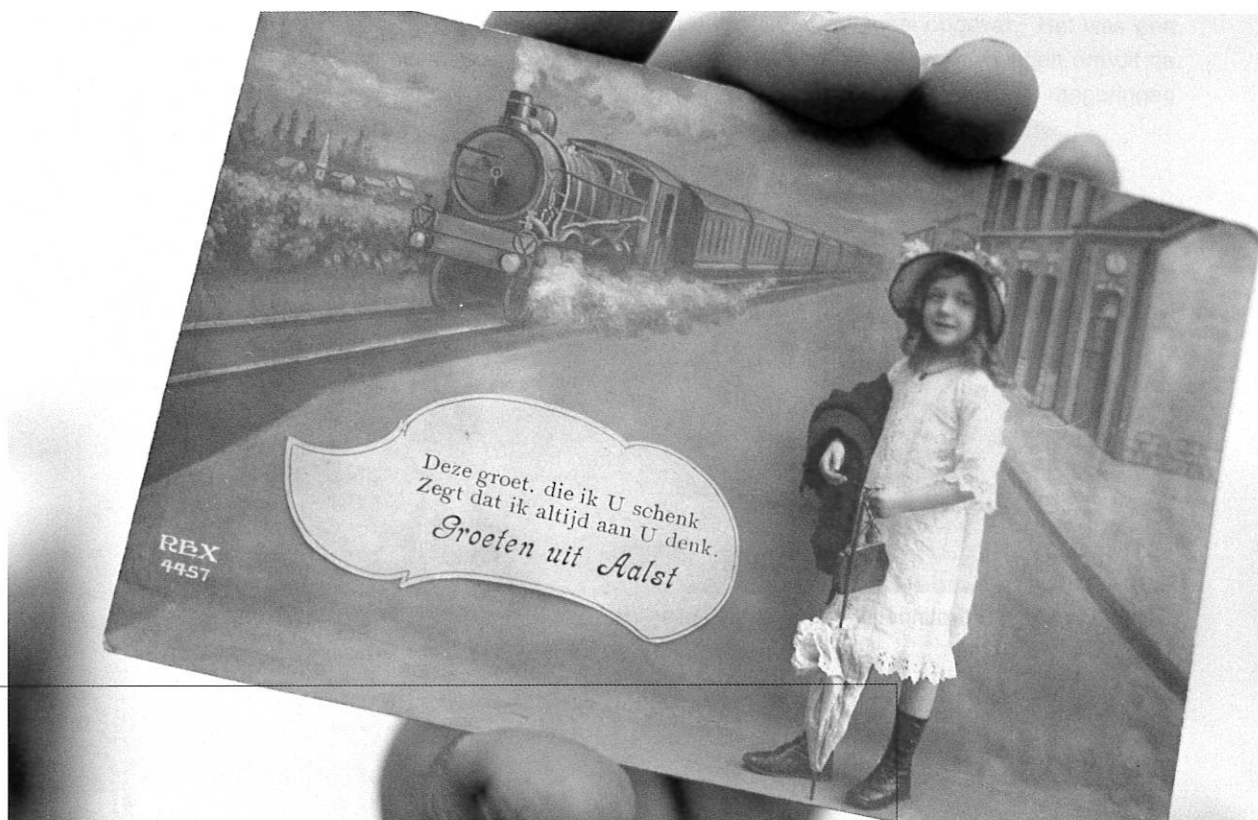

Foto: Bart Lasuy, Gent.

De spoorwegen, de bedevaarten, het toerisme en de sport... of reizen met speciale treinen

Georges Feron

1. Met de trein op bedevaart naar Scherpenheuvel

Enkele oude dames – in mijn kinderogen waren ze zelfs zeer oude dames – die ons wekelijks een bezoek brachten, gingen in de dertiger jaren regelmatig op bedevaart naar Scherpenheuvel. Op zekere dag drongen ze zo aan dat mijn tante beloofde hen naar Scherpenheuvel te vergezellen en ze beloofde dat ze mij zou meenemen. Ik kon me als kleine jongen niet voorstellen waarover het ging, maar ik vond het een reuzenidee omdat er een treinreis bij te pas kwam. De halfdoorgaande trein vertrok uit Leuven richting Hasselt over Aarschot. In Zichem moest overgestapt worden. Daar wachtte er voor mij een nog sympathiekerere trein omdat hij zo klein was. Veel later vernam ik dat het om een tenderlocomotiefje (stoom) type 53 ging. De trein zelf bestond uit twee kleine rijtuigen van het Beiers type. Dagelijks verzorgden ze de dienst naar

Scherpenheuvel over een bescheiden baanvak dat drie kilometer langs was. Pas hadden we Zichem achter de rug of daar verscheen de machtige toren, die me deed denken aan stoere met harnassen geklede ridders. Later vertelde men mij dat het een overblijfsel was van de Spaanse periode ten tijde van de aartshertogen Albrecht en Isabella. In de verte ontwaarde men de vierkante toren en de koepel van de basiliek. De naam 'Scherpenheuvel' was gewettigd, want de spoorlijn liep naar de top van de heuvel, die inderdaad zeer scherp was. Hijgend en puffend bereikte het locomotiefje eindelijk het eindstation met zijn vijf sporen en een draaischijf.

We waren aangekomen in Scherpenheuvel. Ik zou nu vlug weten wat een bedevaart eigenlijk betekende. In mijn geheugen staat geschreven dat het een opeenvolging was van min of meer vervelende en eentonige gebeden, die uiteindelijk door een aangename wereldse beloning wer-

Een rijtuig van het 'trotinnetje' op de lijn Zichem-Scherpenheuvel.

Het rijtuig van het 'trotinnetje' van de lijn Zichem-Scherpenheuvel langs de binnenzijde.

den goedgemaakt¹. Hierbij het verloop zoals ik het meemaakte in de jaren '30.

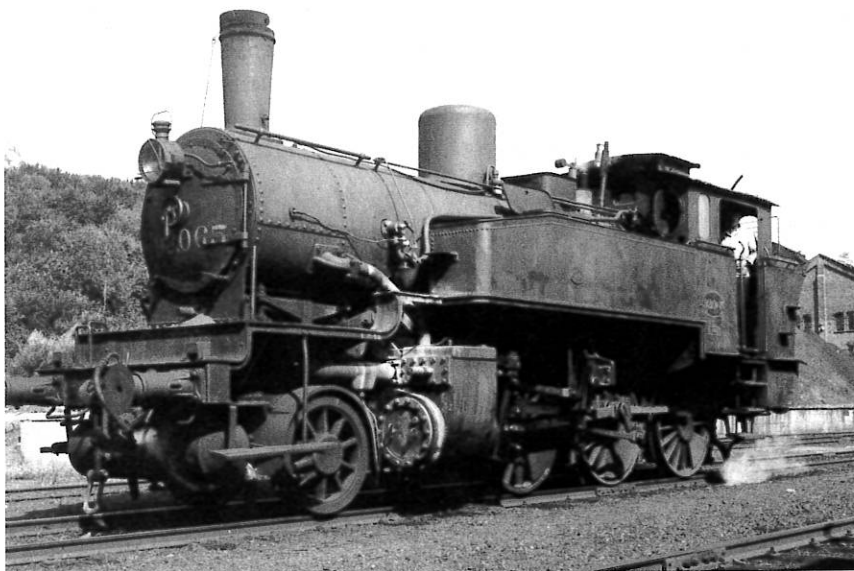
Na een reeks gebeden voor het hoofdaltaar moest men, al biddend, zevenmaal binnen en buiten de basiliek rondwandelen; wat de kleine jongen die ik was, deed. Het hoofdaltaar bevond zich achter een balustrade, die met kippendraad was afgezet, niet voor de kippen, maar voor de centen. Al knielend moest men daar met geld gooien. Ik moet eerlijkheidshalve zeggen dat in die tijd mijn centjes karig waren. Nadien volgde de zogenaamde 'Kruisweg' en een even eindeloze Rozenkrans. Wanneer ik mijn aandacht en godsvrucht liet afleiden door de rustige en schilderachtige omgeving werd ik telkens tot de orde geroepen door mijn begeleidsters. Maar uiteindelijk verscheen er een grote kermis. Eigenlijk was dit geen kermis, maar een opeenvolging van kleurrijke tenten waar

allerlei 'souvenirs' konden gekocht worden. Omdat ik braafjes en zonder morren de beproevingen had doorstaan, mocht ik kiezen wat ik wou: een vlaggetje, een prent met het miraculeus beeld van O.L.Vrouw van Scherpenheuvel omringd door de aartshertogen Albrecht en Isabella, een medaille... De opperste beloning was echter de plaatselijke specialiteit: de zogenaamde koeitenen. Het was een Vlaamse 'couque de Dinant', maar niet zo hard. Voor een heerlijk schuimende Diesterse Bruine, geliefd door de studenten, zou ik echter nog vele jaren moeten wachten. Zovele jaren later bestelde ik tijdens een oponthoud in Scherpenheuvel de lang verwachte Bruine. De vermaarde brouwerij, die de Diesterse Bruine maakte, was jammer genoeg reeds lang verdwenen. De bruine, die ik geserveerd kreeg, was zeer goed en tot mijn verwondering vernam ik dat die nu in de brouwerij van

¹ J. VAN HAVER, *Voor U, beminde gelovigen. Het Rijke Roomse Leven in Vlaanderen. 1920-1950*, Tielt, 1995, blz. 153, beschrijft gedetailleerd zijn bedevaart naar Scherpenheuvel.

Haacht gebrouwen werd. De kelner vertelde mij in Scherpenheuvel dat deze brouwerij over een diepe waterput beschikte, die dezelfde eigenschappen vertoonde als het water uit de bekende waterput van Scherpenheuvel. Van commerciële binding gesproken.

sporenplan was uiterst rationeel opgevat. Het was een kluit voor amateurs van miniatuurspoorwegen om dit na te maken. Het sporenplan maakte heel wat rangeringen mogelijk o.a. dankzij een draaischijf.

De locomotief, die ingezet werd op de lijn Zichem-Scherpenheuvel.

Na mijn jeugdherinneringen komen we terug tot de geschiedenis. Oorspronkelijk werd het spoorlijntje Zichem-Scherpenheuvel aan de Buurtspoorwegen toegewezen. Er zou dus een tram komen om de bedevaarders naar deze stad te brengen. Uiteindelijk werd dan toch het spoorlijntje aangelegd door de Staatsspoorwegen. Het werd in 1894 in gebruik genomen en in 1974 afgebroken. Deze treindienst heeft ontegensprekelijk bijgedragen tot de bloei van de stad en was de ware motor van de bedevaarten. Jaar in jaar uit werd de dienst verzekerd door een tenderlocomotiefje en een paar typische rijtuigen. Te Zichem was er een loods voor de locomotief. Wekelijks reed die naar de tractiewerkplaats van Aarschot om er een onderhoudsbeurt te krijgen. Lange bedevaardertreinen konden echter volledig naar Scherpenheuvel rijden. Het

Men kon Scherpenheuvel ook gedeeltelijk met de tram bereiken. Zichem was het eindpunt van de tramlijn 887: Tessenderlo-Geel-Averbode-Zichem, waar de NMVB over een station, een werkplaats en een verbinding met de NMBS beschikte. De oude stoomtram zagen we in de beroemde film *De Witte*, terwijl de treinen een rol spelen in het boek en de film *De Heren van Zichem*.

Bedevaarders, vooral dan studenten, konden ook naar Scherpenheuvel met de tram van Leuven naar Diest (lijn 531). Te Bekkevoort moest uitgestapt worden en de weg tot de basiliek van Scherpenheuvel moest te voet afgelegd worden.

Het station van Scherpenheuvel in 1977.

2. De bedevaarten naar Beauraing en Banneux

In de jaren 1932-1933 (november en januari) verklaarden 5 kinderen uit de families Voisin en Degeimbre te Beauraing dat de Heilige Maagd hen verschenen was. Ze had hen toegesproken. Hun getuigenis verwekte heel wat opschudding. Leon Degrelle, die later de partij Rex stichtte, was toen nog een vrome Rooms-Katholiek. Overtuigd of niet werd hij de propagandist voor de verwezenlijking van een nieuw bedevaartsoord. In Wallonië waren er wel andere bedevaartsoorden zoals b.v. Walcourt, maar die geraakten stilaan in de vergeethoek. Degrelle meende dat het wereldschokkend gebeuren te Beauraing zowel op religieus als op politiek vlak uiterst rendabel kon worden. De kerkelijke overheid was oorspronkelijk zeer gereserveerd. Eerst in 1949 erkende de bisschop van Namen de geloofwaardigheid van de verschijningen.

In 1934 namen familieleden me mee voor een boottocht op de Maas tussen Namen en Dinant. Te Dinant aangekomen, stelden ze voor per trein naar Beauraing door te reizen. Van het station tot de grot was de afstand niet groot, maar die scheen me ellendig lang wegens de miserie, die we daar te zien kregen. Kreupelen en verminkten van allerlei slag smeekten om medelijden, maar nog meer voor een aalmoes. We zaten immer economisch in de Grote Crisis, na de crash van Wallstreet in 1929. Voor de rest was er veel volk. Wat mij persoonlijk vreemd overkwam, was dat de kinderen, in hun beschrijving van de verschijning van de Moeder Gods een beeld gaven als een kopie van O.L.Vrouw van Lourdes. Een dergelijk beeld werd in een kunstgrot geplaatst op de plaats van de vermoedelijke verschijning, vlak naast de spoorwegbrug. Iets

verder werd een klassieke kapel opgericht. Restaurants en souvenirwinkels deden in Beauraing goede zaken. Ook hier verdiende de NMBS een mooie duit dankzij de extra treinen. Dat waren de treinen op de lijn 150 Dinant-Jemelle met overstap te Houyet en verder over de lijn 166 Houyet-Bertrix naar Beauraing, dat 10 km. van Houyet lag.

Ook in Banneux verscheen de heilige Maagd in 1933 volgens een ritueel zoals dit zich te Beauraing had voorgedaan, althans zo vertelde Mariëtte Béco. Men was in het begin langs kerkelijke zijde zeer gereserveerd, maar op 4 september 1949 erkende de bisschop van Luik de echtheid van de verschijningen. Langs Vlaamse kant was men veel gereserveerder en zo werden de zogenaamde verschijningen van O.L.Vrouw te Onkerzele niet erkend.

Banneux lag niet langs een spoorweglijn. Er heeft een spoorlijn van de Buurtspoorwegen bestaan, die Banneux met Luik verbond. De reizigersdienst werd wegens gebrek aan belangstelling afgeschaft juist vóór de tijd van een groeiende belangstelling voor Banneux. De NMBS speelde toch een rol inzake vervoer van de bedevaarders. Individueel of in groep maakten de bedevaarders gebruik van bestaande treinen, minder of zelden van extra treinen. Ze stapten dan te Trootz of te Fraipont af. Fraipont werd zelfs omgedoopt tot Fraipont-Notre-Dame. Beide stations bevinden zich op het baanvak Luik-Verviers, respectievelijk op 11 en 14 km. van Luik. Aangezien de afstand tussen deze stations en Banneux niet lang was, legden sommigen deze te voet af, hetgeen meer overeenkwam met een echte bedevaart. Andere gaven de voorkeur aan de plaatselijke autocardiënten. Op een bepaald ogenblik beweerden de inrichters van deze bedevaarten dat er jaarlijks ruim 700.000 deelnemers geteld werden.

De loods en de ruime conciërgewoning van Kanunnik Thiéry te Heverlee (tekening Georges Feron).

3. De bedevaart naar Oostakker of de combinatie van devotie en begonia's

Ook voor Oostakker werden bedevaartstreinen ingericht. Het bezoek aan het bedevaartsoord werd gecombineerd met een bezoek aan de begoniavelden. Was dit godsvrucht of eerder toerisme?

4. Extra treinen in maart voor Sint-Jozef te Leuven

Toen ik bij de Directie van de NMBS werkzaam was, maakte ik kennis met verantwoordelijken van reisbureaus of geestelijken die tot de ware en geprezen organisatoren van bedevaarttreinen behoorden. Ik denk vooral aan de sympathieke Pater Philemon van de Leuvense Congregatie van de Paters van de Heilige Harten van Jezus en Maria of de Picpussen. Pater Philemon was bijzonder actief wat betreft de inrichting van de extra treinen die elk jaar, voornamelijk tijdens de maand maart mensen in massa naar Leuven bracht voor de verering van de Heilige Jozef. Dit gebeurde in het kerkje van zijn kloosterorde op het Pater Damiaanplein. In Leuven spreekt men dan van de 'Pottekesmet'. In dat kerkje bevindt zich de begraafplaats van Pater Damiaan, de held van Molokai.

Een bedevaart van boerinnen naar Lourdes tijdens het interbellum. Bemerkt op de 3de rij 4de v.l.n.r. Anna-Catharina Penninckx ('Nette'), echtgenote van Joannes Penninckx uit Zaventem.

5. De Lourdestreinen van kanunnik Thiéry

Er werden eveneens bedevaartstreinen voorzien naar het buitenland, hoofdzakelijk naar Lourdes maar ook naar Fatima. Dat was een lange traditie. Kanunnik Armand Thiéry (Gentbrugge 1868 - Leuven 1955) begon ermee te Leuven. Thiéry was zeer gefortuneerd² en gebruikte zijn vermogen om waardevolle Leuvense gebouwen te restaureren of wanneer het niet anders kon, bij het slopen van de constructie de gevel te redden en hem elders te gebruiken. Dit gebeurde op het binnenplein van de Sint-Gertrudisabdij te Leuven. In de laatste jaren van de 19de eeuw richtte Kanunnik A. Thiéry bedevaarten naar Lourdes in³. Naar Lourdes reizen met zieke of gehandicapte mensen was een uiterst ingewikkelde opdracht. Tijdens de bedevaart van 1895 verklaarde iemand dat de taak veel gemakkelijker zou zijn, indien men over aangepaste hospitaalrijtuigen zou beschikken. Thiéry liet er geen gras over groeien. De plannen werden toevertrouwd aan inge-

² M. SMEYERS, *Armand Thiéry. Apologie voor een geniaal zonderling*, Jaarboek 1990-1991 van De Vrienden van de Leuvense Stedelijke Musea, Leuven, 1992, blz. 449.

³ M. PEETERS, *Gids voor Oud-Leuven*, Antwerpen, 1983, p.93, p.209.

nieur H. Sepulchre. De rijtuigen werden door de firma Casier te Gent gebouwd. Wanneer ze niet moesten ingezet worden, mochten ze in een loods in de onmiddellijke buurt van het station van Leuven en van de werkplaatsen van de buurtspoorwegen geborgen worden. Thiéry maakte afspraken met de NMBS. Hij nam dan contact met de bevoegde diensten van het spoor. De reisweg, de dienstregeling en andere bijzonderheden werden dan vastgelegd. Al naargelang de omstandigheden leverden de spoorwegen de nodige locomotief of werden de ingezette rijtuigen in een bestaande trein opgenomen. We vermoeden dat dergelijke bedevaarten wegens hun prijs niet voor iedereen toegankelijk waren en dus niet veelvuldig voorkwamen. De maatschappij, die Kanunnik Thiéry hiervoor inrichtte droeg de Franstalige benaming 'Pèlerinage National Belge de Lourdes'. De bedoelde loods moest in 1909 gesloopt worden. De hospitaalrijtuigen werden tijdens WO I door het leger gebruikt. Na de oorlog hernam Thiéry zijn bedevaarten. Een loods bleef onmisbaar. Thiéry verwierf een stuk grond vlak naast het spoorwegstation te Heverlee. De plannen werden in 1910 door de Heer Piscador getekend. De ongeveer 30 m. lange hangaar was met ijzeren golfplaten afgesloten en was met het spoor verbonden. Ten gerieve van de conciërge liet de Kanunnik een woning bouwen, eveneens door de Heer Piscador getekend. Ik herinner mij nog heel goed deze gebouwen. Juist voorbij station Heverlee richting Leuven reed de trein over de brug van de Groenstraat. Enkele tientallen meter verder bevond zich een grote villa geflankeerd door een imposante loods. Na WO II werd de loods gesloopt. Slechts de onderbouw van de stelplaats en de woning, die enkele wijzigingen had ondergaan, bleven bewaard.

6. Treinen naar Marche-les-Dames

Toen Koning Albert I in 1934 tijdens een rotsbeklimming te Marche-les-Dames tragisch om het leven kwam, kende het land een diepe ontroering. Een aanzienlijk aantal extra treinen, ook radiotreinen, werden toen ingezet, vooral voor de oud-strijders, die toen nog vrij talrijk waren. Een nieuw soort bedevaarders was geboren en de spoorwegen speelden erop in.

7. Ambulancewagens

Enkele jaren voor WO II liet de NMBS verscheidene types van metalen rijtuigen bouwen waaronder ook de zogenaamde omnibusrijtuigen, die zoals hun benaming aantoonde voor de samenstelling van de stoptreinen bestemd waren. Deze treinen beschikten aan weerszijden over twee brede dubbele schuifdeuren en ruime platformen. Enkele van die rijtuigen werden intern gewijzigd. De zitplaatsen werden door bedden vervangen. Zo beschikte men over een soort ambulancewagens en deze waren zeer nuttig bij de samenstelling van bedevaarten over lange afstanden.

Drie radiotreinen in het station van Marche-les-Dames, dat in 1934 nog beheerd werd door de Cie du Nord-Belge.

8. Radiotreinen

Voor WO II – in mijn kinderjaren – waren de fameuze radiotreinen in de mode. In die treinen werd van uit een speciaal uitgeruste afdeling muziek uitgezonden. Dit was een evenement, want statistieken leren ons dat slechts één gezin op elf over een radiotoestel beschikte. Bedienden van het spoor, met aanleg voor toerisme, kregen een speciale opleiding en tijdens de reis brachten ze commentaar uit over allerlei wetenswaardigheden betreffende de steden, dorpen en landschappen op de reisweg gelegen. Die treinstellen werden soms gevraagd door de inrichters van de bedevaarten omdat de begeleidende priester dan tijdens de reis via de micro de deelnemers kon toespreken of de paternoster opzeggen.

Voor WO II was toerisme nog noodzakelijk een spoorwegactiviteit. Vermelden we terloops de speciale kampeertreinen. We mogen ook niet vergeten dat de wet van 1936 het betaalde verlof van 1 week (6 dagen) per jaar invoerde.

9. Het vervoer naar het Zoete water te Oud-Heverlee

Het Zoete Water in de streek van Leuven was een toeristische attractie voor de omgeving. De omgeving van het Meerdaalwoud is romantisch en schilderachtig. Er zijn grote vijvers, de stemmige kapel van O.L.Vrouw van Steenberg, een watermolen en een fraai kasteeltje 'Het Spaans Dak' uit de 16de, 17de eeuw. Toen het toerisme hoofdzakelijk nog een plaatselijke aangelegenheid was, wandelden de Leuvenaars naar het Zoete Water. Het was een geliefde wandeling. Ook de Leuvense studenten voelden zich aangetrokken door het Zoete Water. Ernest Claes beschreef in zijn boek *Ik was student* de studentenbezoeken aan het café van Liza Noé. Ze kwamen wel eens per voiture of per open rijtuig naar daar, dus met koetsen. Latere generaties Leuvenaars vonden een uitstap te voet van 20 km. heen en terug, echter van het goede teveel. Een spoorweghalte te Oud-Heverlee en een stopplaats Zoet Water brachten in 1932 een geprezen oplossing. Op het Zoete Water werd op het perron richting Leuven een betonnen schuilplaats gebouwd met een lokaal voor één of twee bedienden, die er op zon- en feestdagen spoorkaartjes verkochten. Er werden dan pendeltreinen, men zei ook tramtreintjes of 'trotinetjes' ingezet.

De trotinetjes bestonden uit een lichte tenderlocomotief en twee kleine rijtuigen van het Beierse type. Die pendelden tussen Leuven en Sint-Joris-Weert, waar een frontverandering plaats vond. De treindienst kende een buitengewoon succes, niet alleen wegens de charme van de streek, maar vooral dankzij het Luna Park. Het Lunapark was in feite een Walibi 'avant le lettre'. Het ontstond in 1934. Het was een verwezenlijking van de Leuvense familie Duchesne. Hun woning en hun fietsenfabriek was op de Tiensevest gevestigd. Ze bouwden zelf alle attracties voor hun speelplein, waar jong en oud zich flink konden ontspannen en vermaken. Daarna kon men zich in de overdekte bar een verfrissing nemen en picknicken. Het Lunapark werd in 1979 door de gemeente Oud-Heverlee overgenomen⁴.

10. Treinen voor sportliefhebbers en scholen

Stilaan verminderde de algemene vroomheid. Autocars gingen nu de bedevaarders ter plaatse brengen. Ze waren doorgaans soepeler en goedkoper dan de trein waardoor de rol van de NMBS bestendig verzwakte.

Men zette ook treinen in voor sportmanifestaties. Ik heb nog de tijd gekend toen de NMBS elke zondag extra treinen moest voorzien voor de talloze voetbalsupporters. Een gelijkaardig verschijnsel deed zich voor, maar ook op weekdagen, voor de liefhebbers van paardenkoersen nl. naar de Wellingtonbaan te Oostende of naar die van Groenendaal.

Ook de befaamde duiventreinen mag men niet vergeten.

Eén type van vervoer bleef bestaan nl. de extra treinen voor leerlingen en studenten die aan de sneeuwklassen deelnemen.

Georges Feron
Kammestraat 19
3071 Erps-Kwerps

⁴ G. FERON, Het baanvak Leuven-Waver van de spoorweglijn Leuven-Charleroi, in : *Midden-Brabant*, herfstnummer 2000, p. 27, p. 31.

Verz. Fons Dierickx.

Reizen naar stad en dorp in vroeger tijd

Verz. Fons Dierickx.

Julien De Vuyst

Het reizen maakt tegenwoordig deel uit van ons levenspatroon, maar het is ooit helemaal anders geweest. Maandenlang op voorhand legt men nu de bestemmingen vast en liefst trekt men zo ver mogelijk. Vroeger was een bezoek aan de dichtstbijzijnde gelegen stad al een hele onderneming of zelfs een avontuur in het ongewisse. Men moest zich hoofdzakelijk te voet verplaatsen en vooral daarom beperkte men zich tot één tocht naar een van de dorpen in de buurt. De mobiliteit was praktisch nihil tot de opkomst van de koets, maar dit was uiteraard geen vervoermiddel voor de modale man. Beterschap kwam er met de opkomst van de paardentram, die dan verdrongen werd door de stoomtram en de stoomtrein. Daarbij kwam nog dat de sociale omstandigheden het reizen niet toeliet voor iedereen want er was geen tijd voor

ontspanning en zeker de arbeider beschikte niet over het nodige geld om ergens naar toe te trekken. Bovendien was vakantie onbekend en het waren allemaal kroostrijke gezinnen die het zich niet konden veroorloven geld te verspillen aan nutteloze tochten. Er was nauwelijks genoeg om de talloze monden te vullen zodat het reizen uitsluitend bestond in fantasierijke voorstellingen gebaseerd op verhalen, die door de mondelinge overlevering dan nog vaak sterk aangedikt werden. Dit waren dan meer belevenissen van mensen die hun geluk ver van huis gingen zoeken "naar het einde van de wereld". Sommige avontuurlijke verhalen vernam men van teruggekeerde immigranten, vrijwillige soldaten of pauselijke zouaven. De avonturen van dergelijke "reizigers", maar ook de belevenissen van argeloze buitenmensen, die een "reis naar

de stad" ondernomen hadden, vormden een belangrijk thema voor de volksdichtkunst. Met zijn liederen wakkerde de marktzanger de nieuwsgierigheid van de plattelandsbewoner aan en tijdens het zingen reisden ze a.h.w. mee, ook al konden ze zich moeilijk voorstellen wat de werkelijkheid was. De rondtrekkende liedjeszanger was misschien wel de meest belezen figuur, die over alles kon meespreken en zingen over wat hij zag en beleefde op zijn tochten door dorpen en steden. Dit was ontegensprekelijk het geval met de Geraardsbergse markt-zanger Josef Sadones, die door Vlaanderen reisde en zelfs tot in Frans-Vlaanderen – om den brode wel te verstaan.

DE MEYSKENS VAN VLAENDEREN

*Stemme: Ik zag onlangs dansen, springen.
Men vraegde my lest al reizen,
welk meyskens ik meest kwaem pryzen,
tot op heden, in de steden,
en in ons vaderland
ik zeyde naer wat bedaeren,
ieder heeft zyn sentement,
als het komt in 't kas van paeren,
ik prys de meyskens van Gent,
met hun vleyt en neirstigheden,
die van Thielt en Brugsche steden
zyn bevallig en liefthallig.
voor een jongen vent.*

*De meyskens van Korteryke
die zyn slim en vol patryke,
Rousselaere, Tourhout te gaere,
met die van Iseghem
zyn vleytig om brood te winnen,
Ingelmunster met Ardoy,
de Meulebeeksche neirstig spinnen,
in Iper de die zyn fray,
de Dikmuydsche en Poperingen,
daer moet ik ook lof af zingen,
en hun pryzen, eer bewyzen,
en tevens Waeregem.*

*De meyskens van Audenaerde,
ken ik om hun deugd in waerde,
Deynze en Nevel, muer en gevel,
met hunne bravigheyd,
Ronsche meyskens kunnen werken,
nevens 't mannelyk geslagt,
Geeraardsbergsche meyskens, wilt merken,
zyn van haert geheel zagt,
en de meyskens van Ninove
met de die van Aelst ik b'love
dat zy wezen waerd geprezen,
om hun minzaemheyd.*

*Zeelsche meysken met Dermonde,
Berlerre en Overmeire,
Ham ende Moes al mé,
Lokersche meyskens zyn gouwe,
met de die van sinte Niclaes,
van twintig jaer worden zy vrouwe,
krygen zy een man g'heel 't Waes,
is vol neirstig boerinnen,
in 't metjens land, de meyskens spinnen,
dat hun wielken, op muyn rielken,
ronkt door dorp en sté.
Die wilt een van eecloo pakken,
is zy slegt ge doet ze erbakken,
maer ik agte dage en nagte,
die ook brave en zoet,
tot Waerschoot, Kaperyk, Slyne,
men veel kwekels ziet en vind,
'tzy uyt liefde dwang of pyne,
maer tot Zomergem vriend,
daer wonen den puyk der maegden,
zonder hun gebuers te smaeden,
wilt gy minnen en verwinne,
tans uw beste doet.
Tot Zottegem, Wetteren, wezen,
de meyskens geirn geprezen,
en Herzeele, in het gheele
van het zelve gedagt,
Brakel, heeft veel manne-zieke;
nu zoekt door g'heel vlaenderland,
ik zinge zonder cretike,
Gebruykt nu uw verstand
om een braef meysken te zoeken,
daer zyn'er in alle hoeken;
ik gaen zwygen, 'k mogte krygen
kwest met 't vrouw geslagt.*

Verz. Fons Dierickx.

J. Sadones heeft duidelijk vooral zijn ogen de kost gegeven, wat uit zijn berichtgeving blijkt. Dit gebeurde echter overwegend onder het waakzaam oog van zijn vrouw, want zij vergezelde hem op zijn zangstonden. Indien zij door omstandigheden moest thuis blijven dan was er nog altijd zijn dochter die met hem van dorp tot dorp trok en hem met haar mooie stem begeleidde. Zijn reis was in het lied evenzeer een ode aan de jonge meisjes van Oost- en West-Vlaanderen. Om alle misverstanden en vooral tegenkating te voorkomen geeft hij bij zijn liedtekst nog een wijsgerige boodschap mee wat een stille wenk moest wezen om toch geen ondoordachte keuze te maken: "Sadones heeft zyn zeg gezeyd, Jongmans ziet nu toch waer gy vreyd".

Het was een wijze raad van Sadones, maar hij werd niet altijd opgevolgd door jeugdige reizigers, die de stad Brussel als de meest uitgelezen bestemming kozen. De grootstad had een enorme aantrekkingskracht op de welstellende plattelandsbewoner, die vaak van een minder verwikkelijke reis terugkwam, of zelfs niet, zoals de twee gebroeders, die rond het midden van de 18de eeuw zich lieten misleiden – en verleiden – door de verschillende geneugten die toen alleen in de grootstad te vinden waren. Hun reis naar Brussel werd uit noodwendigheid verlengd naar andere oorden die voorzeker niet zo gezellig zullen geweest zijn. Met zijn lied had de marktzanger tevens de bedoeling de jeugdige reizigers te waarschuwen voor de gevaren van een dergelijke tocht en vooral voor de minder aangename gevolgen.

Verz. Fons Dierickx.

SAEMEN SPRAEK

Van twee Gebroeders die saemen gaen reyzen

Stemme: Plaisierig gewonnen, plaisierig verteirt

*Komt jongheyd wilt aen hier komen leeren
Wy zullen u de waerheyd gaen bedien
Wy twee gebroeders gaen g'heel het land doorzwieren
Van goed en kleeren zyn wy voorzien.*

*Wy nemen afscheyd van ons welbeminde,
Schoon dat zy staet vast in ons gedagt,
Maer wy zullen wel schoonder meyskens vinden,
Waer ons jong hertjen en zin naer tragt.*

*Nu reyzen wy twee gebroeders in vrede,
Regt naer Brussel vol van plaisier
Daer zyn wy pas in venus opgezeten
By menig meysken of venus dier.*

*Sa baes dient ons maer met volle kannen,
Ieder een zoekt den verkoop en vertier,
Sa Flora wilt ook maer uw snaeren spannen
Wy verteiren ons geld in plaisier.*

*Sa broeder komt den wyn u nog smaeken,
Om dat den baes zyn rekening komt maeken,
Hy is daer by nog bot en stuer*

*Broeder wilt ook dees zwaere smart vergeten,
Die hier komt al by het gespuys,
Het staet van buyten op het huys geschreven
Gy gaet hier buyten zonder duyt of kruys.*

*Broeder wat moeten wy nu gaen beginnen,
Vermits wy zyn zonder kruys of duyt
Moeder dat komt van de meyskens te beminnen
En schoppen zy ons de deuren nog uyt.*

*Broeder wilt van droefheyd niet creveren,
Nog en maekt daer in geen sagreyn
Wy zullen ons nu ras gaen angageren
Naer korten tyd zyn wy capiteyn.*

*Spiegelt u jongens die geirn riboteren,
Schoon dat wy waeren van ryken staet
Nu moeten wy ons jong leven passeren
Onder dienst hier voor soldaet.*

De reisimpressies van de marktzanger zijn maar zelden bedoeld als historische of wetenschappelijke gegevens. Het zijn daarentegen overwegend folkloristische beschrijvingen van personen in lachwekkende toestanden. De uitstappen worden slechts met vluchtige indrukken beschreven terwijl de meeste aandacht naar het personage gaat. De marktzanger neemt de humoristische anekdotes als basis van zijn verhaal. Deze zijn vaak voorzien van moraliserende elementen om te trachten de jeugd op het goede pad te houden. Hij heeft maar weinig oog voor de schoonheid van de omgeving en spitst zijn aandacht toe op de belevenissen van de "reiziger", die een grote stad gaat verkennen of een paar dorpen verder moet zijn en er in ondenkbare situaties verzeild geraakt.

In vroeger tijden was een korte treinreis ontbloot van alle comfort, waardoor zelfs in een "coupé" al een avontuur van start kon gaan. Dit zal trouwens duidelijk worden gesteld in een van de volgende liedteksten. De hoofdstad had bovendien talloze "gevaren" te bieden, vooral dan voor een plattelandsbewoner, die maar weinig kennis had van het illustere en immorele gebeuren dat er zich dagelijks, maar meer nog 's nachts afspeelde. Het leven was er zo kleurrijk en bood aan de marktzanger een rijke bron van inspiratie. Vandaar de verscheidenheid in de "resijes naar Brussel". In onze verzameling hebben we toch een paar exemplaren die de uitzondering op de regel bevestigen. In een eerste voorbeeld beschrijft de zanger de stad Brussel, amper enkele jaren na de onafhankelijkheid van België.

SPEELREIZE NAAR BRUSSEL IN ZANG

*Die wilt de stad van Brussel zien
en alle slag van lien
straet op straet neder loopen
blijft hier en daer op uwe baen
een weinig stille staen
en kijkt de woeling aen
T'is even als een mierenest
die tuimelt van de Vest
en trupelt in het rond
nooit zag ik ergens het bewijs
op mijne groote rijs
van Aken tot Parijs
of in de stad van Londen
trotsche paleizen
en paradijzen
van gek en wijzen
in overvloed
zult gij daer vinden
geliefde vrienden
als gij in Brussel uw ronde doet.
Begint gij van de vlaemsche poort
en zoo gedurig voort
de woeling te bekijken*

*gij zult ten minsten acht of tien
verscheide sexten zien
van zwarte blanke lien;
daer een vliegende courier
in luister volle zwier,
voor portugael of spagnien,
en achter hem een estafett
van t'hollands Cabinet
met brieven en cachet
voor vrankrijk en bretagnien
roomsche en arlecains
fransche Jacobains
duitsche miscodains
slingeren door elkaer
berg op en neder
en gins en weder
of staen te pronken als een guichelaer.
Hier woond een Jood achteraen
een oude lutheraen
nevens een roomsch gezinde
wat verder een stephanist
of wel een simonist;
daer vliegt een koets in grand galop
met een minnister op
van Koning Leopoldus;
ginds een pater van latrap
met al zijn wetenschap
onder zijn cloosterkap
van Marcus of Arnoldus
zoo gaen en krielen
millioene zielen
van alle stielen
rondom u zei
en tusschen alle
die Gek en malle
vliegt er een nieuwe omnibus voorbij.*

*Wilt gij het spiegelnieuw machien
à la vapeur bezien
of liever mede vliegen
gij zult alleen voor u plezier
op minder als een uer
van Mechelen wederom hier
of wilt gij verder in het rond
van daer naer Dendermond
of naer Ostende reizen
het kost voor elke reisgestel
maer eene bagatel
op deze vier paleizen
liet is verschenen
wilt gij daer henen
gij zijt verdweenen
à la munit
ik zal u wagten
want mijn gedagten
zijn voor het vliegen rond de wereld niet.*

Maer laet ons liever henengaen
 of kijkt dat meiske aen
 zij staet op ons te lonken
 ziet eens hoe lievelijk dat zij pinkt
 haer klijne poorten vringt
 en ons gedurig winkt
 maer t'is misschien een porcenel
 of Venus lokgezel
 die lommert op ons schijven
 gaen wij veel hever van der hand
 en zien naer de warrand
 of langs een ander kant
 hier mogen wij niet blijven
 engelsch herdoopers
 ziele verkoopers
 en borze stroopers
 vremd en bekend
 zweven en krielen
 rondom ons hielen
 en deeze winkel zijn wij niet gewend

Wilt gij den groote Sint Michiel
 of engel zonder ziel
 van op de markt bekijken
 of weeten wat heeft gedaen
 spreekt een begijntjen aen
 gij zult verwondert staan
 de schoone werken die de stad
 in haere schoot bevat
 zijn weerdig om te leezen
 bij voorbeeld de geschiedenis
 van 't wonder manneke pis
 die zoo waerachtig is

als er nog iets kan weezen
 't zijn schoone dingen
 om van te zingen
 o lievelingen
 van blond Appol
 de brusselaeren
 zijn konstenaeren.
 al speelt de faro dikwijls in den bol.

Geroep gefluit gezang gedruis
 van alle vreemd gespuis
 van tam en wilde beesten
 is hier t'aenhooren en te zien
 bij deeze vieze lien
 voor elk een cens of tien
 daer weer een ander Compagnie
 of duizend harmonie
 met Cimbels harp en fluiten
 en in de bothanieke tuin
 daer klinkt de faem bazuin
 rondom ons helde kruin
 en blaest orangne buiten

Verz. Raymond Lambie.

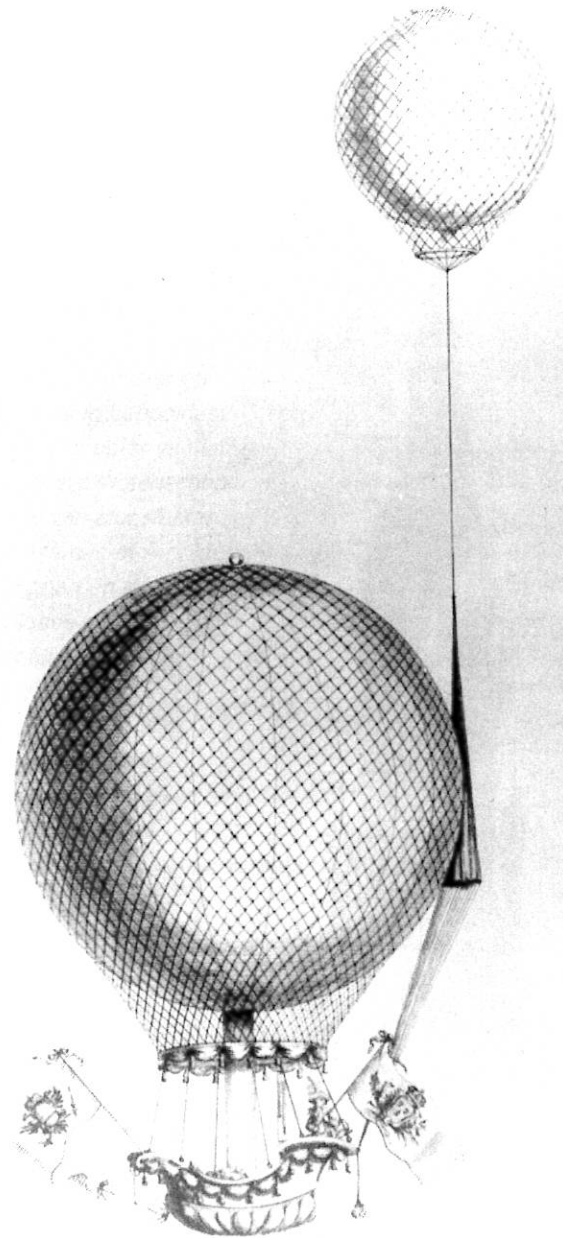
*ziedaer die planten
 als oliephanten
 van alle kanten
 ons toegewijd
 omdat de belgen
 de dappere telgen
 gevogten hebben voor de liebertijd.*

*Nu valt den avond op ons lijf
 de klok is meer als vijf
 wij moeten afmarcheren
 en keeren morgen vroeger weer
 of op een ander keer.
 Als t'u belijft mijnheer
 Dan zal men het verguld stadhuis
 kapellen kerk en kluis
 van binnen fijn belonken
 nu gaen wij naer ons logement
 in het verguld serpent
 daer zijn wij best bekend
 en daer een kroes gedronken
 of wel gezeeten
 wat lekker eeten
 met groote beeten
 voor weinig geld
 zie daer ons reize
 voor Gek en wijze
 in huppel verzen op gezang gesteld.*

Om de uitzonderingsregel te bevestigen volgen we de volkszanger op de reizen van Fr. Blanchard. De in 1763 in Andelyn geboren Fransman behoort, samen met Montgolfier, tot de belangrijkste luchtvaartpioniers die de basis legden voor de verder ontwikkeling van het luchtverkeer. Blanchard was evenwel een avontuurlijke fantast, die na zijn eerste opstijging met een luchtballon, op 2 maart 1784, amper een jaar later in een vlucht over het kanaal slaagde. Gepassioneerd als geen andere, zou hij van de ballon zijn reisobject maken, want in twintig jaar tijd maakte hij ruim zestig reizen waaronder één naar Amerika in 1793.

Reeds in 1786 ondernam hij een reis – zijn achttiende luchtreis – naar ons land en toen werd hij nog als een waaghals beschouwd. Het bleef evenwel een uitvinding die sensatie verwekte en bijgevolg massa's volk lokte naar de plaatsen waar hij landde of opsteeg. Uit alle streken kwam men toen naar Brussel om het schouwspel mee te maken en velen hadden er een reis naar de hoofdstad voor over ook al moesten sommigen de urenlange afstand te voet afleggen.

De reizen van Blanchard waren overal bekend en dit was vooral te danken aan de marktzanger die een rijke inspiratie vond in het sensationele optreden van de Fransman. De Brusselaar, O. De Coen, was één van de bedrijvigste om de populariteit van deze ballonvaarder nog te verruimen. Hij hemelde het spektakel op en kon zich niet inbeelden dat er nog mensen zouden bestaan die dergelijke gebeurtenis wilden missen.

Ballon van Blanchard met bestuurbaar bootje onderaan.

LIEDEKEN

*Op de agthiende logt-reyse
Die den heer Blanchart aenvangt in Brussel
dan 10 Juny 1786.*

*Wy sien veel wonders in ons tyd
Niet waer?
N'en Mensch die ryst, nog gaet, nog ryd,
Dat's raer;
Nog hy betreeo nog Vaert, nog straet,
Blanchart nogtans syn reys aengaet,
Hy gaet, hy gaet, hy gaet.*

*Den eersten keer dat hy syn konst
Namp waar,
Heeft hy in Vrankryk eerst begonst,
Dat 's klaer,
Syn' Logt-bal met den Boot daer aen,
Is uyt Parys om hoog gegaen,
Ik moet'er stom van staen.
'T word in deës Eeuw al uytgesogt
Dunkt my,
De Menschen vliegen nu naar de Logt,
Heel vry,
Sy willen sien wat God voortaan
In 't Firmament al heeft gedaen,
Waer de Planeten staen.*

*Siet het vernuft der Menschen aen,
ô Vond!
Die tegen Zon en Maen op-gaen
Terstond,
En soo den wind hun heeft gevat
Zyn sy haest in een ander stad,
's en zyn nog moed, nog mad'*

*Soo sal m'haest reysen nog soo ver',
By tyd,
Tot voor den thron van Jupiter,
Met vlyd, Nemt nu de reys aen met Blanchart,
Sit in syn Boot en volgt hem maer,
Want daer is geen gevaer.*

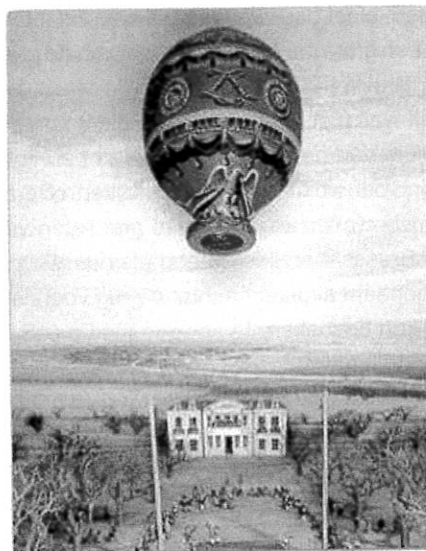
*Voor syn Sesthiende resy trok hy,
Uyt Gend,
Daer all' d'Inwoonders waeren by
Present,
Hy dreef de Logt op met plesier,
Net als een Vogel namp syn swier,
Heel Gend was vol getier.*

*Hy gaf Calais de selve eer
Als Gendt,
Maket voor den Seventhienden keer
Bekent,
Gelyk hy elders heeft gedaen,
Van met den Logt-Bal op te gaen,
Dat stont hun wonder aen.*

*D'agthiende reys heeft desen Heer
Gedaen,
Uyt Brussel, daer sy ook die Eer
Ontfaen,
Hy drayde 't Vendel in syn Boot,
En seyde' adieu aen kleyn en groot,
Geen nood, geen nood, geen nood.*

*Wel Brusselaers wat segde gy
Daer van?
Pryst dese schoone Liefhebbery,
Segt dan,
Soo lang de Weireld heeft gestaen,
Sag men noyt mensch de Logt op-gaen,
Soo Blanchart heeft gedaen.*

*Als ik sag den Ballon op-gaen
Was ik
Van angst bevangen, heel bestaen
Van Schrik,
Gog 'k zeyd', hy is subtiel die vent
Die wel d'Air inflammabel kent,
Wy zyn van hem kontent.*

Verz. Raymond Lambie.

Een bepaalde vorm van reizen gaf ook aanleiding tot wrevel onder de bevolking, want niet iedereen kon genieten van de nieuwe uitvindingen als o.a. de trein. De plattelandsbewoners bleven lang gediscrimineerd vooral eer het spoorwegnet volledig uitgebouwd was en dat was een reden tot protest in bepaalde kringen:

"De buytenlieaen benyden die groot en kostelyke voordeelen niet, integendeel zy verheugen zich in het welvaeren der stedelingen, maer het doet hun pyn en het wordt onverdraegelyk als er byna niets voor hun gedaen wordt. Naermate de communicatien der steden die van jaer vermenigvuldigd en verbeterd worden, zyn die van den buyten, veel verslegt. Immers, de diligentien en menige andere voertuygen zyn agtergebleven; want al wie kan, bedient zich van de yzerwegen en vaerten zoo wel voor 't vervoeren van kolen en kalk en andere koopwaren, als om te reyzen. Hier uyt volgt dat het voor veel parochien moeylyker geworden is om te reyzen en 't een of 't ander te verzenden of te ontvangen. En reyzen moeten de buytenlieden toch ook doen. D'ouders mochten hunne kinders gaen bezoeken in de pensionaten en de scholen, de winkeliers moeten met de koopmannen en nyveraers gaen zaken verrigten in hunne magazynen, d'een en d'andere hebben al wat op en af te zenden. Kortaf, den buyten moet geduerig in betrekkingen zyn met de steden. De parochien hebben eertyds veel steenwegen gemaekt naer de groote steenwegen die dan de byzondere wegen van communicatie waren, daer in hebben ze wel gedaen. Maer en dat iedereen, voor 't gemak en profyt, en ook uyt noodzakelykheyd, zich moet bedienen van de yzerwegen, is het ook noodzakelyk dat de parochien hare regtstreeksche uytwegen krygen naer de naest gelegene station".¹

Dit is natuurlijk een totaal ander aspect van het reizen dat bijgevolg met wat moeilijkheden gepaard ging en lange afstanden werden te voet afgelegd. Het reizen, zelfs voor handelsdoeleinden, bleef dus overwegend beperkt tot het binnenland, met een grote aantrekkingskracht van de grote steden waarvan Brussel wel de belangrijkste was. Het reizen op zichzelf was niet van gevaren ontbloot en zelfs in het beginstadium van het reizen per trein, moest men op zijn hoede zijn voor weinig eerbare praktijken. De argeloze plattelandsbewoner werd soms al met listen verleid nog voor hij Brussel bereikte en had als dusdanig al een minder aangenaam avontuur achter de rug vooraleer hij de hoofdstad kon bezoeken.

DE REIS NAAR BRUSSEL

*Ik moest overlaats in Brussel zijn
En ik ging al naar de trein,
Gekleed gelijk een heer
't Was mijnen eerste keer;
Ik stapte in 't coupé
Blij gezond en gans tevree;
Maar zie wat ik daar tegenkwam
't Was met een oude dikke dam'.*

Refr.:

*Ze bezag me vies op zij
Z'en had nog niet gesproken,
eensklaps zei ze tegen mij
Mijnheer ge moogt hier niet roken.
Maar ik sprak, madam geneer u niet
En vrees voor geen gevaren,
Maar ze antwoordde mij subiet
'k En ben voor geen sigaren.*

*Ik sprak beleefd tot haar,
Madam, maar mijn sigaar,
Heeft zo een goeie geur
En vreest voor geen malheur;
Maar zij antwoordde snel
Trek op met uw gekwel,
Meneer versta me wel
Of ik trek spoedig aan de bel.*

Refr.:

*Zie dat was een vieze vrouw,
Zij verstond geen reden,
Dan ben ik spoedig en algauw
Uit die coupé getreden;
In een kompartiment
Daarneven gans kontent,
Zat daar een lieve kind,
En 'k vroeg aan haar gezwind;
Zeg meisje, zeg het mij,
Geneert uw mijn sigaar,
Ach, meneer, sprak zij,
Zet u wat dicht bij mij aan.*

¹ De Denderbode, 27 nov. 1859, blz. 1.

*En zo reden we zacht en zoet
 Voorbij alle dingen,
 En het deed mijn hart zo goed
 'k En kon het niet bedwingen;
 'k Vroeg haar een kusje met fatsoen
 Ze schonk het gans verdoken
 Terwijl ik dacht, pas op 't is hier
 Verboden van te roken.*

Refr.:

*In Brussel kwam die trein
 'k Zocht naar mijn lieve klein,
 'k Zocht overal in 't rond
 Of ik die teef niet meer en vond;
 Maar wat zag ik tot mijn spijt
 Dat ik was bedrogen.
 'k Was er al mijn centen kwijt
 En zij was weggevlogen;
 'k Zei er, mijn vrouwken teer
 Ik heb ze mis gestoken,
 Terwijl ik dacht, nooit zal ik meer
 Van die sigaren roken.*

Vooraleer de spoorwegen aangelegd werden, maakten de – schaarse – reizigers wel gebruik van de diligenties, maar vele tochten werden eveneens te voet ondernomen. De afstand naar bepaalde dorpen of steden werd bij ons toen overwegend uitgedrukt in het aantal “uren gaans”, alhoewel er wel een lengtemaat bestond, maar die was minder gangbaar bij de reiziger die veelvuldig gebruik maakte van de voetwegels en die toen nog voor de kortste afstanden zorgden tussen twee dorpen of wijken.

Een voorbeeld leert ons dat de afstand tijdens een buitenlandse trektocht ook anders kon berekend worden, om de reisduur te bepalen: *“Onlangs eenen Franschen reyziger in Syrien van zynen weg afgedwaeld zynde, vroeg aen eenen boer hoe ver hy nog wel van de naest gelegene stad verwyderd was. Gy zyt er maer dry pypen tabak van verwyderd antwoordde hem de Syrier. Deze aerdige manier om den tyd te rekenen is over 't algemeen by de buytenlieden van dit land in gebruyk, de wyl zy al te arm zynde om uerwerken te koopen, den afstand rekenen volgens het getal pypen die zy rooken al van de eene plaets naer de andere gaende. Gemiddeld doet eene pyp tabak gemiddeld twee kilometers”.*²

Reizen was vroeger in de meeste omstandigheden en voor velen een onbekende luxe. Een treinreis was trouwens vrijwel onbetaalbaar voor de eenvoudige landman, maar toch hadden er sommigen veel ontberingen voor over om

een uitstap te ondernemen. Wie zichzelf respecteerde moest toch Brussel gezien en bezocht hebben, maar het was een hele opgave om de nodige spaarcenten over te houden van een loon dat dit in feite niet toeliet. De financiële inspanningen die men nu levert om een verre vakantiereis te kunnen betalen, is nauwelijks groter dan die van de dorpeling die een treinreis naar de hoofdstad ondernam.

Verz. Raymond Lambie.

DE REIS NAAR BRUSSEL

*Ik had 'ne frank of zeventien gespaard
 En met de grootste moeite,
 Had ik die bijeen vergaard
 'k Dacht, met die centen ga ik eens op reis
 Voor 'nen dag of veertien naar Brussel of Parijs;
 'k Ging naar de statie om een kaartje heen en weer
 De chef vroeg waar naar toe,
 'k Zeg g'hebt er geen affairen meê,
 'k Zette mij dan aan 't venster van 't portaal
 Wel, wel, dat was een spel,
 De trein die reed, het was kadee
 En al die akkers en die bomen rijden mee,
 Somtjids dacht ik dat de trein bleef staan
 Dat ik alles zag vergaan
 'k Kan er mijn eigen niet meer uit verstaan.*

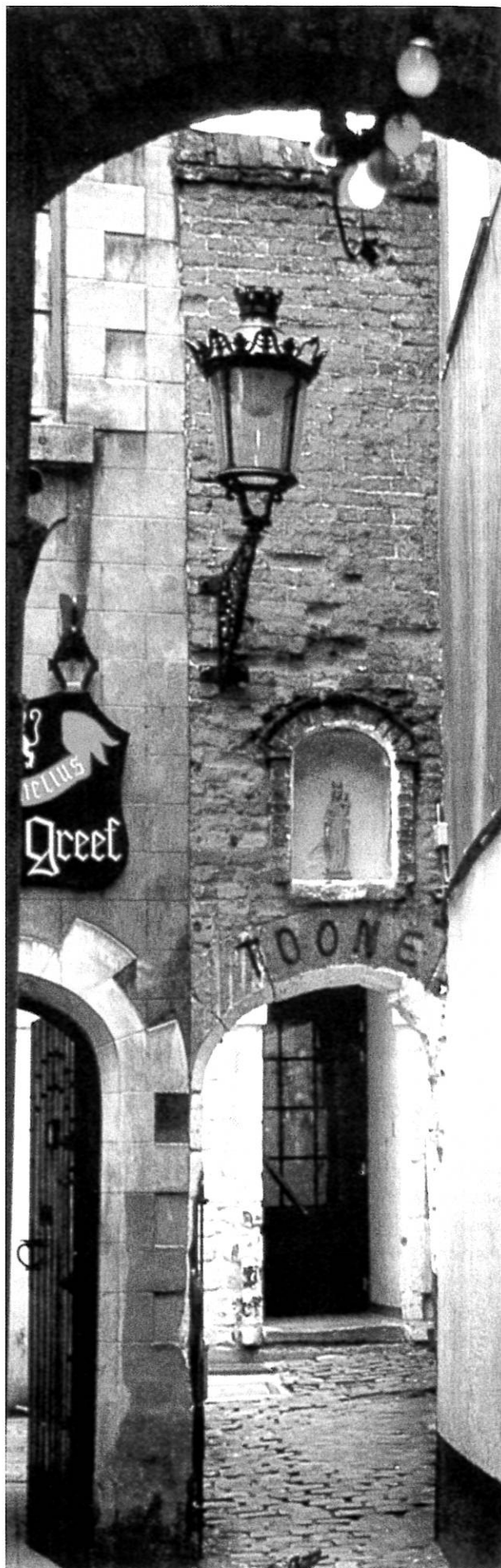
² o.c., 20 maart 1859, blz. 3.

'k Zette mij dan in 't midden van de bank
 Ge kunt mij wel verstaan,
 Dat de trein nu van de rails zou gaan
 'k Kwam ik Brussel toch aan, 'k weet niet hoe
 De weg moest ik niet vragen
 Want ik wist niet waar naartoe;
 'k Liep dan maar op 't goedvalle uit
 D'een straat in en d'ander uit;
 Met grote sjaar op den boulevard
 Daar waren winkels en bazaars
 'k Vroeg dan aan 'ne angent van police
 Zeg, mijnheer waar is het standbeeld
 Van manneke pis?

Dienen agent zei vriendelijk tegen mij
 Gaat ginder op het pleintje
 En het straatje daar opzij
 Daar woont enen beenhouwer met vis,
 Vriendje als ge zo goed wilt zijn
 Wel vraag het daar nog eens;
 'k Nam mijne pet af en 'k zeide dank u wel;
 'k Ging er mijne weg door den hoek rap en snel
 Maar onderwege moest ik blijven staan
 Een mademoiselle die sprak mij aan,
 Zeg brave vent, ge zijt zo present,
 Ge zijt zeker in Brussel niet bekend
 Zeg mij ventje waar gij wezen moet
 Zeg mij ventje zoet
 Dan wijs ik u de weg met spoed.

'k Ben dan met dat meisje meegegaan
 't Was een stamineken met een groot portaal,
 En achter het buffet stond een mademoiselle
 En binnen was 't een spel
 Een wijf of vier, rokskes tot hier,
 Dat waren de meisjes van plezier
 'k Moest niet verder meer zoeken gaan
 'k Zag het standbeeld staan
 'k Sloeg mijn handen al te saam.

'k Zag alras dat ik in een kabberdoeske was
 Zie 'k Hiel er mijne centen in mijn handen goed vast,
 Een juffrouw met enen korten rok
 Die vroeg wat 'k dronk, 'ne monnik of 'nen bok;
 'k Zei, lief kind, mijnen bok heb ik niet bij
 Die staat in onze stal en ons geit die staat er bij;
 Ze glimlachte maar ze zweeg subiet
 Want haren haring brandde niet
 'k Trok er vandeur, zonder getreur
 Ik liep alras naar den vateur;
 Vrienden, het is in Brussel niet pluis
 'k Ben veel liever thuis,
 minzaam bij mijn vrouw in huis.

Verz. Raymond Lambie.

In de liederen, die een bezoek aan Brussel verhalen, gaat het meestal over naïeve nietsvermoedende "mensen van den buiten". Zij kennen alleen het rustige en brave levensritme van hun dorp, maar toch willen ze voor een keer eens verder reizen dan naar een kermis een paar dorpen verder. De verhalen die sommigen van de stad meebrengen, wekken nieuwsgierigheid op en wat is er meer nodig om de mens aan te zetten om het woord aan de realiteit te toetsen.

Een andere aansporing om het avontuur naar het onbekende te wagen was de begeesterende zang van de markt-zanger, die ervaring had en talloze verhalen kende over mislukte reisjes naar Brussel. De hoofdstad behoorde tot een van de belangrijkste thema's aangezien ze een niet onaardige inspiratiebron voor hem betekende. Wat hij op kerk- en marktplein verkondigde, werd ontegensprekelijk aanvaard en de drang om de "verre reis" te wagen groeide na elk avontuurlijk lied. Dit kon moeilijk anders want met een ongekende overtuiging prees hij alles wat de stad te bieden had, maar eerlijk als hij was, zong hij ook over de mislukkingen van sommige "toeristen" die bij de neus gepakt waren. De plattelandsbewoner maakt dan ook veelvuldig deel uit van de liedonderwerpen, die bovendien toch een waarschuwing inhouden voor de "gevaaren" waarmee men kan geconfronteerd worden. Hij kon echter niet iedereen overtuigen en ondanks de voorbeelden met koddige toestanden, belandden sommigen in een netelig avontuur dat niet altijd naar wens verliep.

EEN REISJE NAAR BRUSSEL

*Ik had zonder 't overdrijven
Wel vijftig frank gespaard,
Toen dacht ik zonder mij te generen
Ne keer een reisje te noteren;
Naar Brussel of naar Londen
Daar ik vertrek met spoed,
Naar Brest of naar Parijs,
'k En weet het nog niet goed.
En vol van alteratie
Stapte ik al naar de statie,
De trein die was gearriveerd
En ik die stapte er in, heel ongegeneerd;
De trein die ging aan 't fluiten
En ik loerde nog eens naar buiten
En open vloog 't portaal
Wel, wel, dat was een spel.*

*Een schoon en lief blond meisje
Oprecht iets naar mijn zin,
Zo schoon en onervaren
Schoner zal ik nimmer ontwaren;
Plaatste zich naast mij neder
En ik vroeg beleefd aan haar
Juffrouw als 't niet geneert
Dan reizen wij te gaar.
Zij sprak, waar wilde gij henen
Naar Spa, Bordeaux of Wenen,
Ik zei, ik stap af in Brussel-Noord
En zij-de-gij daar mee akkoord,
Wel zeker liefste vriendje
Betaalde-gij aldaar een pintje
'k Zeg, wel liefste klein
Als wij in Brussel zijn.*

*En onder het vrolijk praten
Landden wij in Brussel aan,
En zonder ons te verzinnen
Stapten wij een spijshuis binnen;
Wij en waren nog niet gezeten
Of commandeerde maar
Mosselen, patat-friet, biefstuk
En drank daarbij.
En dank frette mijn lief krotje
Nog twee boestringen al uit een potje
Twee dikke cervelas
En rolmopsen al uit een glas;
Bloedpensen, halve rollen,
Een kaas, bijna twee bollen,
Dessert en stoverij
En nog wat drank erbij.*

*Maar ziet een weinig later
Verscheen daar een garçon,
Die sprak, wil zonder dralen
Terstond aan mij betalen;
En ik werd al verlegen
Wanneer dat hij me zei
Dat is hier iets van een honderd frank of drij;
Zonder mijn drinkgeld
En ik sprak, gij nonde-ton-derre
En ik geef hem daar een pere
En daarbij 'ne klop op zijde kop
En hij draaide rond gelijk 'nen top;
'k Zeg watte, ge wilt mij stropen
Maar de politie kwam afgelopen
En ze staken ons allebei
In 't kotje voor 'nen dag of drij.*

Zelfs als de tram al een regelmatige verbinding maakte tussen de dorpen en steden, kon een rit zeer avontuurlijk verlopen. Men kon wel nauwelijks gewagen van een "reis", maar voor de betrokkene bleef een bezoek aan familie en vrienden toch steeds een moeilijke opgave, die niet altijd vlekkeloos verliep.

De eenvoudige volksmens was steeds aan zijn werk gekluisterd, maar bij het zien van een van de talrijke "varende luiden" als voddenmarchands, kwakzalvers, scharenslijpers en andere rondtrekkende liedjeszangers die voor een leurerstiel gekozen hadden. Omwille van hun beroep waren zij dagelijks op reis, ontmoetten alle slag van mensen, verwierven faam en kwamen op plaatsen die anderen slechts kenden "van horen zeggen". Vandaar de belangstelling voor de avontuurlijke reisverhalen van deze soort mensen uit de maatschappij. Zij zwierven echter rond om den brode en waren dus verplicht om te "reizen", maar in een geheel andere optiek. Daarbij was hun reputatie niet altijd onbesproken. Voor de rijke kooplieden bestonden nog geen handelsagenten en bij gebrek aan gemakkelijke verkeersmiddelen konden ze alleen beroep doen op de diligentie. De contrasten in het reizen namen toe met de nieuwe mogelijkheden waarvan men progressief kon gebruik maken. Vooral de stoomboot luidde een nieuw tijdperk in op het gebied van de handelspraktijken, zonder echter het belang te vergeten van de talloze geestelijken die naar andere continenten reisden om hun missioneringswerk te ontplooiën. Hun reisverhalen vormen als het ware een "verhaal apart".

Dichter bij ons waren de reisverhalen al even interessant omdat de betrokkenen, weliswaar in beperkte kringen bekend, voor de humoristische inslag zorgden. De markt-zanger zorgde echter voor een ruimere verspreiding van het – doorgaans onverkwikkelijke – voorval. Het moet gezegd, dat als er wat misliep tijdens een reisje, hoe kort dan ook, het meestal uit eigen schuld was en het ondoordacht handelen van het "slechtoffer".

EEN REISJE NAAR SOMERGEM

*Op eenen Zondag in den zomer
Ja, die werd ik eens gevraagd
Om naar Somergem te komen
Bij een vriend die mij daar wacht
Ik wilde dat niet refuseeren
En ik maakte mij bereid,
Op en weg en aan 't marcheeren
Naar Somergem op korten tijd.*

Refr.:

*Daar aangekomen gansch bezweet Ho lalala
Mijn vriend die stond sinds lang gereed Ho lala
Wij dronken samen een glas bier, ho lalala
En dan gingen wij op den zwier, ho lala*

Verz. Raymond Lambie.

In 't plezier en de vermaken
Was de dag reeds ver gegaan
't Dacht, ik zal de tram maar pakken
Om terug naar huis te gaan,
En wij gingen aan het kussen,
En nog eens gedrukt de hand
Maar door alles ondertusschen
Flood de tram en stak van kant.

Refr.:

'k Riep: Machinist blijf toch wat staan
Maar hij reed nog vlugger aan,
't Zei: doet die kerel dat expres
En hij gaf nog meer vitesse.

Zie wat moest ik nu gaan doen
En het was den laatsten trein
'k Dacht ik zal hem achterloopen
Dat zal nog het beste zijn,
'k Begon te roepen en te loopen,
Ja, zoo hard als ik maar kan
Ik gaf geenen moed verloren,
Verder moest hij blijven staan.

Refr.:

'k Riep: Machinist ... enz.

Op Lovendegem gekomen
Waar de tram moest blijven staan
'k Zag de menschen buiten komen
En ook anderen binnen gaan,
O, ik was al reeds tevreden,
Met twee stappen was ik er op.
Maar ik werd omver gereden
Door een heer met een velo.

Refr.:

'k Riep: Machinist ... enz.

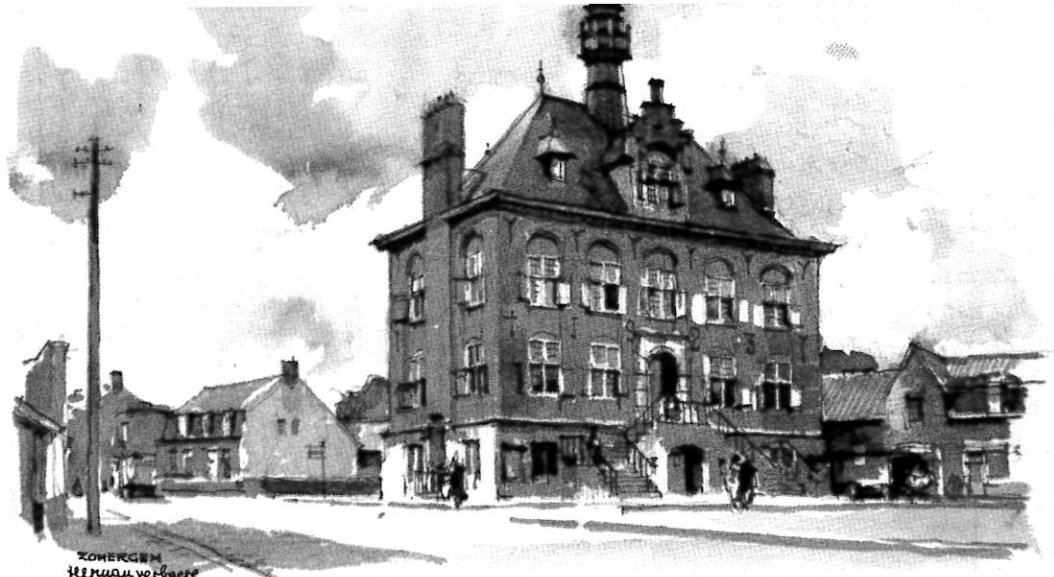
Eindelijk was ik gekomen
Tot aan Mariakerke-brug
Maar ge moogt me Vrij gelooven
Dat ik niet meer liep zoo vlug
Men riep mij in een herberg binnen
Om te drinken een glas wijn
Maar ik moest wel refuseeren
'k Zei: dat ik op den trein moest zijn.

Refr.:

'k Riep: Machinist... enz.
Uitgeput, vermoeid van krachten,
Kwam ik eindelijk aan 't Rabot,
De menschen die den tram uitstapten
Aanzagen mij wel voor nen zot
't Begon te regenen en te waaien
En opeens mijn voet schoot uit,
Mijn hoed viel af, terwijl 'k hem raapte
Flood de trein en stak Vooruit.

Slotrefr.:

Dan kwam ik bij mijn moeder rap
En vertelde haar de grap
Ze sprak: mijn jongen wees bedaard
Gij hebt er meê uw geld gespaard.

Verz. Fons Dierickx.

ZOMERGEN
HEERENVOERD

Een Vlaamse Sinjour beschrijft zijn reis naar de stad Aalst in de vorm van een politiek protest. Hij bezingt wel belangrijke bezienswaardigheden, maar ergert zich aan de Franstalige herbergnamen. Die herbergen of taveernes zijn trouwens huizen waar het liberalisme verkondigd wordt en aangezien hij uitdrukkelijk van een ander gedacht is, zijn deze drankgelegenheden te mijden.

De – katholiek gezinde – reiziger doorkruist de stad in de beginperiode van het opkomend Daensisme, maar maakt nog geen allusie op die partij, die zelf de Vlaamse gedachte met klem zou verspreiden. Hij concentreert zich op de liberalen, alhoewel de “bewarende partij” legislaturen lang Franssprekenden op haar kiezerslijsten voorrang gaf. Het is wel positief van de Sinjour dat hij de tegenstellingen aanklaagt en we hierdoor een beeld krijgen van het franskiljonisme op het einde van de negentiende eeuw te Aalst, dat hier als voorbeeld mag gesteld worden voor alle andere steden.

Het is niet toevallig dat deze “politieke reis” samenviel met het van kracht worden van de wet op het gebruik van het Nederlands in het strafgerecht in Vlaanderen. Het wetsvoorstel werd al een paar jaar voordien ingediend door Edw. Coremans, die door zeventien katholieke kamerleden gesteund werd. De Vlaamsgezinden waren echter niet volledig tevreden omdat deze wet niet van toepassing was op de Beroepshoven van Brussel en Luik waar eveneens Vlaamse beschuldigten moesten terechtstaan. De “toerist” uit Antwerpen ging echter niet zo diep in op de zaak en beperkte zich tot de zichtbare toestanden in een provinciestad waar dit fenomeen geen uitzondering was maar veel meer de regel.

Een Reisje naar Aalst

Stemme: Een reisje naar holland

*Wie ook al naar Aalst eens een reisje gaat doen
Die vindt er ajuinen met hoopen,
En 't staat er vol hop in het zomerseizoen
En dat komen de djekken daar koopen;
En in Sinte Martinus kapel
hangt er 'ne Rubens die hoog is van tel
T'is de pest, daar de helden op spinnen
Die zoo schreeuwen om licht, want daar wonen in Aalst
Ook Geuzen en Geuzinnen.*

*Op de markt die een groote en schoone markt is
Staat 'nen Martens in koper te pronken,
En die vind ik veel knapper als manneken pis
Dat de meiskens te Brussel belonken!
'T is het beeld van een man van verstand
Die bracht het eerst den DRUK in ons land,*

*Die de menschen maakt wijzer van zinnen
En die levert bijzonder het licht met de mand
Aan Geuzen en Geuzinnen.*

*En 't is ook in Aalst dat het eerste van al
het klokken muziek is gevonden,
Dat geeft aan den toren zijn vrolijk geschal
Dag en nacht om ons d'uur te verkonden!
En dien toren staat op het stadhuis
Waar nu de BOKKEN zijn meester in huis
Die den Vlaming zijn recht doen herwinnen
Al wordt er het fransch zoo geweldig bemind
Door Geuzen en Geuzinnen.*

*Als ge nu ook een staaltje van kerels wilt zien
En in 't Vlaamsch wilt een pintje gaan pakken
Loopt dan maar bij Leus, 't hof van Beijeren in
Daar, is 't goed om eens lustig te lachen
Maar als g'houdt van den EDELEN BOND
Dan moet ge zijn: in de KOMTE EGMOND
In die groote verfranschte cantinne
De winkel van vreemde genever en bier
Voor Geuzen en Geuzinnen.*

*ge vindt er ook mannen die Vlamingen zijn
En 't geeren aan ieder bewijzen
Die drinken den BRUINEN, de kwak en den wijn
Bij den Boer en dat is wel te peizen,
Dat het vlaamsch hun ter harte moet gaan
Als ge: "TAVERNE FLAMANDE" ziet staan
Op het huis waar zij middels verzinnen
Voor de fransche progressen in 't pruisisch geloof
Voor Geuzen en Geuzinnen.*

*Zie daar nu het beste van al wat ik vond
Als ik Aalst of Alost heb doorrezen,
Wacht ja;... bij Kokarde, een stuk vleesch van een pond!
Dat heeft goed mijnen honger genezen!
daar bij Trees, in dat ander Café
Daar kreeg me niemand niet bij de COLLE
Ik was 's avonds bij moeder weer binnen
En ik sliep lijk een roos, want ik was niet gekweld
Door Geuzen en Geuzinnen!³*

Julien De Vuyst
Ommegangstraat 81
9420 Mere

³ o.c., 27 nov. 1859, blz. 1.

Stemmen van buitenlandse reizigers over Vlaanderen

Foto: Bart Lasuy, Gent.

Henri Vannoppen

Inleiding

Sommige buitenlanders bezochten België en voornamelijk het noordelijke deel ervan, wat we nu Vlaanderen noemen. Ze konden daarvoor een beroep doen op reisguiden, die reeds kort na de onafhankelijkheid van België in verschillende talen verschenen waren¹. Verschillende licentiaatsverhandelingen behandelden de reisverhalen van buitenlanders². Ook in de literatuurwetenschap werden essay's geschreven over honderden jaren beeldvor-

ming van Vlaanderen³. Brussel, de hoofdstad van de Vlaamse Gemeenschap, was de stad die het bezoek kreeg van heel wat buitenlanders, vooral Fransen, Engelsen en Duitsers: Baudelaire, Victor Hugo, Rimbaud, Alexandre Dumas, Marx, Engels, Charlotte Brontë, Lord Byron, Mirbeau, Léon Daudet...⁴ en ook van heel wat Amsterdammers⁵. We geven hier enkele voorbeelden. Zowel de Oostenrijkse, de Franse, de Nederlandse en de Belgische periode komen hierbij aan bod.

¹ M. CONSTANDT, De reisguiden voor België een aanloop tot repertoriëring, in : *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XVI, 1985, nr. 1-2, p. 243-266.

² I. SMETS, *Het beeld van de Zuidelijke Nederlanden in reisverhalen uit de periode 1681-1745*, Licentiaatsverhandeling geschiedenis K.U.L., 1976. R. VAN DAMME, *De Zuidnederlander in reisverhalen in de tweede helft van de achttiende eeuw (1748-1795)*, Licentiaatsverhandeling geschiedenis K.U.L., 1964.

³ M. JANSSENS, 'Het vette en het vrome'. *Vlaanderen in de Europese literatuur*, Leuven, 2001.

⁴ M. VAN NIEUWENBORGH, *Literaire wandelingen door Brussel*, Leuven, 1990.

H. NEIRINCKX, *Literaire gids voor Brabant en Brussel*, Schoten, 1986.

⁵ M. VAN HALTHUM, Amsterdammers te Brussel in de eerste helft van de negentiende eeuw, in : *Ons Erfdeel*, 1984, nr. 4, p. 528-537.

1. Wolfgang Amadeus Mozart bezocht Tienen en Leuven in 1763

Leopold Mozart reisde met zijn zontje Wolfgang-Amadeus en zijn dochtertje Marianne vanuit Aken via Luik naar Tienen, waar hij bleef overnachten. Daar zat de familie bij het open haardvuur. Vooral het centrum met het mooie plein viel hem op in Tienen. De volgende morgen trokken ze naar Leuven. Hij bezocht de hoofdkerk en merkte op dat vanaf Leuven de vrouwen mantels met kappen van camelot (kapmantels) over het hoofd droegen, wat verder door overal in Brabant voorkwam. De familie overnachtte in De Wildeman te Leuven. Van daar ging het naar Brussel, waar de jonge Mozarts een muzikale opvoering voor het Hof van Karel van Lorreinen brachten op 7 november 1763⁶.

De jonge Wolfgang Amadeus Mozart, verz. Raymond Lambie.

2. J.N. Schwerz zag een verschil in de kledij van de vrouwen in Antwerpen en Vlaanderen in 1807-1808

J.N. Schwerz schreef *Anleitung zur Kenntnis der Belgische Landwirtschaft*. Het verscheen te Halle in 1807-1809 in drie delen. Deze landbouwkundige uit Duitsland meende duidelijk het verschil te zien in de vrouwenkledij: "Het vrouwvolk, vooral in het departement van Beide Nethen (Antwerpen), is werkelijk niet naar de mode. Maar wat is de mode? De vrouwen zijn wel smaakvol en zeer net gekleed. De vrouwen in deze streken dragen nauwsluitende klederen en, boven een wit mutsken, een gele strooien hoed met een paar brede zijden linten, die om de schouders fladderen. Hunne oren zijn steeds versierd met een paar lange, gouden oorbellen en den hals 's zondags met een gouden ketting. In de streek van Aalst en verder Brabant in, zijn de strohoeden niet in gebruik en het vrouwvolk knoopt er om het hoofd den meer banale kleurlozen katoenen doek zodat zij eruit zien als een Sybilla van Cumae"⁷.

CHEMINS DE FER DU NORD
EAUX MINÉRALES FERRUGINEUSES
ÉTABLISSEMENT THERMAL
SPA
RÉSIDENCE ROYALE

CASINO OUVERT TOUTE L'ANNÉE
 COURSES DE CHEVAUX (100,000 DE PRIX) - THÉÂTRE
 TIR AUX PIGEONS (80,000 DE PRIX) - REGATES - VELODROME
 LAWN-TENNIS - CORSD - VEGLIONE - BATAILLE DE FLEURS

PARIS À SPA		SPA À PARIS	
CLASSE	PREMIER	CLASSE	PREMIER
PARIS-NORD	6 25	PARIS-NORD	10 50
LIEGE	5 25	LIEGE	11 20
BRUXELLES	5 40	BRUXELLES	11 50
SPAIN	6 15	SPAIN	12 20

TRAJET EN 7 HEURES

Ansichtkaart, verz. Eva Van Hoye.

⁶ P. MORREN, *Buitenlandse stemmen over het 18de eeuwse België*. Studiedagen geschiedenis 18de eeuw, nr. 21, Antwerpen, 1962, p. 103-104.

⁷ P. LINDEMANS, *Oude Brabantsche Boerenkleederdracht*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, 1936, p. 337.

Ansichtkaart,
verz. Fons Dierickx.

3. Kapitein Mercer beschreef in 1815 de grens van Oost-Vlaanderen en Brabant

De Engelse kapitein Mercer was een tijdlang gelegerd te Sint-Gillis-Dendermonde in 1815. Via Lebbeke trok hij naar Asse. Hij beschreef het Vlaamse landschap als volgt: *"De streek was nog steeds vruchtbaar, uitstekend bebouwd en zeer dicht bevolkt. Dorpen en grote hoeven doken op in alle richtingen met daartussen uitgestrekte bossen. De velden toonden de rijkste weelde van gewassen: tarwe, rogge, hop, boekweit, die door hun blekere tinten de diepere kleuren van de bossen deden uitkomen. Hier piepte de toren van een dorpskerk, ginder de kegelvormige bedaking en de eigenaardige bouwstijl van een oud kasteel boven het gebladerte van de bossen uit en verhoogde de behoorlijkheid van het uitzicht. Het grote dorp Asse lag boven op een heuvel. Van daar trok kapitein Mercer naar Strijtem. Daar werd hij met zijn manschappen ingekwartierd in het dorp en het kasteel."*⁸

Sir Walter Scott,
verz. Raymond Lambie.

4. Sir Walter Scott bezocht in 1815 de Zuidelijke Nederlanden

Sir Walter Scott, de bekende Britse schrijver kwam aan land in Helvoet. Via Bergen-op-Zoom en Antwerpen bereikte hij Brussel. Hij schreef een aantal brieven over zijn bezoeken aan Vlaanderen. Hij gaf een beeld van de woningbouw en van de kleding in de Zuidelijke Nederlanden. Hij vergeleek daarbij Vlaanderen met Schotland: *"Spreekt ge echter van gerieflijkheid, dan twijfel ik er niet aan, dat de inwendige schikking van de laatstgenoemde rijen huizen oneindig hoger staat dan deze van de oude Vlamingen. De vensters zijn er vaak hoog, smal en donker. De kamers verlenen op zulke wijze toegang van de ene tot de andere dat ze elke afzondering schijnen onmogelijk te maken. Ge komt er soms in prachtige zalen door de armelijkste en allerdonkerst mogelijke ingangen. Bij andere gelegenheden leidt een schitterende gang naar een kamer, die amper genoeg is om als varkenshok te worden gebruikt, voor zulke varkens althans wier ledematen in Engeland werden gekweekt. Indien ge een dezer huizingen binnentreedt, gaat de gelijkaardigheid ver van teloor. Indien de eigenaar iemand van goede familie is, treedt hij U gewoonlijk toe met een magere nek die, in verschrompelde lengte, uit een halsdoek met kleine plooiën steekt. De snit van zijn jas, van zijn gilet, zijn goed bewaarde steek, zijn pruik en kamelotten rijkleed, zijn manier van groeten, de kus dien hij op elke zijde van het gelaat drukt, herinneren U allemaal aan de kleding en de manieren van de oude Schotse lord. De vrouwen zijn niet zo aardig als mijn mooie landgenoten. Ge treft hier de oude kleding aan, met de kap of mantel, die over de schouder hangt en op elke schouder neervalt, wat vroeger schot-*

⁸ M. CORDEMANS, Kapitein Mercer's wedervaren met de boeren en de kikkers van Strijtem, in : *Eigen Schoon en De Brabander*, 1947, p. 56-58.

land eigen was. Weliswaar verschilt de kleur van de mantel: in Schotland was die gewoonlijk tartan, in Vlaanderen is ze eenvormig zwart⁹.

---

5. De Hollander A.M. Engelen reed in 1836 van Breda naar Brussel

---

A.M. Engelen bezocht Vlaanderen in 1836, zes jaar na de Belgische onafhankelijkheid. Hij schreef hierover het boek *Wandelingen door Brussel en een gedeelte van België. Reistaferelen. Historische Herinneringen en Volks-overleveringen*. Hij beschreef Drie Fontein en te Vilvoorde. Volgens Engelen was dit één van de bekoorlijkste plekjes van België. De Brusselaars bezochten dit gehucht in de zomer, meer dan enige andere plaats in de omtrek van de stad. Hij zag er ook de eerste bark langs het Antwerpse kanaal. Deze boot vertrok zeer vroeg in de ochtend te Brussel en vaarde door naar Antwerpen. In Mechelen logeerde hij in het hotel Mechelse Kraanvogel. In Lier zag hij de kweekschool voor onderwijzers, een product van de Hollandse beschaving¹⁰.

Besluit

De reizigers, die Vlaanderen aandeden, kwamen meestal uit de buurlanden: Groot-Brittannië, de Duitse gebieden, Frankrijk en Nederland. Ze beschreven niet alleen de bezienswaardigheden, maar ook het landschap, de woningbouw en de kledij. Het is een andere benadering van het begrip reizen.

Henri Vannoppen
Leuvensesteenweg 839
3071 Erps-Kwerps

---

⁹ M. CORDEMANS, Sir Walter Scott's reis door de Zuidelijke Nederlanden in het jaar 1815, in : *Eigen Schoon en De Brabander*, 1945.

¹⁰ C. THEYS, Een reis van Breda naar Brussel in 1836, in : *Brabantse Folklore*, 1962.

Brief van een "Flamander over zijn reis en het beloofde land Amerika (1845)

Foto: Bart Lasuy, Gent.

Jean-Marie Lermyte

Ooit gaf mevrouw Alphonse De Jan-Lemiere aan Joseph Bourgeois de volgende brief, die ze gevonden had in de paperassen van haar moeder. Haar man was amateur-historicus, maar gestorven op 6 februari 1965. Hij was bestuurslid geweest van de Izegemse heemkundige kring ten Mandere waarvan J. Bourgeois tot zijn dood op 3 februari 1978 de ondervoorzitter was. In 1968 stuurde Bourgeois de tekst, maar met veel transcriptiefouten, naar de hoofdredacteur van de Gazette van Detroit. Of deze krant, die in 1989 haar 75-jarig bestaan vierde, het heeft opgenomen weten we niet. De afzender vroeg twee exemplaren, maar die zitten niet in het archief van de heemkundige kring.

Onze 'Flamander' is de West-Vlaming Charles-Louis Desmet, die zich na een overtocht van 55 dagen met vrouw en zeker één dochter in de Verenigde Staten van Amerika

vestigde. Juister gezegd: hij ging boeren in de omgeving van Milwaukie, niet de hoofdstad maar wel de grootste stad van de staat Wisconsin. Wisconsin sloot zich in 1848 aan bij de V.S.A. Milwaukie ligt in de omgeving van het Michiganmeer, dat samen met het Bovenmeer en het Huronmeer het gebied van de Grote Meren vormt. Desmet was afkomstig van Woumen en moet er een eigen winkel hebben gehad. Verdere gegevens ontbreken doordat het gemeentelijk archief in de Eerste Wereldoorlog is gebleven. Al gingen we op dat ogenblik in Vlaanderen duidelijk naar de overbekende crisisjaren, waarin duizenden zouden uitwijken, Charles-Louis Desmet was zeker geen armoedzaaiër. Hij kon in Amerika 40 hectaren land kopen. Ook zijn taalvaardigheid getuigt van een betere opvoeding. De reden voor zijn vertrek geeft hij in zijn brief niet echt op, maar blijkbaar waren zijn dorp en familie voor hem te bevangen, te kleingeestig. In Amerika daarente-

gen was er geen gebrek aan 'vrijgeest'.

De brief schreef hij naar zijn zwager: de echtgenoot van zijn zuster. En die was zelf een oom van de moeder van mevrouw Alfons De Jan-Lemiere. De brief beslaat 13 vellen van 20 cm. op circa 16 cm en nog een vel met een potloodtekening van zijn huis in aanbouw, "lang 25 voet en breed 20 voet, alle in hout". Deze allerlaatste bladzijde is erg beschadigd en ook het potlood was niet bestand tegen de tand des tijds. Bladzijde 13, slechts voor de helft beschreven, is eveneens geschonden. Ook van andere bladzijden is de rechterkant soms wat weggesleten.

We geven de brief in originele versie weer, maar passen de punctuatie aan.

Milwaukie den 24 februarius 1845.

Milwaukie

Heden zijn wij in volle gezondheid, en welvaerende. Onze reizje heeft gedeurt 55 daegen. Den 14 augusti zijn wij aen boord van het schip Emma gegaen, en den 18 afgesteeken. 6 dagen hebben wij op de Schelde gekruist, den 24. voor het fort Lillo, langst Vlissinghe de noord zee ingevaren, aen boord hebbende 108 passaziers, 2 pries-

ters en 2 famillien van Aelst, en 3 van Cadzant. Nauwelijks waren wij 4 ueren in zee, ons schip was als een hospitaal en men nam al het bed, om onze mage wat te leedigen. Den [2]5. hoorden wij de hoogemis aen boord van het schip. Op de Engelsche kust bij Douveren, den 26. voor het eijland Wicht den 27. voor Postmout, en Plijmout¹. Den 28, 29, 30 doorzeijlden wij de Spaensche zee² tot op de haven van Lisbonne, hoofdstad van Portugal. Dat was mijn verjaardag. Wij bakten pannekoeken en hield[en] kermis. Des anderdagsch maekte de zee ook kermis; hier liepen golven gelijk bergen, en alles rolde overhoop, niemand konde zich op de beenen houden, men verloos een zeijl. Den 3 sept. doorzeijlden wij de Spaensche zee. Van daer namen wij directie West in ruijme zee. Den 4. liepen wij 125 millen. Van daer voort was den wind ons voordeelig, tot den 15. Er begon een tempeest die 18 ueren gedeurde, het welk ons 200 ueren den noorden indreef. Eene doodelijke stilte heerste op het schip, een ieder was in het gebed. Men hoord niets dan een treurige klok die van tijd tot tijd volgens de beweging van het schip haer tragzaeme kloppen liet hooren. De armen der masten die sloegen int' waeter. De vogels kwaemen op ons schip, om ruste te neemen. De zwaerste kisten verlieden van hunne plaetzen. Men moest zig in het bed vast houden. Ik alleen bleef boven op het dak de golven beschouwen, die vanstijd tot tijd over het schip sprongen. Zoo wierden wij noordwaers gedreeven, tot dat wij begon den walvisch, een vliegende visch, te ontmoeten.

De meeste landbouwers op de vruchtbare Amerikaanse gronden woonden in de 19de eeuw in blokhuizen (verz. Cultuur-Historische Vereniging van Erps-Kwerps).

¹ Wight, Portsmouth, Plymouth

² Golf van Biskaje

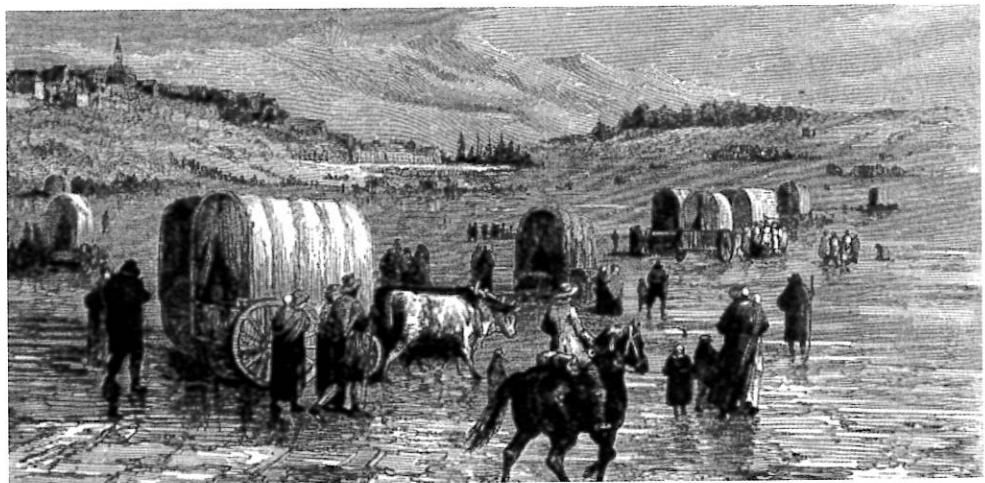
Eenige zeijden dat wij de golven van Mexico in dreven en dat men ons in het menschoorden Terrapas³ zoud laeten. Hier op antwoorde mijn vrouw: dat God het stiert waer het hem belieft, als hij ons naer het verdrukte Vlaenderen niet niet terug zend.

6 dagen moest men vaeren om weder op onzen weg te geraeken, zoo dat er den 23 Sept. uijt den mast geroepen wierd, om een uer, van den nacht: Land, land. Alle reizigers sprongen uijt het bed, tot zelfs de kranke, om de Nieuwe weireld te beschouwen. Een dag en nagt bleeven wij in den baeij der have. Alle reizigers zeijden dat wij in een lusthof des Hemels waeren. Dezen baeij heeft buitengewoone bermen, bestaen met casteelen, van 3 hoogten, de eerste reek aen het waeter, de tweede boven de eerste, en de derde boven de tweede, zoo dat dit het schoonste gestigt is die nooit in Europa heeft gezien geweest. Ik hebt eenige van deze gebouwen opgenoomen⁴. Daer wierden wij van den doctors overzien⁵ en van de heeren der stad. Den 25 om 4 ueren naemiddags beschouden wij de stad Niewjorck⁶, met zijn 400 kerken, 4000 straeten, 22000 huizen, en boven 400000 inwoonders. De haegen⁷ rond kerkhoven en kasteelen zijn al in gegooten ijzer, veel schoonder en konstiger dan de barrière van dheer de Coninck te Merken⁸. De kosteljkheid en schoonheid en pragt van deze stad, kan ik niet schrijven. Bij alle deze schoonheid is ook vuiljkheid. Deze stad is besmeurt met veele weegeluijzen, waer meede alle huijzen vervult zijn. Den 28 stapten wij op het stomschip⁹ Colombia die ons in een dag te Albanij bragt, van daer op Rochister, Utica, Seracuse, Roomen, neevens Philladelpia, Pitsburg, Appelouwen, Canada, en dan

Bufalo, tusschen het lac¹⁰ Ontario en Erie. Hier hebben wij een ander stoomschip genoomen, het schoonste en kosteljkste van gansch America, die ons over de lac Ontario, Huron, Erie en Illinois voorde en die in zijn weederkomst op het lac Huron, vergaen is. Op dit schip waren de matroosen al mooren¹¹. En ik was koksknegt. Den visch kokte men in boter, en braede men met suijker; het brood wierd al in suijker gebraeden.

Deze lacken zijn gevaerlijk. In schuijw weeder moeten alle scheepen ter oorzaak van hunne ondiepen steengrond verbrysselt worden. Van Niewjork tot aen Bufalo, de merckweerdigste bijzonderheijden zijn, de groote steenrotsen, die in veele plaetsen overhellende zijn: de hooge bergen, waer men over hunne toppen vaert, bij middel van sassan, waer van er een is van 6 hoogten, den waeterval Ontario of Niagarra die 130.000 tonnen waeter laet vallen, een brug van een alf uer lang, de schoonheid der gebouwen en hofdsteden¹² die gansch wit zijn en steunnende op witte pillaeren. Omtrent 500 ueren verre hebbe ik geen andere gebouwen gezien als witte. In de steeden is ook alles wit, en met straeten regt hoekig doorsneeden, te lande ook, zoo dat alle landen en proprieteijten vierkante zijn, al straeten kruisstraeten. Dit is de schoonste landstreek der aerde.

Een uer van de stad hebbe ik 40 hectaren land gekogt voor de somme van 1200 francks, voor schrijven koopbrief en zeegels 6 fr. Dit is eene groote partie effen land, en zoo vierkant als een teegel. Er loopt een beeke door, langst deeze heeft men schoone maeijweyden en gra-

Het reizen in de U.S.A. gebeurde in door paarden getrokken wagens (verz. Cultuur-Historische Vereniging van Erps-Kwerps).

³ Terrapas = terre Apache, het gebied van de Apachen, in Texas

⁴ getekend

⁵ onderzocht

⁶ New York

⁷ afsluitingen

⁸ Merkem

⁹ stoomschip (verder stoomschip)

¹⁰ meer

¹¹ zwarten

¹² hofsteden

singen. Dit land is gemakkelijk om te reijnigen. Er staen veele suykerboomen op, zoo dat ik jaerlyks een groote masse suijker kan trekken. Dezen boom gelijkt wel aen eene linde. Men tapt de suijker uijt den stam en men kocht die gelijk men in Belgen moest¹³, en van dit koksel krijgt men nog sirope en azijn. Ook hebbe ik allerhande fruijten, als appels, peirren, pruijmen, notteboomen, veele wijngaerden. De boomen zijn eijken, olmen, esschen, lindes, ijzerhout. Ik hebben meer dan 80 eijcken boven de 15 voeten dikte en omtrent 50 voeten lang.

Het is reeds 10 jaeren dat een frans[man] hier het eerste huys bouwde, en in min dan 10 jaer zal deze stad Paris overtreffen. Hier is een bisschop en vier catholijke priesters. Van des s'morgens om 7 ueren tot des avonds om tien ueren zijn alle kerken open, en vol volk. Alle winkels en herbergen zijn geslooten¹⁴. Hier is nooit getwist aengaende de religie. Doopen, trouwen en begraven kost hier niet. Gendarmen, garden, heeren, priester, kan men zelfs aen geene kleedinge kennen, en zijn al borgers; niemand is hier heere, hoe rijcke hij weezen mooge.

Voor ambagtslieden is het niet zeer goed, om reeden dat men alles in de winkels koopt, als ploegsch die gansch van ijzer zijn gegooten, wagens, karren, eggen, keerns, schoen, leerzen, alles wat er voor den landbouw noodig is. De ambagtslieden hebben zelfs hunne fontien gedoodigt¹⁵, met tienmal zoo veel te vragen dan de weirde van hun werk bedroeg. Voor een waegen vroeg den wagemaker en smidt van 7 ... 800 francks; in de winckels koopt men een voor 150 francs. Voor een paer leerzen wilde den schoenmaeker hebben 28 francks, in de winckels voor 8 ... 10 francks. Den schoenmaeker met zijn stinkende pikschorte vroeg zoo veel voor een paer teen lappen te stellen gelijk men deeze in den winckel nieuwe koopt. De staeten hebben hier in voorzien om de winckels van alles te vervullen. Het bart¹⁶ koopt men in de zaegemolen geschaeft en beploegt¹⁷ voor 40 francks de 1000 voet.

Het land koopt men hier een uer van de stad voor 30 francks de hectare, en verder voor 6 fr 4[0?] centimen de hectare. Men pagt hier voor 2 franks een hectare. Een vet zwijn koopt men hier voor 10 ... 12 francks, 8 ueren verder voor 50 centimen. Hier zijn geene koopmans in zwijns. De jongen van 6 weeken oud maekt men in worsten, en

smaeken zeer goed. Ik heb ook 2 zeugen met jongen in, en met wat hennen, en haenden¹⁸, een kalf koeije met kalf in, een een kalf agter haer loopende, voor 40 ... 50 francks. Men koopt hier altijd de koeije met het kalf. De koeijen zijn hier zwaerder dan in Belgen, maer niet zoo hooge op hunne pooten, en hebben een uijtneemende tuijtement¹⁹. Zij gaen nooit onder dak en zijn altijd vet. Men heet²⁰ hun vleesch aen 2 cents het pond. De peerden zijn goeden koop²¹, maer veele kleijnder dan in Belgen. De beste en schoonste zijn deeze die voort koomen van een wilden heijnst²² en een Engelsche merrie. Deeze heijnsten zijn maer 4 voet hooge, maer wonder schoon. De schapen zijn gelijk in Belgen. Van alle de vogels die men in Belgen vind zijn er hier ook, uijtgenoomen kraeijen en meerzen²³. De patrijssen zijn zoo groot als hennen en zitten zoowel op boomen als op den grond. De haezen zijn wit. Hier zijn veele herten. De boter is hier diere. De Duijtschers weeten die niet te bewaeren. Des s'winters moet men Belgissche boter eten, die komt van Newjorck. Wij eten die maer den vrijdag alleen. De andere dagen van het jaer zijn wij toegelaeten vleesch te eten. Hier zijn geen ezels. De boerrinnen ridden op kleijne peerdekens, en de boeren in voituren. De pracht is hier uijtneemende.

Hier zijn menschen van alle natien, als Zweeden, Essen, Deennen, Noordweegers, Pommers, Hannoovers, Duijtschs, Belgijken, Engelschen, Franschen, Ierlanders, enz. De vrouwen der Noordweegen zijn juijst in costume gelijk de Belgiquen, uijtgenoomen dat zij geen kanten aen hunne cornet²⁴ hebben. Van hunne tael kan men niets verstaen. Zij bouwen een stad met naem Miskij, zeven ueren van de onze. Bij ons zijn het al Duijtschers en Ierlanders. Het Duijtsch konnen wij goed verstaen en spreken. Met het Engelsch hebben wij meer moeijenesse²⁵. Mijn dogter is in de Engelsche school te Milwaukee en leert wel.

Wij woonnen aen de overzijde van het lac Illinois, in het land der Kikkapous. Deeze wilde zijn hier nog. Deeze wilde zijn niet gelijk men die afschildert. Zij zijn zeedig, goedhertig en beschafft²⁶, zij zijn uijtfinders van konsten. Wanneer men hun ontmoet, zij zijn altijd in benden. Zij groeten U en grimlachen en gaen zeedig voort, zonder het minste gerugte of geraes te maeken. Hunne kleeding

¹³ most: sap gewonnen bij het persen van vruchten

¹⁴ bedoeld: de zondag

¹⁵ hun beroep kapot gemaakt

¹⁶ berd: plank

¹⁷ met een ploegschaaf een gleuf aan de zijkant maken

¹⁸ hoenderen

¹⁹ uitstekende uier

²⁰ eet

²¹ goedkoop

²² hengst

²³ mezen

²⁴ kornetmuts

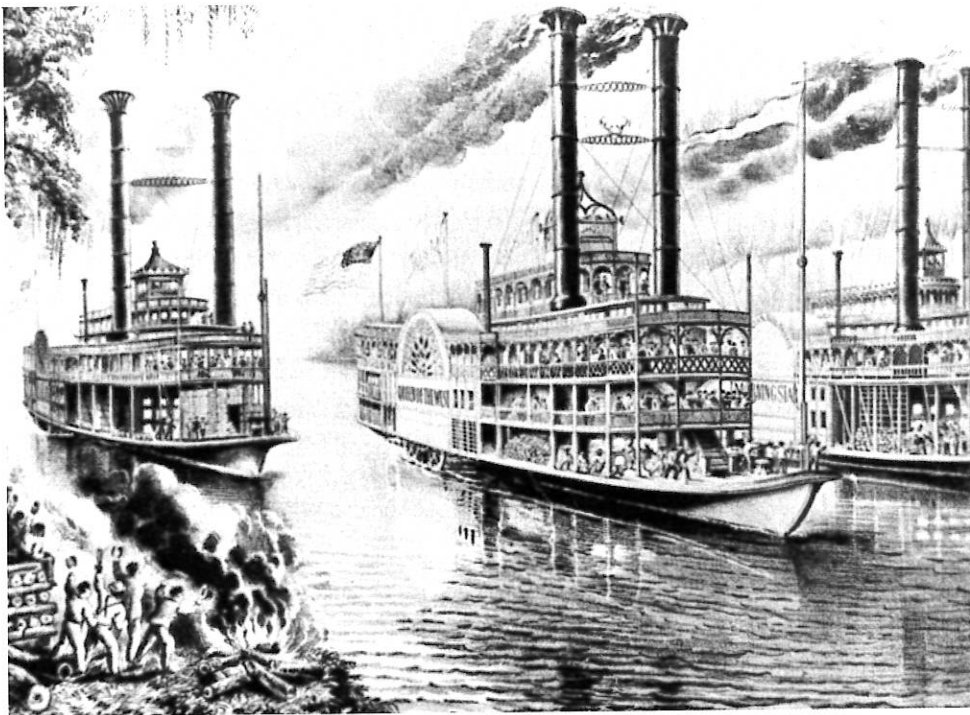
²⁵ moeite

²⁶ beschaafd

bestaet in een blauw of wit deksel²⁷ op de rug, de beennen met root laeken omwonden, aen elke oor een meijnigte blekken of koperen plaeten, de borst en het aenzigt root, wit of zwart geschildert, op het hoofd hun regt staende steekel air²⁸. Veele zijn gewaepend met kostelijke snapaenen²⁹ en boog met pillen³⁰. Zij maeken konstige breijwerken, manden, matten en ridiculen³¹, en vrouwhoeden. Zij zijn slimme menschen. Veele konnen Fransch en vertellen historien van boven de 300 jaer. Zij zijn hoogveerdig³² en vrijgeestig³³, erkennen geen koningen.

Als men hun zegt de Franschen gaen koomen, zij geeven een grooten schreeuw en stampen op den grond. De mannen kend men uijt de vrouwen niet. Zij trekken den baert uijt, hebben al een breed aenzigt, gaen al vringen, met de teen naer elkander. Bij mijn hujs en op mijn land zijn hier van hun begraef plaetsen. Deeze zijn een hoop aerde bij een boom, op welke zij het portret van den dooden konstig uijtsnijden. Als de maen schijnt, jaegen zij geheele nagten. Ze kennen geen geld. Voor een cents die nieuwe is, kan men een schoon peerd koopen. Hunne peerden zijn wel geleert, hebben geen toom van noode, hebben goede voeten, en moeten nooit geijzert³⁴ worden.

Van deezen voorzoomer moeten alle deeze wilde over den Missisipi gedreeven worden; de troupen zijn reeds in onze stad gekoomen. Elken borger die wild met de troupen meede gaen, die krijgt 40 gemeete land. Ik hebbe ook gaedinge. Mijn vrouw wilt niet. Zij zegt dat wij beeter nog 40 hectaren zoude koopen, en dat wij door vervolginge 1930 ueren zijn moeten doolen zonder vervolgt te zijn, en dat wij ook de vervolgers der wilde niet moeten zijn; deeze hebben ons geen kwaed gedaen. Wanneer wij in hunne cabaenen³⁵ fusille maeken³⁶, zij geeven ons gebraden hertevleesch te eten, waer dat men somwillen³⁷ bij onze families niet gepressenteert was, en dat kwaed voor goed beloonen, waer het maer alleen in Belgien de mode is. Bij dit alles moet men zig niet inbeelden dat allen mensch hier gelukkig is. Ik heb een gebeur, een edelman van Luxembour, die veel land bezit. Dezen deed niets anders als eten, drinken, bolleeren³⁸ en doen gelijk de edellieden in Europa gewoon zijn de doen. De borze³⁹ is uijt, credit is uijt, hij had vergeeten zijn hoest⁴⁰ in te hoeven⁴¹; hij had aerdappelen geplant, deeze waeren overlommert⁴² dat hij dezelve niet vond om uijt te doen. En heeden is hij zonder eten, op 160 hectaren land die men ooit gezien hebt. Hier moet men zelfs⁴³ werken, en in 4 jaer kan men

De Mississipistoomboten behoorden tot de romantiek van 'Amerika, het beloofde land' in de 19de eeuw (verz. Cultuur-Historische Vereniging van Erps-Kwerps).

²⁷ bedekking, ook: deken

²⁸ stekelhaar

²⁹ snaphaan: ouderwets geweer dat niet met een lont, maar d.m.v. een haan met vuursteen afgeschoten werd

³⁰ pijlen

³¹ snuisterijen

³² hovaardig, in de zin van trots

³³ vrijgevochten

³⁴ beslaan

³⁵ kabaan: hut

³⁶ vuur maken

³⁷ elders ook zomwillen: somwijlen, soms

³⁸ boeleren: in ontucht, in overspel leven

³⁹ beurs

⁴⁰ oogst

⁴¹ in de hoeve doen, binnenhalen

⁴² overschaduwten, in de zin van overwoekeren

⁴³ zelf (ook nog elders in de tekst)

rijk worden. Den boer is hier beenhouwer, timmerman, trekt en rafineert zijn suijcker, fabrijkeert de wolle van zijn schaepen, is brandewijnstooker, is brijkbakker⁴⁴ en kalkbrander. Onder deeze zijn kleermaeker, schoenmaeker; en sche[e]rt zig zelfs, en den eenen boer snid den anderen het air af. In alle deeze dingen zetten zij malkanderen over⁴⁵. En dus word den boer rijk en heeft in weijnig jaeren een voiture op vier wielen en de vrouwen een indiaensch peerdeken. Mijn vrouw zal al haest ook een peerdeken hebben.

De pragt is hier uijtneemende. De dogters der werklieden dragen hier hoeden met pluymen en groene gaezen voor het aenzigt; de vrouwen zwarte hoeden met pluymen en zwarte gaezen kleederen, een wit broekske met kanten bezet. De vrouwen hebben hier veel gezag, maar geen geld. De dogters zijn hier al even rijk. Wanneer men hier een dogter trouwt van arme of rijke ouders, men krijgt niets anders als het bed waer op zij slaept. Al het goed word door de zoonen gedeelt. Ook moet den zoon alles werken - de dogters werken niet -, zelfs zijn vader en moeder kammen en zijn zusters het air frizeeren. Dit zijn geene fabelen, hier ben ik vooggetuijge⁴⁶ van. En dit is de reden dat de dogters, als er zoonen zijn, niets deelen!

Als men⁴⁷ van Woumen gingen, allen mensch schilderde ons uijt voor zot. En als men Woumen kermis zondag in het land der IJrokoizen, te Rochester quaemen, daer waeren 32 cheepen vol Europaensche zotten. Deeze zotten hebben ten deele al veel land gekogt en zijn al bij van het zotte geneezen. In den zomer van het jaer 1844 zijn binnen de stad Niewjorck 18000 en eenigte landverhuizers aengekoomen. 4 ... 5 ueren van mij is er een groote streeke land, conform aen Veurn Ambagt, en waer van ik er kan bekoomen tot 1000 gemeete. Indien de Belgien moed genoeg hadden, met wat geld konnen zij hier gelukkig zijn. Maer wat wil ik zeggen: de Belgien willen niet onafhankelijk zijn, zij weeten niet wat hier is; hier zijn niets dan vrijgeesten en al goede christenen. Vloeken, bedriegen, beleedigen word hier niet gedaen.

De weg om hier te koomen is niet wijd, maer duijvels lang. Deeze kost 200 francks. Men mag medeneemen 100 pond bagagie. Alle geld is hier gangbaar; papieren geld is hier nog in zwank⁴⁸. Men moet ten minsten 2000 francks over hebben om land te koopen en een jaer te leeven. Ulieden

kond mij vinden een uer van de stad Milwaukie langst de Miskie route. Mijn naem is hier niet gekend; in gansch de stad naemt men mij den flamander.

De Miskie rout. Hier moet men twee dagen aen routen en bruggen werken, hier meede worden alle de onkosten betaelt, patente, acsissen⁴⁹, personeel en grondlasten enz. Hier geniet men het vrijdoorzien door onzen venster. Den rook gaet vrij door onze schouw. Onze honden hebben het vrijbassen. Men voord⁵⁰ onze goederen uijt en in de stad. Onze troupen zijn vrije als zij willen. En dit alles maekt onafhankelijk, waer de Belgien zoo vijand van zijn, want met onafhankelijke vrijgeesten kan men op het depan⁵¹ van andere niet leeven, en dat zal in Belgien miskommen.

Alhoewel dat ik in alles de waerheijd schrijve, dit is niet om ulieden aentelokken, het is genoeg dat ik hier zijn; ik en kan hier niemand gelukkig of ongelukkig maeken. Het is aen Uw wel⁵² mijn brief wel te doorgronden en te zien of ulieden hier bestaen vind. Op geld alleen kan men niet beroemen, maer op eijgen handen. Ik bouw een hujs van twee stagien, met een toorn⁵³ daer op. En dit zal mij booven de 12 francks niet kosten. Hier bouwd men een hujs op een dag, saement geleijd van hout, een kerk in 4 daegen, op de zelve gelijk die in Belgien.

Op onze reizje hebben wij veele uijtgestaen. Mijn vrouw heeft geheel de reizje het bed genoomen. Zoohaest wij overkwaemen was zij geneezen en ik kreeg de landziekte⁵⁴ die mij 10 weeken bij bleef. Drie weeken woonde ik bij mijn gebeur, Michiel Ghaupeert, van Essen Hambourg. Wij hebben veel afgezien. Wij zijn gelukkig gevallen. De eerste zeereijs is van weijnig belang: men gaet die aen al lachen en men kend de gevaeren niet. Een tweede zullen wij niet waegen, dit waer voor ons een mislag: 40 hectaren goed land verlaeten om in Vlaenderen misschien maer 40 roeden te bekoomen.

Is dit land hier niet dier⁵⁵, het laet niet van veel vrugten voort te brengen. Ik trek suijcker met 2 keetels en hier mede alleen kan men bestaen. Ik wil maer 6 gemeete land beploegen; ik gae veel koeijen en schaepen houden, hennen en haenden enz. Wolle, boter en eijeren zijn hier diere. En dit alles kost weijnig werk. De logt is hier goed en gezond, men kan hier verre zien. In den winter het vriest hier ook, maer zoo heevig als in Belgien niet. Bij ons in den

⁴⁴ brique (Fr.): baksteen

⁴⁵ helpen ze elkaar

⁴⁶ ooggetuijge

⁴⁷ hier: Desmedt en zijn gezin (ook nog elders in de tekst)

⁴⁸ zwang

⁴⁹ accijnsen

⁵⁰ voert

⁵¹ depan: vivre aux dépens d'autrui, op andermans kosten leven

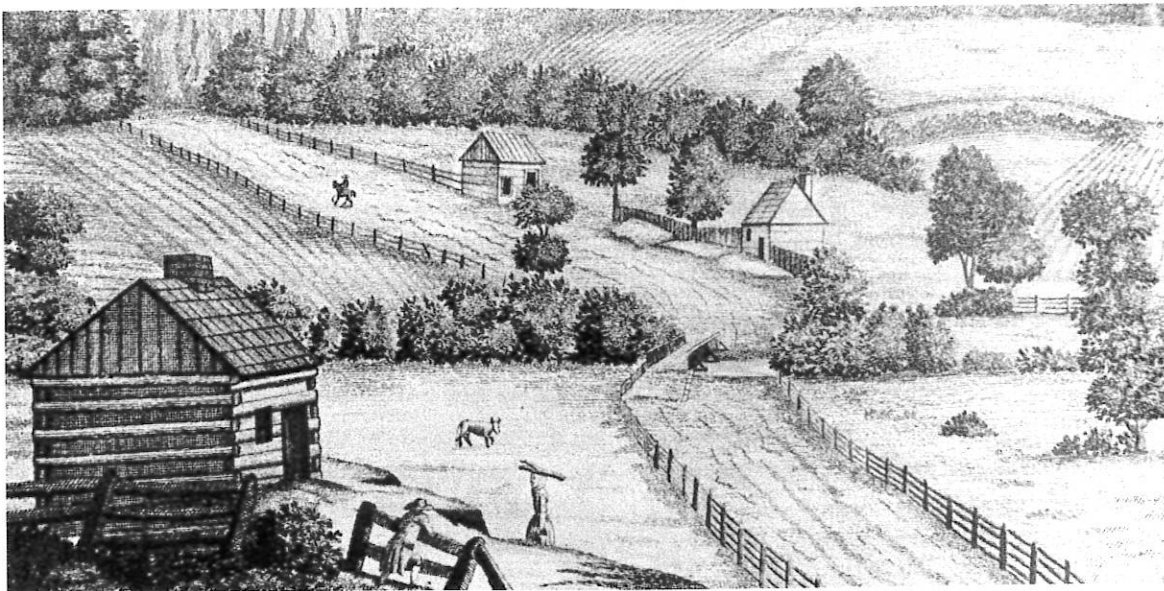
⁵² u goed

⁵³ toren

⁵⁴ epidemie

⁵⁵ duur

Vruchtbare Amerikaans gronden waren in de 19de eeuw de aantrekkingskracht voor de Europese migranten (verz. Cultuur-Historische Vereniging van Erps-Kwerps).

winter zijn de daegen 2 ueren langer als in den zomer, en den zomer is 2 ueren korter als in Europa. In den zoomer is het weeder veel veranderlijker als in Europa; in het voorjaer veel douw en betrokken logt. Het dondert hier veel; zomwillen gansche daegen. Men hoort nooit van ongelukken nog ziet geen teekens van valling.

Hier plant en zaeijt men wilskoorn⁵⁶, tabak, lammoenen⁵⁷, aerdappelen, witte tarwe, boekewiet⁵⁸, haver, en naer dit alles vlas, die een overgroote langde groeijt en dier is omdat het veel werk kost. Hier vind men alles gelijk in Belgien, uijtgenoomen ezels, gaeijs⁵⁹ en zotten; het schijnt dat Europa den d,pot hiervan is. De beesten zijn veel temmer als bij ons. Als men een wilde koeije koopt, in 2 ... 3 dagen zal zij uw hof niet meer verlaten. Wanneer men een wilden hond een stuk brood kan toe werpen, het is den uwen. De eijkhoorns koomen dagelijks tot 3 ... 4 voet van mij speelen en mijn werk bezigtigen. Het schijnt of alle de beesten zelfs vroegen om genouriert⁶⁰ te worden van den mensch.

Hier zijn 26 staeten en 3 derictoirien. Het onze is nog niet [als] staet aenveerd, en blijft derectoir, tot het genoegzaam bevolkt is, en dragt den naem van Wisconsin, die zig uijtstreckt van de boorden der Illionois tot aen de hoevers der Missisipie die 120 vierkante ueren uijtmaekt, en waervan nog maer de boorden der Illionois bevolkt zijn. Deezen staet, ten vollen bevolkt zijnde, is magtig een

Europaensch koningrijk te verpletten. Rond den boord van het geld staet gesleegen (r) United States of America. Concordia et fidelitas. Millions for defence. Deze staeten hebben 18 milloenen en alf zielen⁶¹.

Hier zijn weijnig soldaeten. In geval van troubels⁶², allen mensch is hier soldaet. Er moet niet gevraegt worden, in den tijd van 3 dagen zijn er vijf hondert duijst mannen op de been. De vrouwen gieten kogels. Ider stad leevert 100 tonnen blomme, 100 koeijen, 100 schaepen; met een woord allen mesch werkt meede. Allen mensch dragt voor hem een fuziek⁶³ met kogels gelaeden die zij zelfs gieten. Hier met zaet⁶⁴ schieten, is geene eere. Ik schiete met zaet. De eerste schoot die ik deed in America vielen 7 snippen.

Wanneer wij te Milwaukie aenkwaemen, niemand konde ons verstaen. Als wij in een winkel of herberg gingen, men liep om een taelsman. En terwijl er van alle natien zijn, uijtgenoomen Belgien kond men niet vinden; den onder-pastoor was een Belgsch, een Doornieken en kond geen woord Vlamsch. Wij weeten niet zejden zij wat natie het is, heven wel⁶⁵ zijn dit ook onze broeders. De Fransche die hier zijn, zijn al van Canada. Hunne tael is verbastert met de wilde, datze bij aldien onverstaenbaer is. Met 3000 fransck kan zich een geheele familie gelukkig maeken. De Duijtsche en Ierlansche boerren, wanneer zij moeten pagt maeken, besteeden het hoofdkl... voor overtocht,

⁵⁶ ?

⁵⁷ limoenen

⁵⁸ boekweit

⁵⁹ gaaien: domme, onnozele mensen

⁶⁰ nourrir (Fr.): voeden, voederen

⁶¹ 18,5 miljoen

⁶² troebelen, onlusten

⁶³ fusil (Fr.): geweer

⁶⁴ schiethagel

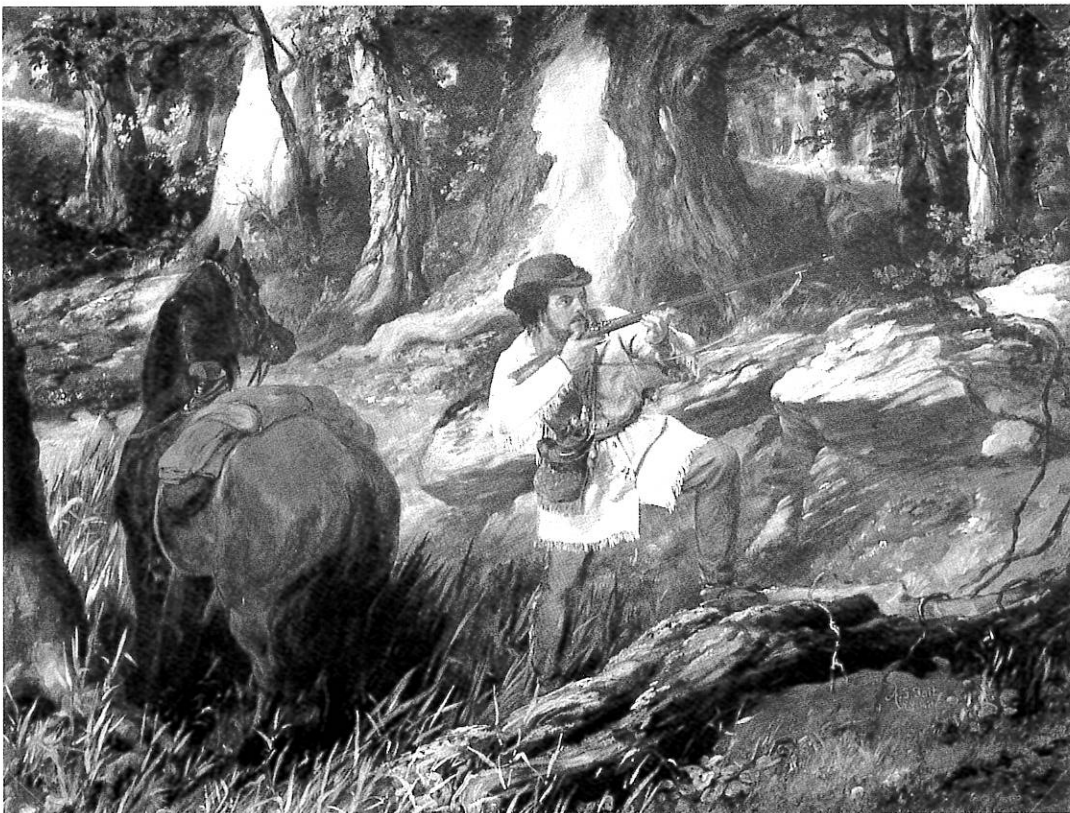
⁶⁵ evenwel

met een jaer pagt voor land te koop en laeten mijnheer een anderen zot zoeken. Hier zijn het al Duijtscher en Ierlanders; deeze maeken hier hun fortuijn. Veele Belgien zouden het hier ook zoo doen, indien zij moed genoeg hadden. Als men hier toekomt en land koopt, uw naerste gebeurs zullen uw wooning aanbieden. Ik moet dit ook zoo doen, wanneer men op voijagie is. In alle huizen kan men eten, drinken en slaepen, onvoorgeld⁶⁶, hoe vreemd men is. Dit is een artikel van den onafhankelijken grondwet, die zegt dat men al broeders en zusters zijn. Ik konde in de stad blijven woonen en met schilderen of schrijven veel geld winnen, maer dit alles is geen zeekeer bestaan. Ik hebbe mijn bestaan gevonden met 40 hectaren vrijland te koop, overeenkomstig met onze aerde.

Niet dat ik hier door mijn vaderland wil bespotten, dit land is ook goed, maer voor die er zijn bestaan moet zoeken⁶⁷. Hiervan had ik ondervinding. Ik trof een winkel aen, ik had ooms, moeijen⁶⁸ en zelfs een zuster op de prochie woonen, die in den tijd van 5 jaeren mijn winkel niet gezien hadden. De laest gemelde zuster had nog wel willen de pro-

curatie van haer eenigen broeder afpeelen⁶⁹, in meijning dat haeren broeder op zee verongelukt was, of in America van de wilde dieren zoude verscheurt worden. Nae wilens⁷⁰ zij hunnen broeder alle dienst bewijzen in de ander weireld, en op de zelve prochie vond men hem niet. Uwen broeder is niet verongelukt: wanneer het schip St Louis op het Lac Huron vergaen is, ik was er al van af. Uwen broeder scheurt zelfs het wilt⁷¹ en dit bekomt hem wel. Men moet zig niet voortstellen dat ik van de weireld af ben. Wanneer dat het noodzaekelijk waere, of dat het mij wel bevalt, kan ik in een reijze van 29 dagen te Woumen aankoomen. Indien het kwaeme te gebeuren dat ik naer Belgien reijze, mijn goederen zal ik in America niet verkoopen, om als het mij in Belgien niet wel bevalt, nog eens weederom te keeren.

Wij leeuen hier naer wenschen, en wensche dat vader, moeder, zusters en broeders met geheel onze familie en goede kennissen naer wensch leeuen. Met den wensch van een spoedig nieuwjaer, het is tgonne dat ik Ulieden allegaer kan wenschen. Het is den tweeden brief dat ik

Jagen op wild was een recht voor elke Amerikaan. Arthur Fitzwilliam Tait (1819-1905) schilderde 'Op oorlogspad'. De beroepsjager moest zich soms ook verdedigen tegen Indianen.

⁶⁶ onvergeld, gratis

⁶⁷ verzwegen: ... valt het heel moeilijk

⁶⁸ tantes

⁶⁹ ontdoen van

⁷⁰ nu willen

⁷¹ verscheurt zelf het wild (i.p.v. er door verscheurd te worden)

afzende. Ik twijfele aen den eersten, om dat er tenzelven tijde 8 scheepen op de lacken vergaen zijn. Nu hebben wij een post te lande. Mijn adres is Charles Louis de Smedt, te Milwaukie, staet of directoir Wisconsin, in de Vereenigde Staeten van Noort America. Zeer lieven zwaenger⁷², belieft mededeeling te geeven aen onze ouders van wederzijden, door leezing, want indien gijlieden deezen afgeeft, het zoude kunnen gebeuren dat zij hem houden (?). Ik kan niet alle dage schrijven, ik moet den brief 500 ueren franco zenden. Geeft ook leezing aen alle mijne goede kennissen, bewaert deezen wel.

Engel de Bussche is mijn gebeur, hij heeft 6 hectaren goed land gekogt voor de somme van 180 francks. Heeden beginnen wij suijker te kooken, met 2 keetels. Meulenaere is bij zijn vrouw. Mortier en kinderen zijn al in volle gezondheid. De gebroeders Dhondt hebben land gekogt in de stad Milwaukie en hebben een schoon hujs gebouwd.

Heeden zijn wij al in volle gezondheid en in eene voordeelige plaetse op de weireld. Wij groeten Uw lieden al met duijsend zeegenen.

Indien er iemand wilt koomen, ik raede uw⁷³ in het voorjaer niet te koomen. Het heeft hier lang gevroozen en er moet veel ijs van de Noordzee afkoomen. Deeze ijsbrokken zijn zomwillen 5 ... 600 voet hooge, deeze u op het hoofd valende bekoomen een harden knord⁷⁴. Ik denk het moet in Vlaenderen ook veel gevroozen hebben. Wil uw wel voorzien van beddegoed, UL. zult koude en heete strecken in zee ontmoeten. Neemt weijnig bagagie meede want boven de 100 pond moet men vregt⁷⁵ betaelen.

Het geboorte⁷⁶ is hier den besten stil die ik kenne. Met wat geld, wat couragie, wat moeienissen en werken en wat gedult is men het eerste jaer gekuld⁷⁷. Het twee[de] moet al beeter gaen, men komt aen zijn bestaen. Het derde jaer komt het geld op met gemackt en valt in onzen zak. Het vierde koopt men een voitur men rijd wel 4 ueren per uer, met een buffelvel aen onze voeten. Hier mede wil ik Belgien groeten. Wat denkt uw boer, den boer kan hier wel leeven, hij moet voor heer —

Wij groeten Uw al, met duijzend zeegenen.

Milwaukie den 24 februarius 1845

Charles Louis [Desmedt]

Jean-Marie Lermyte
Kortrijksestraat 323
8870 Izegem

⁷² zwager

⁷³ ik raad u aan

⁷⁴ knor: knobbel, buil

⁷⁵ vracht

⁷⁶ het boeren

⁷⁷ gefopt

Verz. Fons Dierickx.

Paul Spilingaerd, een Ottenburgenaar naar en in China

Dominique J.B. Vanpée

Op het ogenblik komen er twee mensen uit (Groot-)Huldenberg frequent in het nieuws, nationaal en internationaal – tot op het *National Geographic* kanaal – met hun reizen “naar de vier windstreken, op zoek naar nieuwe horizons en nieuwe uitdagingen.” Eén van hen is de Belg Dixie Dansercoer (°1962) die van vorming tolk is en onder andere als *flight attendant* werkt(e), de andere is zijn vrouw. Hij is een voormalig surfkampioen en doet in zijn vrije tijd aan triatlon wat hem goed van pas komt bij zijn ‘bovenmenselijke’ avonturen op de Noord- en Zuidpool. Zo vertrok hij bijvoorbeeld samen met Alain Hubert op 4 november 1997 op de voormalige Koning Boudewijnbasis voor een oversteek van Antarctica met als eindbestemming McMurdo, de Amerikaanse wetenschappelijke basis, 3800/3924 kilometer verderop. Ze bereikten deze bestemming op 10 februari 1998.¹

In januari 1906 publiceerde *Le Patriote* een interview met een andere inwoner uit Groot-Huldenberg die destijds naar China ging met de Scheutist Theofiel Verbist en er enorm wat reisde – soms waren het ontdekkingsstochten – namelijk (met) Paul Spilingaerd.²

Over Paulus Spilingaerd vond de Scheutist Joseph J. Spae het volgende in het *Registre de Recensement* van de stad

Brussel: “*Nom et prénom : Spilingard Paul. Lieu et date de naissance : Bruxelles 1842, Avril 12. État civil : célibataire. Profession et No. Du dossier : journalier D59350 Entrée, résidence antérieure et Date de l'inscription : Ottenbourg le 17.8.63.*” In een ander archief te Brussel met als titel “*Procès Verbaux des Enfants Trouvés de l'An 1842*” kan men op pagina 82 lezen: “*Avril 12, information faite le 22 Mai 1842. Paul Spilingaerd, né le 12 Avril 1842, trouvé le 12 avril à 12 heures du midi dans le tour de l'hospice vêtu de Deux Bonnets d'une chemise d'une camisole d. coton et d'un encullot de toile portant son extrait de naissance contenant qu'il est fils de Pauline Spilingaerd baptisé à l'hospice le 14 avril 1842. Du 24 Mai 1842 chez François Deprée, à Ottenbourg.*” Met andere woorden: kind gevonden in de trommel te Brussel werd uitbesteed bij een voedster – en eigenlijk pleegouders – te Ottenburg. Toen hij in 1855 zonder pleegouders viel, daar deze vertrokken waren naar Amerika, ging hij in het kerkdorp inwonen bij de Vandeputs. Hij verliet dit taalgrensdorpje op 11 augustus 1863 op zoek naar werk. Na enkele maanden ingeschreven te zijn als werkende bij Pierre Delabel trad hij in dienst bij pater Verbist. De weg naar China was ingeslagen...³

¹ A. HUBERT, D. DANSERCOER en M. BRENT, *De tanden van de wind. In honderd dagen over Antarctica*, Leuven, 1998, 247 blz.

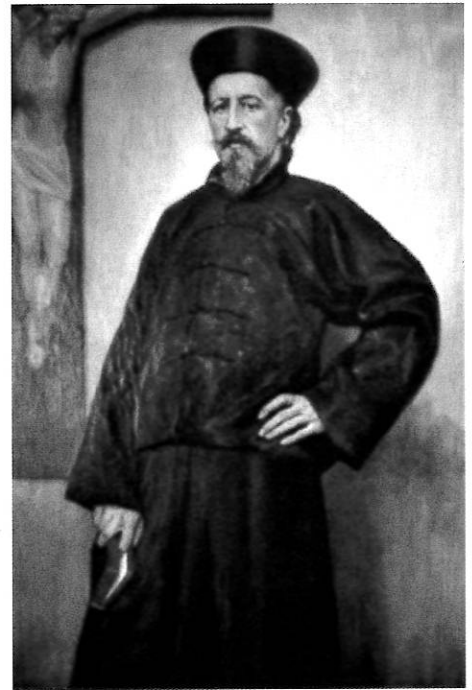
² J. SPAE, *Mandarijn Paul Spilingaerd. (Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen – Klasse voor Morele en Politieke Wetenschappen – Verhandelingen in-8°, nieuwe reeks, boek 49, aflevering 1 = Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer – Classe des Sciences Morales et Politiques, Mémoires in-8°, nouvelle série, tome 49, fasc. 1)*, Brussel: Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen = Bruxelles: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 1986, blz. 129, waar hij verwijst naar *Le Patriote* van 28 januari 1906 voor een gesprek met Spilingaerd en op blz. 195, waar verwezen wordt naar een interview dat gepubliceerd werd in hetzelfde blad op 29 januari van hetzelfde jaar.

³ J.J. SPAE, Ottenburgs beroemdste zoon, Mandarijn Paul Spilingaerd, in: *Huldenbergs heemblad*, jg. 5, nr. 2 (1986), blz. 86-87.

Het vertrek naar China begon op 25 augustus 1865 in het Zuidstation te Brussel met een treinreis naar Parijs. Van daar ging het naar Rome waar men op audiëntie was bij de paus – Pius IX – op 5 september. Op 13 september vertrok men uit Rome – een korte treinreis – naar de Cività-Vecchia. En op 2 dagen was men van daar in Marseille waar op dat moment de cholera heerste. Een mailboot van de *Messageries Impériales*, de *Moeris*, zou ze tot Alexandrië brengen. Ze vetrokken uit Marseille drie dagen na aankomst. Tot Messina was de zee zo glad als een spiegel, maar tussen Sicilië en Alexandrië was ze woelig. Op 25 september werd er aldaar aangemeerd. Van daaruit ging het naar Caïro en verder per trein naar Suez. In Suez zou men met de *Impératrice* naar Hong-Kong varen. Het traject liep na de hitte van de Rode Zee van Aden richting Ceylon (het huidige Sri Lanka) dat na tien dagen bereikt werd op 10 oktober. Nog tien dagen later zouden ze Singapore bereiken. De *Impératrice* stoomde verder en nog vier dagen later werd de voornaamste haven van Frans Cochinchina, Saïgon, aangedaan op 25 oktober. Op 26 oktober verlieten ze deze stad richting Hong Kong, dat reeds sinds 1842 een Britse kolonie was. Op Allerheiligen vertrokken ze daar met "het beste stoomschip van het Oosten" – de *Glen Gyle* – richting Shanghai. Op 14 november verlieten ze daar de veilige Wamporivier op de *Gérard* om via Tchefoo te Takou, de voorhaven van Tientsin, aan de monding van de Peiho hun zeereis te (be)ëindigen op 22 november. Een paspoort werd hun aldaar afgeleverd op 23 november. Van daar ging het met muilezels en karren richting Peking: 125 kilometer verder en 2 dagen later kwamen ze eraan. Op 1 december vertrokken ze richting Siwantze waar ze op 6 december toekwamen. Pas op 14 januari 1866 kwam hun apart reizend reisgoed toe te Shanghai en het werd april 1866 voor ze het te Siwantze ontvingen.⁴

Verz. Raymond Lambie.

Theophiel Verbist (1823-1868),
verz. Raymond Lambie.

Paul Spilingaerd bleef tot even na de dood van pater Verbist in dienst van de missie (van Scheut) te Siwantze. In 1868 ruilde hij deze voor een dienst bij de Duitse minister te Peking. Niet verwonderlijk als men weet dat hij naast het 'Vlaams' tevens het Chinees, Frans, Duits, Engels, Mongools, Turks en Russisch op een of andere manier beheerste. Hij zou samen met Baron Ferdinand von Richthofen (1823-1905), een bekend geoloog en ontdekkingsreiziger, ongeveer vier jaar lang als gids en tolk zeven reizen dwars door China maken. De Baron verrichtte onderzoek aangaande de Chinese bodem en maakte tevens kaarten op in verschillende gouwen. Zij deden van 1869 tot 1872 elf van de achttien provincies aan.

Onder de titel "*Reis door Noord-China*" schrijft hij over Paul Spilingaerd:

"Ik had twee Chinese wagens. In de eerste reisde ikzelf; in de tweede Spilingaert en de boy. De Belg Spilingaert begeleidde mij reeds op mijn reis op de Yangtze rivier. Ik vond hem zo goed en nuttig dat ik hem blijvend als tolk en factotum aangesteld heb. Hij is steeds fris en van goed humeur; hij is eerlijk, gewetensvol en in dienstijver kan hij nauwelijks overtroffen worden. Bovendien bezit hij veel natuurlijke tact en kent hij zijn plaats ten opzichte van iedereen. Hij is een hartstochtelijke jager en bergbeklimmer.

⁴ J. SPAE, *Mandarijn Paul Spilingaerd*. (Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen – Klasse voor Morele en Politieke Wetenschappen – Verhandelingen in-8°, nieuwe reeks, boek 49, aflevering 1 = Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer – Classe des Sciences Morales et Politiques, Mémoires in-8°, nouvelle série, tome 49, fasc. 1), Brussel : Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen = Bruxelles : Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 1986, blz. 24-38.

De kleinste diensten die hij bewijst bestaan uit algemene hulp, het villen van vogels, verzamelen van natuurvoortbrengsels (voor fossielen is hij helemaal gewonnen), enz. zijn bijzondere diensten in vertalen, het inwinnen van berichten, het sluiten van vriendschap met de bevolking, beheer van de kleine kas voor de dagelijkse uitgaven en zijn gezelschap als Europeaan, zijn zeer voortreffelijk.

Hij spreekt een slecht Frans dialect, een zeer onvolmaakt Duits, slecht Vlaams, omdat hij het door het Duits spreken verlerd heeft, en goed Chinees. Ik heb nog niemand leren kennen die het na een zo korte tijd van drie jaar zo perfect heeft leren spreken. Dat kan daardoor komen dat hij zijn geheugen nooit met andere wetenschappen overladen heeft. Ik kan hem om die reden voor niets beters gebruiken. Van aardrijkskunde heeft hij geen betere voorstelling dan een zesjarig kind; in reizen heeft hij geen ervaring. Ik moet hem alles bijbrengen en tonen; maar het volstaat het één keer te zeggen omdat hij goedleers is en merkwaardig vlug iets vat.

Men kan na dit alles begrijpen, dat ik in de hele uitheemse bevolking van China geen geschikter mens had kunnen vinden. Ik kan zonder gevaar streken bezoeken waarin ik mij zonder hem nauwelijks durf te wagen. Ik kan inlichtingen over belangrijke zaken bekomen, die mij anders voor altijd zouden verborgen blijven.

Hij staat altijd vlug op vertrouwde voet met de bevolking en wij maken vrienden, waar wij ook komen. De mensen hebben een grenzeloos vooroordeel tegenover vreemdelingen. [...] Een goede verstandhouding kenmerkt doorgaans onze betrekkingen met de inboorlingen. Dat dank ik aan Splingaert, want ikzelf vind geen tijd om Chinees te leren, omdat ik druk bezig ben.⁵

Paul vergezelde tevens later graaf de Rochechouart in Binnen-Mongolië, ontwierp mee de kerk van Siyingtze, verhuisde naar Kalgan, een vestingsstad nabij de Grote Muur, waar hij een ruilhandel wilde opzetten met de Mongolen in Europese waren, werd mandarijn van de keizerlijke

douane te Suzhou (Soetcheou in Kansoe) nadat hij trouwde op 28 januari 1873 met Catherine Li en zelfs na met zijn handel gestopt te zijn in Kalgan woonachtig was te Peking. Hij ondernam in die tijd ook heel wat handels- en zwerftochten. In 1895 vinden we Paul op een nieuwe post. Hij was nu "Inspector of the Chinese Engineering and mining Co" te Tientsin/Kaiping. De job bij de keizerlijke douane had hij gehad op voorspraak van Li Hongzhang – de invloedrijkste Chinese staatsman van het laatste kwartaal van de 19de eeuw die als eerste minister – "onderkoning van Tcheuli (Peking)" – fungeerde dankzij de welwillendheid van Keizerin Cixi. Hij zou even in 1897 naar Shanghai terugkeren van deze job om samen met de missie Dufourny-Walin naar Peking te gaan en als tolk naar deze Li te fungeren. Hij zou tevens door de Belgische koning Leopold II als attaché benoemd worden voor Congo in China, want de vorst droomde van een "Katanga in China". Paul zou hiervoor met de missie Fivé een reis maken door Gansu.

In zijn laatste levensjaar zou hij nog op zending naar België komen en tevens nog Lourdes aandoen op de terugweg.

Op 26 september 1906, op de leeftijd van 64 jaren en vijf maanden, stierf hij te Xi'an. De man die tevens generaal was.⁶

Over het leven van Paul Splingaert schreef Tone brulin voor het "Reizend Volkstheater" een stuk, "De staart van de mandarijn". Het ging in première op 15 april 1988. Sindsdien is het vrij rustig geworden over Paul Splingaert, met uitzondering van hier en daar een publicatietje of een vraag in een krant. Het laatst nog in 2002 in een krant van de VUM-groep. Maar Ottenburg is zijn mandarijn nog niet vergeten en de Heemkundige Kring van Huldenberg zal zeker in de loop van de volgende jaren Paul Splingaert blijvend onder de aandacht brengen...

Dominique Vanpée
Margarethaplein 1a / 02.01
3000 Leuven

⁵ *Ibidem*, blz. 52-53 (vertaling van : F. VON RICHTHOFEN, *Tagebücher aus China*, Hamburg, 1913, S. 17-21).

⁶ We baseerden ons grotendeels op materiaal uit de publicatie van J. SPAE, *Mandarijn Paul Splingaert. (Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen – Klasse voor Morele en Politieke Wetenschappen – Verhandelingen in-8°, nieuwe reeks, boek 49, aflevering 1 = Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer – Classe des Sciences Morales et Politiques, Mémoires in-8°, nouvelle série, tome 49, fasc. 1)*, Brussel : Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen = Bruxelles : Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 1986, 212 blz. Ander materiaal over Paul Splingaert is te vinden o.a. in : J.B. STEENACKERS, Zijne Excellentie Paul Splingaert, in : *Annalen van Sparrendaal*, jg. 1907, blz. 23-37 ; M. VAN NIEUWENBORGH, Tribulaties van een Belg in China, in : *De Standaard*, 1 juni 1982 ; F. VON RICHTHOFEN, *China : Ergebnisse eigener Reisen und darauf gegründeter Studien*, Berlin, 1877-1885, 3. vols. ; J. SPAE, *China update. A quarterly newsletter* ; A. LEDERER, Splingaert, Paul, in : *Acad. R. Sci. Outre-Mer. Biogr. belge Outre-Mer*, 7B, blz. 348-351 ; W. GOOSSENS, Mandarijn Paul Splingaert en zijn Ottenburgse pleegfamilies Depré en Vandeput, in : *Huldenbergs heemblad*, jg. 5, nr. 4 (1986), blz. 200-214 ; Le mandarin Lin-Dze-Mei, in : *Le national illustré*, no. 41 (1906), blz. 321 en blz. 327 ; W. GOOSSENS, Paul Splingaert. De vergeten Vlaming die mandarijn werd, in : *Jubileumboek 25 jaar V.V.F. – Brabant. Leuven 21 april 1990*, Brussel : Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 1990, blz. 47-58 ; W. GOOSSENS, Mandarijn Paul Splingaert en zijn familie in China, in : *Huldenbergs heemblad*, jg. 5, nr. 5 (1986), blz. 267-270 ; I. VANDERVEKEN, De Vlaming die mandarijn werd, in : *Het Laatste Nieuws*, 10 april 1988.

Verz. Fons Dierick

De huwelijksreis van een Izegems gemeenteraadslid in 1888

Jean-Marie Lermyte

Jules Lafaut hield van 1877 tot begin 1905 een dagboek bij, dat grotendeels gepubliceerd werd in het tijdschrift van de Izegemse heemkundige kring¹. Lafaut werd in Izegem - gelegen tussen Roeselare en Kortrijk - geboren op 14 februari 1851. Zijn vader was winkelier in de Markstraat 5, de belangrijkste winkelstraat van Izegem. Zijn moeder was mutsenmaakster. Hij mocht tot zijn veertiende school lopen en was aanvankelijk kleermaker bij zijn vader. Toen de schoolstrijd in 1879 uitbrak, ging hij in op de vraag van de nieuwe directeur van het Sint-Jozefsgesticht om er onderwijzer te worden. Op het einde van het schooljaar 1881-1882 nam hij ontslag. Hij was niet gediplomeerd, maar bovenal niet uit het goede hout gesneden, dat blijkt uit zijn dagboek: een paar keer kwam het tot een proces,

omdat hij leerlingen had geslagen en dat had hem zelfs een veroordeling gekost. Daarna werkte hij als kantoorbediende bij diverse vooraanstaande Izegemse burgers. Gelijkijdig of tussendoor moet hij ook zelf winkels in 'cols, manchetten en hemden' hebben gehouden, dat blijkt uit enkele krantenartikels.

Jules Lafaut was niet alleen letterlijk een middenstander. In de stad was hij gekend. In 1878 was hij lid van de Katholieke Kring. Vóór zijn huwelijk was hij kassier, verslaggever, controleur en beheerder van de in 1874 opgerichte Leen- en Borggilde, die in 1876 een hulpkantoor werd van de Algemene Spaar- en Lijfrentekas. Hij was in Izegem stichter van het schoolsparen. Aan andere verenigingen

¹ J.-M. LERMYTE, Jules Lafaut en zijn dagboek, in: *Ten Mandere*, nr. 76, jg. 26 nr. 3, 1986, p. 131-242.

waarin hij een rol speelde, gaan we hier voorbij. Van begin 1888 tot 1895 was hij gemeenteraadslid voor de katholieke partij. In 1888 was er nog geen sprake van algemeen stemrecht. Op 2 mei 1888, hij was toen al 36 jaar, trouwde hij om 9.30 uur in het stadhuis en om 10 uur in de Sint-Tillokerk. Ook zijn huwelijk bewijst dat hij tot de betere stand was gaan behoren. De gegadigde was Marie Lahousse (haar eerste doopnaam was eigenlijk Pauline), de dochter van een Izegemse lijnwaadfabrikant die 24 jaar lang dismeester was! Dezelfde avond nog vertrok het echtpaar op huwelijksreis? Waarnaartoe? We laten Lafaut zelf aan het woord.

Lafaut Jules.
Verz. Heemkundige Kring Ten Mandere, Izegem.

Huwelijk en Speelreis.

Den Woensdag 2 Mei (...) 's avonds ten 7 uren vertrokken per rijtuig naar Kortrijk om daar den trein te nemen voor Doornijk, geslapen Hôtel de Bellevue. Den Donderdag 3 Mei Doornijk bezocht en 's namiddags Mons, 's avonds geslapen Hôtel de Cologne (Rue de la fourche) te Brussel.

Den Vrijdag 4 mei, 's morgens naar Halle geweest, genoennaald te Brussel en 's namiddags vertrokken naar Luik; geslapen Hôtel Mohren, Rue du Pont d'Avroy.

Zaterdag 5 Mei: Luik bezocht.

Zondag, 6 Mei, te Luik verbleven. 's Namiddags Seraing bezocht per stoomboot en naar Luik teruggekeerd.

Maandag, 7 mei, 's morgens Luik verlaten langs den ijzerweg der Ourthe, door Luxemburg naar Rochefort. De grotte van Han bezocht, teruggekeerd naar Rochefort, diné Hôtel Bizon, en daarna vertrokken met ijzerenweg naar Ciney en vandaar met Mallepost naar Dinant. Geslapen Hôtel des Ardennes.

Dijnsdag 8 Mei, Dinant bezocht, ook Anseremme, Bords de la Lesse, Kasteel van Walzin, Roche Bayard, enz 's Avonds vertrokken naar Namen en van daar naar Charleroi. Emiel Nevejan is aan de statie om ons naar Gilly te leiden. Daar geslapen.

Woensdag, 9 Mei, Gilly bezocht, ook de glasblazerie van Lodelinsart.

Donderdag, 10 mei, O.H. Hemelvaart, Châtelet en omliggende bezocht.

Vrijdag 11 mei, de abdij van Soleilmont en de Volcans de Gilly gezien.

Zaterdag, 12 Mei, 's morgens naar Brussel vertrokken en Camiel Vandewalle-Debusschere bezocht: bij hem geslapen.

Zondag 13 mei, 's morgens vertrokken naar Bornhem, om Hermance te bezoeken in 't klooster. Geslapen in de nieuwe wereld aan de Statie voor 1,25 de twee.

Maandag 14 Mei, naar Gent vertrokken, kozijn Palapratte bezocht, 's avonds vertrokken naar Deux-Aeren. Geslapen bij Idephonse.

Dinsdag 15 Mei, te Aeren, het is kermis, veel orgeldraaijerij.

Woensdag, 16 Mei, 's avonds van Aeren te Iseghem aangekomen met trein van 7 uren.

Jean-Marie Lermyte
Kortrijksestraat 323
8870 Izegem

Nog beschikbare themanummers *Ons Heem*

		euro
jg. 15, 1961, nr. 5-6,	Tegelnummer	5,00
jg. 23, 1969, nr. 3,	Brueghelnummer	5,00
jg. 25, 1971, nr. 4,	Iets over boerderijen	5,00
jg. 26, 1972, nr. 6,	Herbergen	5,00
jg. 27, 1973, nr. 6,	Abdijen en landbouw	5,00
jg. 29, 1975, nr. 2-3,	IJzeren afsluitingen	5,00
jg. 30, 1976, nr. 2-3,	Heemtaal	5,00
jg. 31, 1977, nr. 3-4,	Schuttersgilden	5,00
jg. 31, 1977, nr. 5-6,	Snoepgoed	5,00
jg. 32, 1978, nr. 6,	Wijnkultuur	5,00
jg. 34, 1980, nr. 1-2,	Het kind in ons heem	5,00
jg. 35, 1981, nr. 2,	Bijen	5,00
jg. 39, 1985, nr. 3,	Volksdevotie	5,00
jg. 40, 1986, nr. 3-4,	Neogotiek in Vlaanderen	5,00
jg. 41, 1987, nr. 2-3,	Volksgeneeskunde	5,00
jg. 41, 1987, nr. 5,	Landbouw in Haspengouw	5,00
jg. 42, 1988, nr. 2,	Postverkeer	5,00
jg. 43, 1989, nr. 2,	Roepstenen en kerkpuien	5,00
jg. 43, 1989, nr. 4-5,	Jacht en stroperij	5,00
jg. 44, 1990, nr. 5,	Rechtshistorisch patrimonium	5,00
jg. 45, 1991, nr. 2-3,	Meidagen 1940 WO II in Vlaanderen	5,00
jg. 45, 1991, nr. 4-5,	Kaarsen	5,00
jg. 46, 1992, nr. 2,	Openbaar vervoer in Vlaanderen	5,00
jg. 47, 1993, nr. 2,	Uurwerken en uurwerkmakers	5,00
jg. 47, 1993, nr. 4,	Melkverwerking en melkerijen	5,00
jg. 48, 1994, nr. 2,	Schuttersgilden	5,00
jg. 48, 1994, nr. 3,	Leven in en rond de mijn	5,00
jg. 49, 1995, nr. 3-4,	Olieslagmolens	6,25
jg. 50, 1996, nr. 1,	Aspecten van Brabant	5,00
jg. 50, 1996, nr. 2,	Volksbedevaarten en pelgrimsgebruiken	6,25
jg. 50, 1996, nr. 3,	Drinkwatervoorziening door de eeuwen heen	3,75
jg. 51, 1997, nr. 1-2,	Huldeboek Jan Gerits	8,75
jg. 51, 1997, nr. 3,	Herbergleven in Vlaanderen	5,00
jg. 51, 1997, nr. 4,	Het kasteel in ons dorp	6,25
jg. 52, 1998, nr. 1,	Vlaamse emigratie naar Engeland en Noord-Amerika	6,25
jg. 52, 1998, nr. 2,	Sociale aspecten van de adel	7,50
jg. 52, 1998, nr. 3,	Historische en volkskundige aspecten van suiker	3,75
jg. 52, 1998, nr. 4,	Pro memorie. Monumenten voor de Grote Oorlog	6,25
jg. 53, 1999, nr. 1,	Papiergeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 2,	Tabaksgeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 3,	Baksteen	6,25
jg. 53, 1999, nr. 4,	Dood en begrafenissen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 1,	Humor en verleden	6,25
jg. 54, 2000, nr. 2-3,	Gemeentelijke besturen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 4,	Duivensport	6,25
jg. 55, 2001, nr. 1	Brouwerijen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 2	Kapellen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 3-4	Bier	7,50

Gewone nummers kunnen tegen 1,25 euro (tot 1991) of 1,85 euro (1992-1996) per exemplaar aangekocht worden. Gelieve steeds (zowel bij thema- als bij gewone nummers) portkosten toe te voegen: 1,25 euro per nummer, 3,75 euro per vier nummers. Te storten op rekeningnummer 068-2218590-33 met vermelding van jaargang en nummer. Voor meer informatie kan u vrijblijvend informeren bij het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen vzw.

Ons Heem

Inhoudstafel

F. Dierickx, <i>Voorwoord</i>	2
E. Van Hoye, <i>'Vlaamse' reizigers op zoek naar het rijk van Pape Jan</i>	3
J. Mertens, <i>De Kempense teuten: vijf eeuwen handeldrijvende reizigers</i>	15
H. Vannoppen, <i>Te voet 'beewegen' van Zaventem naar Scherpenheuvel, een vorm van religieus toerisme</i>	27
G. Feron, <i>De spoorwegen, de bedevaarten, het toerisme en de sport ... of reizen met speciale treinen</i>	31
J. De Vuyst, <i>Reizen naar stad en dorp in vroeger tijd</i>	39
H. Vannoppen, <i>Stemmen van buitenlandse reizigers over Vlaanderen</i>	53
J.-M. Lermyte, <i>Brief van een 'Flamander' over zijn reis en het beloofde land Amerika (1845)</i>	57
D. Vanpée, <i>Paul Splingaerd, een Ottenburgenaar naar en in China</i>	67
J.-M. Lermyte, <i>De huwelijksreis van een Izegems gemeenteraadslid in 1888</i>	70

COLOFON

Ons Heem is een uitgave van
Heemkunde Vlaanderen vzw
Kerkstraat 17
2970 's-Gravenwezel

 03/658.90.34

 03/685.59.30

 info@heemkunde-vlaanderen.be

 www.heemkunde-vlaanderen.be

Eindredactie:

Eva Van Hoye
Coördinator Heemkunde Vlaanderen
 eva.vanhoye@heemkunde-vlaanderen.be

Verantwoordelijke uitgever:

Fons Dierickx
Gudstraat 13
9310 Herdersem

Lay-out: Admundo, Zutendaal

Abonnementsvoorwaarden: 20,00 euro voor één jaargang (4 nummers) door overschrijving van het exacte bedrag op rekeningnummer 068-2218590-33 met de vermelding: abonnement *Ons Heem* 2003.

Teksten voor *Ons Heem* kunnen ingeleverd worden op het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen (t.a.v. Eva Van Hoye)

- * eerste nummer: vóór 15 februari
- * tweede nummer: vóór 15 april
- * derde nummer: vóór 15 juli
- * vierde nummer vóór 15 oktober.

ONS HEEM
driemaandelijks tijdschrift
jaargang 56, nummer 1
januari-februari-maart 2003
ISSN 1370-6489

Foto's kافت: Bart Lasuy, Gent.